

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARININ SOSYAL UYUM
SÜRECİ VE DİNDARLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Amine AKDEMİR

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARININ SOSYAL UYUM
SÜRECİ VE DİNDARLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Amine AKDEMİR

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Behlül TOKUR

ANKARA, 2021

ONAY SAYFASI

Amine AKDEMİR tarafından hazırlanan “Boşanmış Aile Çocuklarının Sosyal Uyum Süreci ve Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Behlül Tokur	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐ Red ☐		
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐ Red ☐		
Dr. Sakin ÖZİŞİK	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	
Kabul ☐ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 28.06.2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Gün Tarih

İmza

Amine AKDEMİR

Başta ailem olmak üzere, bende emeği olan herkese ithafen..

TEŞEKKÜR

Tez konusuna karar verme sürecinden tezin bittiği ana kadar danıştığım her konuya yanıt bulmamı sağlayan, sabırla dinleyen, açıklayan, geri bildirim veren tezimle ilgili zorlandığım her konuda beni cesaretlendiren ve beni her anlamda destekleyen tez danışmanım, sayın hocam Doç. Dr. Behlül TOKUR'a bana rehberlik ettiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Üzerimde büyük emeği olan öncelikle annem Selma Akdemir ve babam Hızır Akdemir olmak üzere tüm aileme özellikle bu süreçte beni satır satır dinleyen kız kardeşlerim Rumeysa AKDEMİR ve Fatma AKDEMİR'e tüm desteklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Bugüne gelmemde vesile olan tüm hocalarıma, özellikle hem lisans hem de yüksek lisans hayatımda emeğini üzerimde her zaman hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet ÜNAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tezimle ilgili ne sorsam büyük özveri ile yardımda bulunan, her zaman beni destekleyen çok kıymetli dostum Nursima Baykal'a, özellikle kaynakça konusunda başını ağrıttığım dostum Sevilay Çankaya'ya ve tez yazım aşamasında bilgi birikimlerinden faydalandığım yüksek lisans arkadaşlarıma özellikle Rumeysa Ergin'e tüm samimiyeti ile yaptığı yardımlarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Uygulama sırasında bana yardımcı ve destek olan Hatay ilinde yer alan uygulama yaptığım tüm okul müdürlerine, özellikle Ayşe Nurdan DURAN, Ömer KÖSE, Mustafa ARACI ve Mustafa GASER hocalarıma, dil bilgisi kuralları anlamında eksiklerimi gidermemde yardımcı olan Murat KIYMACI'a ve tüm öğretmen arkadaşlarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

ÖZET

Günümüzde boşanma, yaygın bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır ve pek çok sıkıntı ve zorluğu beraberinde getirmektedir. Türkiye’de yaşanan boşanma oranlarının da gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Boşanma sonrasında öncelikle boşanan bireyler, dolaylı olarak da toplum üzerinde ruhsal açıdan büyük hasara neden olmaktadır. Boşanma durumuna hazırlıklı olmadıkları ve anne babaları ile olan bağlarının kopması söz konusu olduğu için çocuklar, bu durumdan çok daha fazla etkilenmekte ve çocuklar yaşadıkları olumsuz durumlar sonucunda sosyal uyum problemleri yaşamaktadır.

Bu araştırmanın amacı 12-17 yaşlarında bulunan boşanmış aile çocuklarının boşanma sonrası sosyal uyum ve dindarlık düzeylerinin incelenmesidir. Araştırma, Hatay ilinde lise seviyesinde eğitim gören ergenlik (12-17) dönemindeki boşanmış aile çocuklarından 111 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ilişkisel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırma verilerini toplamak “Boşanma Uyum Envanteri”, “Dindarlık Ölçeği” ve araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde; istatistik paket programı kullanılmıştır.

Araştırma temel problemine göre gerçekleştirilmiş ve sosyal uyum ile dindarlık ilişkisi bakımından boşanmanın çocuğun bu durumun olumsuz etkilerinden kurtulup sosyal uyumuna etki eden etmenler açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca boşanma sonrası dindarlığın sosyal uyum üzerinde etkisi olup olmadığını açıklamak da hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkisi, Boşanma Sonrası Sosyal Uyum, Dindarlık

ABSTRACT

Today, divorce is a common situation and brings with it many troubles and difficulties. It is seen that the divorce rates in Turkey are increasing day by day. Divorce primarily causes great damage to the divorced individuals and indirectly to the society. Since they are not prepared for divorce and their ties with their parents are not severed, children are affected much more by this situation and children experience social adaptation problems as a result of the negative situations they experience.

The aim of this study is to examine the post-divorce social adjustment and religiosity levels of the children of divorced families aged 12-17. The research was carried out on 111 participants from divorced family children in adolescence (12-17) who attend high schools in Hatay province and study at high school level. Relational research model was used in the research. "Divorce Adjustment Inventory", "Religiousness Scale" and Personal Information Form developed by the researcher were used to collect research data. In the analysis of the data obtained; statistical package program was used.

The research was carried out according to the main problem and it was tried to explain the factors that affect the social adjustment of the child by getting rid of the negative effects of divorce in terms of the relationship between social harmony and religiosity. It is also aimed to explain whether religiosity after divorce has an effect on social cohesion.

Key Words: Divorce, Effect of Divorce on Children, Post-Divorce Social Cohesion, Religiosity

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar LİSTESİ	viii
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
2. YÖNTEM	4
2.1. Araştırmanın Problemleri ve Hipotezleri	4
2.1.1. Araştırmanın Temel Problemleri.....	4
2.1.2. Araştırmanın Alt Problemleri.....	4
2.1.3. Araştırmanın Hipotezleri	4
2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	5
2.3. Veri Toplama Araçları	6
2.3.1. Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği	7
2.3.2. Dindarlık Ölçeği.....	11
2.4. Araştırmanın Kapsam Sınırlılıkları	14
2.5. Verilerin Analizi.....	14
3. BOŞANMA	16
3.1. Boşanma Kavramı.....	16
3.2. Boşanma Süreçleri	17
3.3. Boşanma Sebepleri.....	20
3.4. Boşanma Oranlarındaki Artışın Nedenleri.....	22

3.5. Boşanma Sonrası Yaşama Uyum Kavramı	25
3.6. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri.....	26
3.7. Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Ayrılma/Boşanma Süreci	27
3.8. Ebeveyn Boşanma Sonrası Çocuklarda Görülen Tepkiler.....	43
3.9. Kısa Dönemde Görülen Tepkiler	44
3.9.1. Cinsiyet Faktörü	50
3.9.2. Kızlar.....	51
3.9.3. Erkekler	52
3.9.4. Yaş Grubuna Göre Tepkiler	54
3.9.5. 0-3 Yaş	55
3.9.6. 3-5 Yaş	57
3.9.7. 5-8 Yaş	60
3.9.8. 8-12 Yaş	62
3.9.9. 12 -18 Yaş	64
3.9.10. Uzun Dönem Tepkiler	68
3.9.11. Boşanmış Ebeveynlere Sahip Genç Yetişkinlerde Kimlik ve Özsaygı Problemleri.....	69
3.9.12. Boşanmış Ebeveynlere Sahip Bireylerde Suçluluk Oranları.....	74
3.9.13. Boşanmanın İnanç Üzerindeki Etkileri	75
3.9.14. Boşanmış Ebeveynlere Sahip Çocukların Aile Kurma Süreçleri.....	79
3.9.15. Yetişkinlikte Duygusal Sağlık.....	83
3.9.16. Çocukların Boşanmaya Uyum.....	86
3.9.17. Toparlanma ve Acı	89
3.9.18. Ebeveyni Boşanmış Çocuklar ve Baba Rolünün Eksikliği	91
4. BULGULAR VE YORUM	97
4.1. Örneklem Grubu ve Özellikleri.....	97

4.1.1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı	97
4.1.2. Örneklem Grubunun Aile Gelir Düzeyine Göre Dağılımı	97
4.1.3. Örneklem Grubunun Aile Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	98
4.1.4. Örneklem Grubunun İkamet Ettikleri Yere Göre Dağılımı.....	99
4.1.5. Örneklem Grubunun Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dağılımı.....	99
4.2. Boşanma Sonrası Uyum ve Dindarlık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	100
4.2.1. Boşanma Sonrası Uyum-Demografik Yapı İlişkisi.....	100
4.2.2. Boşanma Sonrası Uyum-Cinsiyet İlişkisi.....	100
4.2.3. Boşanma Sonrası Uyum- Aile Gelir Düzeyi İlişkisi	101
4.2.4. Boşanma Sonrası Uyum- Aile Eğitim Durumu İlişkisi.....	102
4.2.5. Boşanma Sonrası Uyum- İkamet Edilen Yer İlişkisi	103
4.2.6. Boşanma Sonrası Uyum- Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisi	103
4.2.7. Dindarlık-Demografik Yapı İlişkisi	104
4.2.8. Dindarlık-Cinsiyet İlişkisi	104
4.2.9. Dindarlık- Aile Gelir Düzeyi İlişkisi.....	105
4.2.10. Dindarlık- Aile Eğitim Durumu İlişkisi	106
4.2.11. Dindarlık- İkamet Edilen Yer İlişkisi.....	107
4.2.12. Dindarlık- Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisi.....	108
4.2.13. Boşanma Sonrası Uyum-Dindarlık İlişkisi.....	109
4.2.14. Çatışma ve Kötü Uyum ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi.....	109
4.2.15. Depresyon ve Anksiyete ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi	110
4.2.16. Sosyal Destek ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi.....	111
4.2.17. Çatışma ve Kötü Uyum ile İbadet İlişkisi	111
4.2.18. Depresyon ve Anksiyete ile İbadet İlişkisi.....	112
4.2.19. Sosyal Destek ile İbadet İlişkisi	112

4.2.20. Dindarlığın Boşanma Sonrası Uyum Üzerine Etkisi.....	113
4.2.21. Dindarlığın Boşanma Sonrası Uyum Boyutları Üzerine Etkisi.....	113
5. TARTIŞMALAR.....	116
5.1. Demografik Değişkenlere Göre Sosyal Uyum Karşılaştırmasına Dair Bulguların Tartışılması	116
5.1.1. Boşanma Sonrası Uyum-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	116
5.1.2. Boşanma Sonrası Uyum- Aile Gelir Düzeyi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	119
5.1.3. Boşanma Sonrası Uyum-Aile Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	120
5.1.4. Boşanma Sonrası Uyum-İkamet Edilen Yer İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	122
5.1.5. Boşanma Sonrası Uyum-Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	123
5.2. Demografik Değişkenlere Göre Dindarlık Karşılaştırmasına Dair Bulguların Tartışılması	125
5.2.1. Dindarlık-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması.....	125
5.2.2. Dindarlık - Aile Gelir Düzeyi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması...	127
5.2.3. Dindarlık -Aile Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	128
5.2.4. Dindarlık -İkamet Edilen Yer İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması...	130
5.2.5. Dindarlık -Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması	131
5.3. Sosyal Uyum ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması..	131
5.3.1. Çatışma ve Kötü Uyum ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması	133
5.3.2. Sosyal Destek ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması	134

5.3.3. Depresyon ve Anksiyete ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması	137
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	141
6.1. Sonuçlar	141
6.2. Öneriler	142
7. KAYNAKÇA	144
8. EKLER	153
EK-1: Anket Formu	153
EK-2: Etik Kurul Raporu	158

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Güvenirlik Analizi.....	8
Tablo 2. Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü ve Bartlett Testi	9
Tablo 3. Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği Faktör Analizi Özet Sonuçları	10
Tablo 4. Güvenirlik Analizi.....	12
Tablo 5. Dindarlık Ölçeği Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü ve Bartlett Testi.....	12
Tablo 6. Dindarlık Ölçeği Faktör Analizi Özet Sonuçları.....	13
Tablo 7. Normallik analizi.....	15
Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı	97
Tablo 9. Katılımcıların Aile Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	98
Tablo 10. Katılımcıların Aile Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	98
Tablo 11. Katılımcıların Yaşadığı Göre Dağılımı	99
Tablo 12. Katılımcıların Birlikte Yaşadığı Kişiyeye Göre Dağılımı	99
Tablo 13. Boşanma Sonrası Uyumun ve Dindarlığın Cinsiyet Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları Özeti.....	101
Tablo 14. Boşanma Sonrası Uyumun Aile Gelir Düzeyine Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti.....	101
Tablo 15. Boşanma Sonrası Uyumun Aile Eğitim Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti.....	102
Tablo 16. Boşanma Sonrası Uyumun İkamet Edilen Yere Göre Farklılığına İlişkin Mann- Whitney U Testi Sonuçları Özeti	103
Tablo 17. Boşanma Sonrası Uyumun ve Dindarlığın Birlikte Yaşanılan Kişiyeye Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti.....	104
Tablo 18. Dindarlığın Cinsiyet Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları Özeti	105
Tablo 19. Boşanma Sonrası Uyumun ve Dindarlığın Aile Gelir Düzeyine Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti.....	105

Tablo 21. Dindarlığın Aile Eğitim Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti	107
Tablo 22. Aile Eğitim Durumuna İlişkin Games-Howell Analizi Sonuç Özeti	107
Tablo 23. Dindarlığın İkamet Edilen Yere Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları Özeti	108
Tablo 24. Dindarlığın Birlikte Yaşanılan Kişiye Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti	108
Tablo 25. Boşanma Sonrası Uyum ile Dindarlık İlişkisi.....	109
Tablo 26. Çatışma ve Kötü Uyum ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi	110
Tablo 27. Depresyon ve Anksiyete ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi	110
Tablo 28. Sosyal Destek ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi.....	111
Tablo 29. Çatışma ve Kötü Uyum ile İbadet İlişkisi	111
Tablo 30. Depresyon ve Anksiyete ile İbadet İlişkisi.....	112
Tablo 31. Sosyal Destek ile İbadet İlişkisi	112
Tablo 32. Dindarlığın Boşanma Sonrası Uyum Üzerine Etkisi.....	113
Tablo 33. Dindarlık Boyutlarının Boşanma Sonrası Uyum Boyutları Üzerine Etkisi	114

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

BSU: Boşanma Sonrası Uyum

KMO: Kaiser-Meyer-Olkin

ÇKU: Çatışma ve Kötü Uyum

SD: Sosyal Destek

DA: Depresyon ve Anksiyete

DİN: Dindarlık Ölçeği

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TMK: Türk Medeni Kanunu

Vb.: Ve benzerleri

Ark. : Arkadaşları

Diğ. Diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Bir evliliğin yasal olarak sona ermesi olarak tanımlanan boşanma, toplumsal yapının değişmesi, bireysel beklentilerin farklılaşması gibi pek çok nedenden dolayı toplumda her geçen gün daha çok karşılaştığımız bir durumdur. Aile bağına oluşturan evlilik bazı durumlarda gösterilen tüm çabaya ve alınan önleme rağmen devam ettirilemeyip boşanma ile sonuçlanmaktadır.

Boşanma her ne kadar boşanan bireyleri doğrudan etkilese de boşanmanın yaşandığı ailenin parçası olan çocukları daha olumsuz etkilemektedir. Ebeveynleri boşanmış çocukların gelişimleri esnasında ebeveynleri boşanmamış çocuklara nazaran daha fazla psikolojik sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Boşanma uzun bir süreçtir ve çocuklar için bu süreç aslında aile ortamında ortaya çıkan tartışmalarla başlar. Boşanma öncesi, boşanma esnasında ve sonrasında meydana gelen olumsuzlukların çocuğu etkilemesi kaçınılmaz bir durumdur. Boşanma öncesi ebeveynler arasında ortaya çıkan çatışmalar ve anlaşmazlıkların çocuklar üzerinde olumsuz etkileri olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Çocukta psikolojik sağlık sorunları, davranış problemleri ve sosyal hayatlarında çıkan pek çok sorunun bu süreçte başladığı çalışmalarda belirtilmiştir. Boşanma esnasında ev içindeki düzenin değişmesi, çocuğun bir ya da iki ebeveyninden ayrılması gibi aşamaları yaşayan çocukta en başta korku, kaygı ve güven problemleri ortaya çıkmaktadır. Boşanmadan sonra ise çocuğun değişen sosyo-ekonomik hayat şartlarının tamamen değişmiş olması, başta uyum problemleri olmak üzere kısa ve uzun vadede pek çok problemin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Din, topluma ve bireye yön veren bir olgudur. Din insanın karşılaşacağı olumsuz durumlara karşı korur, ortaya çıkacak psikolojik problemlerde iyileştirici rol üstlenir, insanın tüm hayatını kuşatır, aile bağlarını yitirdiği durumda da pek çok olumlu fonksiyonu olacağı ortadadır.

Bu araştırmada; çocukların boşanma olayıyla beraber ortaya çıkan davranış problemleri, çatışma ve kötü uyum, depresyon ve anksiyete durumları gibi tüm bu problemlere karşı gelişimsel bağlamda sosyal uyum ve dindarlık düzeyleri incelenmeye

çalışılacaktır.12-17 yaş arası ergenlik döneminde olan boşanmış aile çocuklarının boşanmadan sonrası sosyal uyum ve dindarlık düzeyleri incelenecek ve boşanma sonrası sosyal uyum ve dindarlık düzeyleri, demografik değişkenlere göre sosyal uyum ve dindarlık düzeylerinin değişip değişmediği, boşanmaya uyumun alt boyutları ile dindarlığın alt boyutları arasındaki ilişkinin olup olmadığı konularına açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Aile, karı-koca ve çocuklardan oluşan aile bireylerin birbirlerine karşılıklı sevgi ve saygı ile ortak amaçları olan sosyo-ekonomik kültürel bir kurumdur. Bazı durumlarda alınan tüm önlemlere ve gösterilen çabaya rağmen çeşitli nedenlerden dolayı aile ve evlilik kurumunda kopmalar ve dağılmalar meydana gelerek boşanma gerçekleşebilir. Boşanma olayı birbirinden ayrılan çiftleri aile içinde yer alan çocukları da içine alan bir etkiye sahiptir. Toplumda her geçen gün daha çok karşılaşılan boşanma olayı milyonlarca çocuğu olumsuz yönde etkilemektedir. Boşanma ile ortaya çıkan olaylar ve durumlardan en çok etkilenen tartışmasız çocuklardır.

Anne ve babanın ayrılık/boşanma sürecinde, aile yapısının, aile yapısındaki bağlılıkların değişmesi, birlikte kaldıkları anne babayla ilişkileri ve ayrılık sonrası bakımları konusunda endişe geliştirmeleri, anne-baba arasındaki olan çatışma, çocuğun bir ebeveynin tarafını tutmaya zorlanması gibi durumlar çocuk için olumsuz sonuçlar yaratan önemli faktörler arasındadır. Ortaya çıkan olumsuz sonuçlar iki ila üç yıla kadar devam edebilmektedir. Bazı çocuklarda ise boşanmanın bazı olumsuz etkileri, hayat boyu sürebilmektedir. Boşanmanın hayat boyu sürebilen etkileri genellikle topluma uyum sağlayamamak, depresyon, öz-güven kaybı gibi ruhsal, sosyal ve fiziksel sorunlar olarak kendini göstermektedir. Yapılan araştırmalar sonucu anne babası ayrı aileden gelen bireylerde, boşanmamış aileden gelen bireylere göre daha çok ruhsal, sosyal ve fiziksel sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bu çocuklarda kendini boşlukta hissetme, kolay ve sık ağlama, sevdiği şeyleri yapmama, hayattan zevk almama, oyun oynamama, değersizlik duygusu, kimse tarafından sevilmediğini söyleme ya da az sevildiğinden şikâyet etme, suçluluk duyguları, umutsuzluk, gergin ve sıkıntılı olma, kolay öfkelenme, iştah değişimleri, uyku bozuklukları, alınganlık, aşırı hareketlilik, dikkat dağınıklığı, okul başarısında düşme, aile ilişkilerinde bozulma, söz dinlememe ya da çok sessiz kalma, arkadaş problemlerinde artma, kendini dışlanmış ve yalnız hissetme, aile kurmaktan kaçınma, eğitimde başarısız

olma, madde kullanımı, suç işlemeye meyilli olma gibi problemler ortaya çıkabilir. Bu ve buna benzer pek çok problem çocuğun sosyal uyumunu zorlaştırabilmekte ve hayatta sağlıklı bir birey olma, sağlıklı ilişkiler kurabilmede engel olabilmektedir.

Bu araştırmada 12-17 yaşlarındaki boşanmış aile çocuklarının sosyal uyum ve dindarlık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı anne babası boşanmış çocukların sosyal uyumu ile dindarlık düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını belirlemektir. Bireysel özellikler ve ailelerine ilişkin değişkenler olarak öğrencilerin cinsiyetleri, yaşadıkları yer, kiminle ikamet ettikleri, aile eğitim durumu, aile gelir durumu değerlendirmeye alınmıştır.

Bu araştırma, yukarıda belirtilenler doğrultusunda çocukların boşanma sonrası sosyal uyum ve dindarlık düzeylerini ortaya koyarak, anne babalara, eğitimcilere ve araştırmacılara kaynaklık etmesi açısından önem taşımaktadır. Aynı zamanda bu araştırmanın anne-baba ve eğitimcilere çocukta sosyal uyumu geliştirmeye ve çocuğun yaşadığı sıkıntıları azaltmaya ilişkin bir görüş belirlemelerinde ışık tutabileceği düşünülmektedir. Ayrıca temel güven duygusunu kazandığı aile ortamında boşanma olayı ile karşı karşıya kalan çocukların sosyal uyumlarının ve dindarlık düzeylerinin araştırılması Din Psikolojisi alanında bireyin dini tutum ve davranışlarını ve başa çıkma süreçlerini anlamak, yorumlamak ve bu doğrultuda farklı çözüm önerileri geliştirebilmek açısından önemlidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Problemleri ve Hipotezleri

2.1.1. Araştırmanın Temel Problemleri

Boşanmış aileye sahip gençlerin sosyal uyum süreci ve dindarlık düzeyleri arasında ilişki var mıdır?

2.1.2. Araştırmanın Alt Problemleri

Araştırmanın temel problemi, boşanmaya uyum ve dindarlık arasındaki ilişkidir. Bu bağlamda araştırmada ele alınan alt problemler ise şunlardır:

1. Örneklem grubunun boşanmaya uyum ve dindarlık düzeyleri nedir?
2. Örneklem grubunun demografik değişkenlere göre boşanmaya uyum ve dindarlık düzeyleri değişmekte midir?
3. Bağımsız değişkenlere göre örneklem grubunun dindarlık düzeyleri değişmekte midir?
4. Örneklem grubunun boşanmaya uyum ile dindarlık ve dindarlığın alt boyutlarını oluşturan, inanç, ibadet, duygu ve içsel dini motivasyon düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?

2.1.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezleri ve alt hipotezler aşağıda gösterilmektedir:

H₁: Demografik özellikler ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1a}: Cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1b}: Aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1c}: Aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1d}: İkamet edilen yer ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1e}: Birlikte yaşadığı kişi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Demografik özellikler ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2a}: Cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2b}: Aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2c}: Aile eğitim durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2d}: İkamet edilen yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2e}: Birlikte yaşadığı kişi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Boşanma sonrası uyum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3a}: Çatışma ve kötü uyum ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3b}: Depresyon ve anksiyete ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3c}: Sosyal destek ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3d}: Çatışma ve kötü uyum ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3e}: Depresyon ve anksiyete ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3f}: Sosyal destek ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Dindarlığın boşanma sonrası uyum üzerine etkisi vardır.

H_{4a}: Çatışma ve kötü uyumun dindarlık üzerine etkisi vardır.

H_{4b}: Depresyon ve anksiyetenin dindarlık üzerine etkisi vardır.

H_{4c}: Sosyal desteğin dindarlık üzerine etkisi vardır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Yapılan çalışmada; nicel araştırma olgu ve olayları nesnel olarak gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısal veriler ile ifade edilebilir olduğu için konuya daha doğru, net, sayısal verilere açıklık getirmek amacıyla nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan bu çalışmanın deseni; değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla korelasyonel araştırma yöntemi ile ortaya

konmuştur. Araştırma verilerinin toplanmasında yaygın olarak tercih edilen anket yöntemi kullanılarak sonuçları sayısal ifadelerle sunulmuştur.

Araştırmanın genel evrenini Türkiye, özel evreni ise Hatay ilidir. Amaçsal örnekleme yöntemi ile Hatay ilinde bulunan boşanmış ailelerin çocukları tespit edilmiştir. “Amaçsal örnekleme yöntemi; olasılı olmayan, seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Amaçsal örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışmak istendiğinde kullanılır.”¹ “Ölçüt örnekleme yöntemi ile de lise seviyesinde eğitim gören ergenlik (12-17) dönemindeki katılımcılar tespit edilmiştir. Amaçsal örnekleme yöntemlerinin alt birimlerinden olan ölçüt örnekleme bir araştırmada gözlem ya da durumlardan oluşturulabilir. Bu durumda örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler örnekleme alınırlar.”² Fakat örneklem lise seviyesinde eğitim gören ergenlik (12-17) dönemindeki boşanmış aile çocuklarından gönüllü olan katılımcılardan oluşmaktadır.

Örneklem oluşturulurken %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile 100 kişiye ulaşılması amaçlanmış ve araştırma için örneklem sayısının yeterli olacağı düşünülerek toplam 250 anket dağıtılmıştır. Araştırmanın yapıldığı 2020-2021 tarihleri arasında sağlık açısından sorunların yaşanmasından kaynaklı kısıtlamalar ve bazı katılımcıların anket çalışmasına katılmak istememesi nedeniyle geriye kalan toplam 111 adet anket araştırma kapsamına alınarak analize tabi tutulmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada birincil ve ikincil kaynaklar taranarak yararlanılmıştır. Bu kaynaklar ışığında nicel veri toplama tekniklerinden anket yöntemi ile veri elde edilmiştir. Veri toplama işleminde uygulanan anket ölçeği üç bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü, cinsiyet, yaş, aile gelir düzeyi, aile eğitim durumu, birlikte yaşanan kişi ve yaşanan yer gibi katılımcıların demografik özelliklerini tanımlamaya yöneliktir. Anketin ikinci bölümünde ise boşanan ailenin çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyinin ölçülmesi için

¹ Büyüköztürk vd., Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri.s.92.

² Büyüköztürk vd.s.94-95.

“Boşanma Uyum Envanteri” yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümünde “Dindarlık” ölçeği yer almaktadır.

2.3.1. Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği

Boşanan ailenin çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyinin ölçülmesi için Portes ve arkadaşları tarafından (1999) geliştirilen Arifoğlu, Şanlı Richard, Razi ve Öz (2010) tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan “Boşanma Uyum Envanteri” yer almaktadır. Boşanma sonrası uyum ölçeği; çatışma ve kötü uyum, depresyon ve anksiyete ve sosyal destek olmak üzere toplam 3 boyut ve 22 ifadeden oluşmaktadır.

Boşanma sonrası uyum ölçeğine ait olan ifadelere katılımcıların katılım derecelerini belirlemek için 5’li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Bu ifadeler “Kesinlikle Katılıyorum (1)”, “Katılıyorum (2)”, “Kararsızım (3)”, “Katılmıyorum (4)”, “Kesinlikle Katılmıyorum (5)” olarak ölçeklendirilmiştir.

Ölçeğin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışmaları

“Araştırmanın güvenirliği, bir ölçeğin ölçüm sonuçlarının farklı ana kütlelerde veya aynı ana kütlede ait farklı ana kütlelerde aynı sonucu vermesi durumudur.”³ “Bir araştırmada güvenirliği ölçmek için en çok kullanılan istatistik ise Cronbach’s Alpha katsayısıdır. Cronbach’s Alpha katsayısı, ölçekte yer alan bütün maddeler arasındaki ortalama korelasyonu göstermektedir. Bu değer 0 ile 1 arasında bir değerden oluşmaktadır. Değerin yüksek olması, yüksek güvenirliği göstermektedir.”⁴ Güvenirlik katsayısının 0 ile 0.5 arasında olmasını “kabul edilemez”, 0.5 ile 0.6 arasında olmasını “zayıf”, 0.6 ile 0.7 arasında olmasını “kuşku” ve 0.7 ile 0.8 arasında olmasını ise “kabul edilebilir”, 0.8 ile 0.9 arasında olmasını “iyi” ve 0.9 ve üzeri olmasını ise “yüksek” olarak ifade etmiştir.

³ Şencan, Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik.s.11.

⁴ Şencan.s.128.

Tablo 1. Güvenirlik Analizi

Ölçekler	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Boşanma Sonrası Uyum (BSU)	,790	22

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde; Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği’nin Cronbach’s Alpha katsayısı, 0,790 olduğu görülmektedir. Bu değer BSU ölçeğinin kabul edilebilir güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

“Bir araştırmada ölçüm verilerinin doğrulanması için ölçeğin güvenirlik analizi tek başına yeterli değildir. Bunun yanında ölçeğin geçerlilik analizine de ihtiyaç duyulmaktadır. Geçerlilik ise kullanılan bir ölçeğin ölçülmek istenen özellik ile uygunluğunu, elde edilen verilerin ölçülmek istenen özellik ile aynı niteliği taşımasını ve bu verilerin araştırmanın amacına uygun olması konusunda fayda sağlayacaktır.”⁵ “Araştırmada ölçeğin geçerliliğini analiz etmek için kullanılan yöntemlerden biri de faktör analizidir. Faktör analizi, kendi aralarında ilişkili olan birçok değişkenin bir araya gelmesiyle daha az sayıda anlamlı yeni değişkenlerin yer aldığı faktörlerin (boyutların) keşfedilmesini sağlayan bir analiz çeşididir.”⁶

Boşanma sonrası uyum ölçeğinin 22 ifadesi, elde edilen veriler üzerinde temel bileşenler analizine tabi tutulmadan önce faktör analizi için uygun olup olmadığına bakılmıştır. “Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığına bakmak için kullanılan ölçümler; Bartlett testi (Bartlett, 1954) ve Kaiser-Meyer-Olkin (Kaiser 1970) örneklem yeterliliği ölçümüdür. Bartlett testinin anlamlı olması ($p<.05$) ve KMO değerinin 0.6 ve bu değerden büyük olması ölçeğin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.”⁷ Tablo 2’ye bakıldığında Bartlett testinin ($p<.001$) anlamlı olduğu ve KMO değerinin (.724) .6’dan büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle boşanma sonrası uyum ölçeğinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

⁵ Şencan.s.723.

⁶ Büyüköztürk, “Faktör Analizi”.s.472.

⁷ Pallant, Çev. Balcı ve Ahi, Spss Kullanma Kılavuzu Spss ile Adım Adım Veri Analizi.s.201.

Tablo 2. Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	.724
Bartlett Testi (Sig.)	.000

Faktör analizinde diğer bir konu ise faktör değerlerinin 0.50'nin altında olmaması gerektiğidir (Hair vd., 2014: 102). Bu nedenle faktör yük değeri 0.50'nin altında kalan 2, 3, 7, 10, 13, 15, 17 nolu ifadeler faktör analizinden çıkarılmıştır. Geriye kalan 15 ifadenin güvenilirliği için yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha değerinin 0.790 olduğu görülmüştür. Bu değer ölçeğin kabul edilebilir bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği Faktör Analizi Özet Sonuçları

Faktör ve İfadeler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Faktör 1: ÇATIŞMA VE KÖTÜ UYUM		3,039	20,262	,770
Annemle babam benim hakkımda sık sık kavga ediyorlar.	,683			
Annem babamdan ayrıldığından beri çekilmez biri oldu.	,583			
Annemle babam ayrıldığından beri daha fazla cezalandırılıyorum.	,808			
Ayrıldıklarından beri annem ve babam beni daha çok eleştiriyorlar.	,708			
Annemle babam ayrıldığından beri babamla bir şey yaparsam, annem rahatsız oluyor.	,700			
Faktör 2: DEPRESYON VE ANKSİYETE		2,492	16,614	,723
Ailemize ne olacağı konusunda endişeliyim.	,594			
Annemle babam ayrıldığından beri kendimi zaman zaman üzgün hissediyorum.	,715			
Sık sık anne ve babamın beni anlamadığımı hissediyorum	,663			
Annem ve babam hala iyi geçinmiyorlar.	,678			
Annemle babam ayrıldığından beri ikisinden birinin tarafını tutmak zorundaymışım gibi hissediyorum.	,680			
Faktör 3: SOSYAL DESTEK		2,090	13,935	,653
Annemle babam ayrıldığından beri, ben okulda sorunlar yaşıyorum.	,510			
Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarımla daha fazla zaman geçirebiliyorum.	,660			
Annemle babam ayrıldığından beri okul sonrası faaliyetlere (müzik, spor, vb.) daha çok katılabiliyorum.	,774			
Annemle babam ayrıldığından beri kardeşlerimle eskisinden daha iyi geçiniyorum.	,606			
Ayrıldıklarından beri anne ve babamla daha iyi geçiniyorum.	,530			

Tablo 3 incelendiğinde; ifadelerin faktör yüklerinin 0.510 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Varimax rotasyonu analizi sonucunda varyansın sırasıyla %20.262, %16.614 ve %13.935'ini açıklayan 1'üstünde öz değere sahip üç bileşenin olduğu görülmektedir. Bu üç bileşen toplam varyansın %50'sini açıklamaktadır. Faktör analizinde açıklanan varyansın toplam varyansın üzerinden %50'den fazla olması gerektiğinden toplam varyansın 15 ifadenin yer aldığı üç bileşenin açıklanan varyansı açıklayabilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonucunda; 1. Faktör altında Çatışma ve Kötü Uyum (ÇKU) boyutunun toplam 5 ifadeden, 2. Faktör altında Depresyon ve Anksiyete (DA) boyutunun 5 ifadeden ve 3. Faktör altında Sosyal Destek (SD) boyutunun 5 ifadeden oluştuğu görülmektedir. Cronbach Alpha ile yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda toplam 3 faktörün güvenilirlik katsayılarına sırasıyla bakıldığında; ÇKU'nun .770, DA'nın .723 ve SD'nin .653 olduğu görülmektedir. Bu değerler boşanma sonrası uyum ölçeği boyutlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Dindarlık Ölçeği

Anketin üçüncü bölümünde Gülmez (2014) tarafından geliştirilen “Dindarlık” ölçeği yer almaktadır. Dindarlık ölçeği; iman, dini duygu, etki ve ibadet olmak üzere toplam 4 boyut ve 28 ifadeden oluşmaktadır.

Boşanma sonrası uyum ölçeğinin iman, dini duygu ve etki boyutlarına ilişkin ifadelere katılımcıların katılım derecelerini belirlemek için 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Bu ifadeler “Kesinlikle Katılmıyorum (1)”, “Katılmıyorum (2)”, “Kararsızım (3)”, “Katılıyorum (4)”, “Kesinlikle Katılıyorum (5)” olarak ölçeklendirilmiştir. İbadet boyutuna ilişkin ifadeler ise “Hiç (1)”, “Birkaç Kez (2)”, “Ara sıra (3)”, “Sıkça (4)”, “Çok Sık (5)” olarak ölçeklendirilmiştir.

Ölçeğin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışmaları

“Araştırmanın güvenilirliği, bir ölçeğin ölçüm sonuçlarının farklı ana kütlelerde veya aynı ana kütleye ait farklı ana kütlelerde aynı sonucu vermesi durumudur.”⁸ “Bir araştırmada güvenilirliği ölçmek için en çok kullanılan istatistik ise Cronbach's Alpha katsayısıdır. Cronbach's Alpha katsayısı, ölçekte yer alan bütün maddeler arasındaki ortalama

⁸ Şencan, Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik.s.11.

korelasyonu göstermektedir. Bu değer 0 ile 1 arasında bir değerden oluşmaktadır. Değerin yüksek olması, yüksek güvenilirliği göstermektedir.”⁹ Güvenirlik katsayısının 0 ile 0.5 arasında olmasını “kabul edilemez”, 0.5 ile 0.6 arasında olmasını “zayıf”, 0.6 ile 0.7 arasında olmasını “kuşku” ve 0.7 ile 0.8 arasında olmasını ise “kabul edilebilir”, 0.8 ile 0.9 arasında olmasını “iyi” ve 0.9 ve üzeri olmasını ise “yüksek” olarak ifade etmiştir.

Tablo 4. Güvenirlik Analizi

Ölçekler	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Dindarlık (DİN)	,967	24

Tablo 4’te yer alan veriler incelendiğinde; Dindarlık Ölçeği’nin Cronbach’s Alpha katsayısı ise 0,967’dir. Bu değer kişilik DİN ölçeğinin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Dindarlık ölçeğinin 24 ifadesi, elde edilen veriler üzerinde temel bileşenler analizine tabi tutulmadan önce faktör analizi için uygun olup olmadığına bakılmıştır. “Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığına bakmak için kullanılan ölçümler ise Bartlett testi (Bartlett, 1954) ve Kaiser-Meyer-Olkin (Kaiser 1970) örneklem yeterliliği ölçümüdür. Bartlett testinin anlamlı olması ($p<.05$) ve KMO değerinin 0.6 ve bu değerden büyük olması ölçeğin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.”¹⁰ Tablo 5’e bakıldığında Bartlett testinin ($p<.000$) anlamlı olduğu ve KMO değerinin (.924) .6’dan büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle algılanan risk ölçeğinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Dindarlık Ölçeği Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	.924
Bartlett Testi (Sig.)	.000

Faktör analizinde faktör değerlerinin 0.50’nin altında değere sahip olmaması gerekir. Faktör yükü 0.50’nin altında olan ve binişik olan 14 nolu ifade ölçekten çıkarılmamıştır. Geriye kalan 24 ifadenin güvenilirliği için yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha değerinin 0.966 olduğu görülmüştür. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

⁹ Şencan.s.128.

¹⁰ Pallant, Çev. Balcı ve Ahi, Spss Kullanma Kılavuzu Spss ile Adım Adım Veri Analizi.s.201.

Tablo 6. Dindarlık Ölçeği Faktör Analizi Özet Sonuçları

Faktör ve İfadeler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Faktör 1: İMAN-DİNİ DUYGU-ETKİ		11,345	49,325	,971
Allah'ın varlığına inanırım.	,718			
Hz. Muhammed 'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inanırım.	,869			
Bir hata işlediğimde tövbe etme ihtiyacı hissedirim.	,755			
Kur 'an'ı Kerim'in Allah'ın gönderdiği ilahi kitap olduğuna inanırım.	,870			
Allah'ı her şeyden ve herkesten daha çok sevdiğimi hissedirim.	,778			
Farz olan ibadetleri yapmadığımda suçluluk hissedirim.	,737			
Dua ettiğimde içimi bir huzur ve ferahlık kapladığını hissedirim.	,773			
Cennetin ve cehennemin varlığına inanırım.	,815			
İbadet ettiğimde Allah'a yakınlaştığımı hissedirim.	,844			
Kuran okuduğumda huzurlu ve mutlu olurum.	,807			
Meleklerin varlığına inanırım.	,888			
Dini görevleri yerine getirdiğimde huzurlu olurum.	,776			
Öldükten sonra tekrar dirileceğimize inanırım.	,766			
Dinen yasaklandığı için evlik öncesinde veya evlilik dışı cinsel ilişkiye yaklaşmam.	,802			
Dinen yasaklandığı için içki içmem.	,783			
Dinen yasaklandığı için kumar oynamam.	,680			
Ne sıklıkta ramazan orucunu tutarsınız?	,708			
Ne sıklıkta dua edersiniz?	,661			
Faktör 2: İBADET		4,202	18,268	,820
Ne sıklıkta beş vakit namazı kılarırsınız?	,664			
Ne sıklıkta Kur'an'ın Arapçasını(yüzünden) okursunuz?	,636			
Ne sıklıkta Kur'an'ın mealini okursunuz?	,635			
Ramazan orucu dışında ne sıklıkta nafile oruç tutarsınız?	,818			
Farz namazlar dışında ne sıklıkta nafile namaz kılarırsınız?	,829			

Tablo 6 incelendiğinde ifadelerin faktör yüklerinin 0.635 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Varimax rotasyonu analizi sonucunda varyansın sırasıyla %49,325 ve %18,268'sini açıklayan 1'üstünde öz değere sahip iki bileşenin olduğu görülmektedir. Bu iki bileşen toplam varyansın %68'ini açıklamaktadır. Faktör analizinde en önemli hususlardan biri açıklanan varyansın toplam varyansın üzerinden %50'den fazla olması gerektiğinden toplam varyansın %50'den fazla olmasının, 23 ifadenin yer aldığı iki bileşenin açıklanan varyansı açıklayabilme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonucunda; 1. Faktör altında iman-dini duygu-etki boyutunun toplam 18 ifadeden ve 2. Faktör altında ibadet boyutunun 5 ifadeden oluştuğu görülmektedir. Cronbach Alpha ile yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda toplam iki faktörün güvenilirlik katsayılarına sırasıyla bakıldığında iman-dini duygu-etki boyutunun .971 ve ibadet boyutunun .820 olduğu görülmektedir. Bu değerler dindarlık ölçeği boyutlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.4. Araştırmanın Kapsam Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları şunlardır:

- Araştırma verileri Hatay ilinde ikamet eden örneklem grubundan toplanmıştır.
- Araştırma, ergenlik dönemindeki 12-17 yaş grubu arasındaki bireylerle sınırlıdır.
- Araştırmada elde edilen tecrübi veriler, “Boşanmaya uyum ölçeği” ile “Dindarlık Ölçeği”nin geçerlik ve güvenilirliği doğrultusunda yapılan ölçümlerle sınırlıdır.
- Araştırma, “boşanmaya uyum” ve “dindarlık” düzeylerini etkileyebileceği düşünülen faktörlerle sınırlıdır.
- Araştırma maddi kaynakların kısıtlılığı ile sınırlıdır.
- Araştırma, belirlemiş olduğu amaçları gerçekleştirme ile sınırlıdır.
- Araştırma, katılımcıların veri toplama araçlarına verdikleri cevaplar ile sınırlıdır.

2.5. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde; istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle parametrik olmayan analizlerden faydalanılmıştır. Demografik özelliklere ilişkin veriler için frekans analizi, ölçeklerin yapısal geçerliliği için faktör analizi, boşanma sonrası uyum ile dindarlık arasındaki ilişkiyi tespit etmek için korelasyon (spearman) analizi, dindarlığın

boşanma sonrası uyum ölçeği boyutları üzerine etkisinin olup olmadığını tespit etmek için çoklu regresyon analizi, demografik özellikler ile boşanma sonrası uyum ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H analizi kullanılmıştır.

İstatistik paket programı aracılığıyla ilk olarak normallik varsayımının karşılanması zorlaştıran uç değerlerin olup olmadığını tespit etmek için çoklu regresyon analizi tarafından üretilen Mahalanobis mesafeleri incelenmiştir. Tabachnick ve Fidell (2013), iki bağımsız değişkene sahip olmamız durumunda kritik değerimizin 13,82 olduğunu belirtmektedir. Bu durumda 13,82 kritik değerinden büyük olan 52 (19,894) nolu katılımcının cevaplamış olduğu anket veri setinden çıkarılmış ve geriye toplam 110 anket kalmıştır Daha sonra veri kaybının olup olmadığı incelenmiştir. Allen vd. (2019: 13), “Tahmini Marjinal Ortalama (EM Means)” tablosundaki p değerinin ,05’ten büyük olması durumunda kayıp verilerin rastsal olarak dağıldığını ve kayıp verilere değer atanabileceğini ifade etmektedir. Yapılan “Kayıp Değer Analizi (Missing Value Analysis)” sonucunda; “Tahmini Marjinal Ortalama” tablousundaki p değeri ,05’ten büyüktür ($p=,090$). Buna göre kayıp verilere değerler atanmıştır.

Ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmek için normallik analizi yapılmıştır. Araştırmada yer alan gözlem sayısı 30’un üzerinde olduğu için normallik testi kapsamında “Kolmogorov-Smirnov” testi kullanılmıştır.

Tablo 7. Normallik analizi

Normallik Analizi	Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği (BSU)	Dindarlık Ölçeği (DİN)
N	110	110
Kolmogorov-Smirnov (Sig.)	,000	,000
Mean	2,989	3,363
Median	2,818	3,416

Tablo 7’de normallik dağılımına ilişkin değerler yer almaktadır. Bu değerlere bakıldığında, Boşanma Sonrası Uyum Ölçeği’nin (BSU) Kolmogorov-Smirnov değerinin $p<,01$ olduğu görülmektedir. Dindarlık Ölçeği’nin (DİN) Kolmogorov-Smirnov değerinin $p<,01$ olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda hem Boşanma Sonrası Ölçeği’nden (BSU) hem de Dindarlık Ölçeği’nden (DİN) elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği görülmektedir. Bu nedenle araştırmada parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

3. BOŞANMA

3.1. Boşanma Kavramı

TDK'ye göre boşanma, Eşlerden birinin boşanma ilamı almasıyla evlilik birliğinin son bulmasıdır"¹¹ Oxford'a göre "Bir evliliğin yasal olarak sona ermesi, A ve B arasında resmi olarak iki şeyi ayırma eylemi; iki şey arasındaki ilişkinin sonu"¹² olarak tanımlanmıştır. Kavram olarak, hukuk kuralları çerçevesinde kurulmuş bir evlilik müessesinin, eşlerin arasında hiçbir ortak bağları kalmaksızın ancak varsa ortak çocukların hakları korunmak üzere yargı kararıyla sona erdirilmesine ve ayrılan çiftlerin başka kişilerle evlilik kurmalarına engelin ortadan kalkmasını sağlayan hukuki bir işlemdir.¹³ Ruh sağlığı açısından doyum alamayan, evlilikten beklentilerini bulamayan çiftlerin aile kurumunu yasal sonlandırmalarına boşanma denir.¹⁴ Boşanma evliliği ortadan kaldıran sebeplerden biridir. Nitekim boşanmadan başka evliliği sona erdiren nedenler de bulunmaktadır. Boşanma, çiftler yaşıyorken eşlerden birinin kanunda belirtilmiş olan sebeplerden birine dayanarak açtığı davadan sonra evlilik birliğinin yine kanun ile sonlandırılmasıdır.¹⁵ Hukuki bir işlem olarak tanımlanan boşanma, her iki eş içinde değişikliklere sebep olan; yeni yaşama uyum süreci taşıyan bir yaşantıdır.¹⁶ Boşanma evlilikten bekarlığa doğru gelişen ve sonuçlanan bir süreçtir ve çiftlerden biri ya da her ikisinin de bilmediği bir durumdur. Bu süreçte ortaya çıkan belirsizlik, farklılaşma gibi durumlar bireyleri pek çok alanda etkileyebilmekte ve bu noktada boşanma, sonrasında travmalara sebep olan bir olay kapsamına girebilmektedir. Boşanma sadece bireyleri birbirinden ayırmaz, aynı zamanda ruhsal, sosyal, davranışsal ve ekonomik pek çok problemi beraberinde getirir.¹⁷ Boşanma, belirtildiği gibi kişinin hayatını değiştiren ve kaygı stres yaratan pek çok probleme zemin hazırlayan bir süreci kapsar.¹⁸

¹¹ "TDK". <https://sozluk.gov.tr/>

¹² "OXFORD". https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/divorce_1?q=divorce

¹³ İmamoğlu ve Ferah, "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din". S.499.

¹⁴ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.170.

¹⁵ Abdulkader Saleh, "Türk ve Irak Hukukunda Genel Sebeplere Dayanarak Boşanma ve Sonuçları".s.27

¹⁶ Salim, "Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği". s.2.

¹⁷ Keskin, "Travmatik Bir Yaşantı Olarak Boşanma: Aile İçi Şiddet, Travmatik Stres ve Sosyal Desteğin Travma Sonrası Büyüme ile İlişkisi". s.3.

¹⁸ İmamoğlu ve Ferah, "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din". S.499

3.2. Boşanma Süreçleri

Boşanma, hukuki, duygusal, ekonomik, ebeveynlik, sosyal ve psikolojik olarak altı evre ayırarak incelenebilir.¹⁹

Hukuki boşanma çeşitli hukuki sonuçları beraberinde getirir ve temelde çiftin yeni bir evlilik yapmalarına engel olmayacak şekilde birlikteliklerin yasal olarak tamamen sona erdirir. Dini inançlar nedeniyle çiftlerin boşanmasına karşı olan ve yasalarla bunu kanunlaştıran ülkeler dışındaki ülkelerde boşanma toplumda var olan bir durumdur. Bazı ülkeler boşanmada kolaylık esasını belirlemişken bazı ülkelerde ise boşanma ağır şartlara bağlanmış ve zorlaştırılmıştır. Ülkemizde aile müessesinin korunmasına ve devam etmesine böylelikle boşanmanın önüne geçilmesine yönelik evliliği kurtarıcı hukuki fırsatlar yanında, devam ettirilemeyen evliliğin bitirilmesine de imkân tanınır.²⁰

Duygusal boşanma; evlilikte çözülmenin başladığı aşamadır. Bu evrede, eşlerden birinde veya ikisinde, aile birliğinin sürdürülebilmesi için var olması gereken duygusal yönde azalma meydana gelir ve evliliğin devam etmesine rağmen çift birbirine karşı ilişkiyi ve iletişimi devam ettirmekte yetersiz kalır.²¹

Ekonomik boşanmada aile birliği içinde ekonomik olarak da birlikteliği olan eşlerin mülkiyetlerinin de bölünmesi kararı doğurur.²²

Anne-baba olarak (ebeveyn) boşanma, boşanmadan sonra çocuklara ilişkin konularla ilgilidir.²³ Boşanmada çiftler ayrılrsa ilişkilerini tamamen bitirse de çocuklar için hiçbir zaman ebeveyninden ayrılmak söz konusu olmamaktadır. Boşanma ile anne babanın çocuklarla olan bağında, sorumluluklarında bir kesinti yaşanmaması gerekir. Yani anne-baba çocuğundan boşanamaz.

Ruhsal olarak ayrılık, bu sürecin en önemli evrelerinden biridir. Bu evrede birey, eşinin yokluğunu hissetmektedir. Eğer kişinin isteği dışında ayrılık olduysa bu durumda

¹⁹ Kaplan vd., “Türkiye’de 2000-2018 Yılları Arasında Kadınlarda Boşanma Nedenlerine Yönelik Yapılmış Çalışmaların İncelenmesi”.s.822.

²⁰ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”. S.28

²¹ Salim, “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği”.s.15

²² Salim. s.16

²³ İmamoglu ve Ferah, “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din”. S.500.

kişinin yeniden denge kazanması ve hayatta yeniden sağlıklı şekilde yer alması uzun ve sıkıntılı olabilmektedir.²⁴

Manevi ya da dini boşanmadan kastedilen boşanmanın dini yönüdür. İnanan bireyler için evlilik kutsal bir kurumdur ve boşanma günah olarak kabul edilir. Bu yönüyle ayrılık yani boşanma bireyin inanç dünyasında olumsuz etkilere sebep olabilecek bir etken olarak görülebilir. Ayrılık kişide bir krize çatışmaya neden olabilir.

Sosyal boşanma, ayrılık sonrasında çevrenin değişmesi ile her bireyin karşılaştığı bir aşamadır.²⁵ Bireyler, aile birliğini kurarken yeni bir çevreye sahip oldukları gibi boşanma sonrasında da bu çevrede değişimler meydana gelmekte,²⁶ ilişkilerini ve sosyal statülerini bozmakta veya etkilemektedir.²⁷ Toplumsal boşanma bir yönüyle de toplumun boşanma durumunu o kişiler bazında kabulüdür ve toplumdan topluma da değişiklik gösterebilmektedir. Kültürel değerler de toplumun boşanmayı kabul etme eğilimleri üzerinde etkili olan bir temeldir. Toplum kültürel değerlere göre boşanmış kişileri beceriksiz olarak tanımlayabilmektedir. Bu olumsuz bakış açısından çekinen birey boşanmadan kaçınmacı bir tavır da sergileyebilmektedir.²⁸

Psiko-sosyal olarak boşanma süreci üç temel aşamada gerçekleşir. Bu süreç eşlerin yapılarına göre kısalabilir veya uzayabilir: Düş kırıklığı aşaması, kişinin duygu yoğunluğundan dolayı göremediği bazı gerçekleri fark ettiği aşamadır. Aşınma aşaması, düş kırıklığı aşamasında meydana gelen hayal kırıklığının ortaya çıktığı aşamadır. Kopukluk aşaması ise kırgınlıkların, kızgınlıkların aşılamayıp evlilik bağı için verilen emeğin azaldığı aşama olup bu aşamada tartışmalar, çatışmalar, huzursuzluk artar. Böylece devam ettirilemeyen evlilik bitirilir.²⁹

Toplumun en küçük birimlerinden olan aile kurumu yasal olarak kurulur. Bu kurum tarihsel süreç içinde çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu kurum insan tarafından kurulan bir kültürel yapıdır. Toplumun değişimi ile bu kültürel yapıda da değişiklikler meydana gelmektedir. Bütün zorluklarına rağmen, devam etmesi toplum sağlığı bakımından gerekli

²⁴ Salim, “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği”. s.16

²⁵ Köroğlu, “Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği”. s.56.

²⁶ Salim, “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği”.s.16

²⁷ İmamoglu ve Ferah, “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din”. S. 501.

²⁸ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”.S.26.

²⁹ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.171-172.

olan ve zaman devirlerinin değişimiyle bu değişimin de etkileneceği kabul edilen temel toplum birimi evliliğdir. Farklı aile ve çevrelerde yetişmiş kişiler tarafından oluşturulan evlilik kurumu sonucu uyum problemlerinin ortaya çıkması olasıdır. Beraberlik farklı sebeplerden dolayı sürdürülemediğinde ayrılık meydana gelmektedir. Boşanma ile var olan evlilik kurumunun yapısı değişir. Böylece aile içinde yer alan bireyler bu değişiklikten büyük oranda etkilenmektedirler. Aile bireyleri aile yapısının değişmesine yeni düzen içinde uyum sağlamaya çalışırlar.³⁰ Sosyal olarak toplum içinde boşanma kurumu kabullenilmiş bir olaydır ancak çocuklar için anne-baba kaybı, aile yapısından mahrum olma gibi sonuçlar doğurmaktadır ve çocukları olumsuz olarak etkileyen nedenlerdendir. Boşanma sürecine tanık olmuş çocuklarda oluşan olumsuz sonuçlar kısa ve uzun süreli olarak hayatlarına yansımaktadır.³¹ Buradan hareketle boşanma durumu kendine özel psikolojik özellikler taşır ve bazı riskleri beraberinde getirir.³²

Boşanma, toplumu oluşturan sosyal ilişkilerin, bütünlüğe zarar verecek şekilde değişmesine neden olur ve bununla birlikte aile kurumunun dağılması süreklilik kazanır. Boşanma, bir süreci kapsadığı için birdenbire ortaya çıkan bir durum değildir. Bu nedenle boşanmayı ele alırken sadece tek bir faktörle değerlendirmek durumun anlaşılmasında eksik kalacaktır.³³ Farklı kültürlerde yapılan çalışmalarda, araştırmacılar boşanma nedenlerini belirlemeye çalışırken, problemi iki şekilde ele almışlardır. Bazıları boşanmayı ortaya çıkarabilecek demografik faktörler ve yaşam olaylarını incelerken, diğerleri ise çiftlere evlilikleri bitiren sebepleri soran öznel bir yöntem kullanmışlardır. Sosyodemografik değişkenler ile boşanma arasında pozitif bir ilişki vardır ve evlenilen yaş, doğum, eğitim ve gelir durumları, kültürel normlardan farklı aile içi roller, kadının çalışması, çocukların sorumlulukları gibi konularda ortaya çıkan problemler olarak zikredilebilir. Yapılan araştırmalar bu tarz problemlerin boşanmaya yol açtığını belirtmiştir.³⁴ Türkiye’de boşanma oranlarında son zamanlarda artış görülmektedir. TÜİK’in açıklamalarına bakıldığında 2016 yılındaki oranlar 2015’e göre %1,6’lık bir artış göstermiştir. Ayrılmak isteyen bireyin

³⁰ Türkarıslan, “Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Baş Etme Yolları”. S.100

³¹ Tatlılıoğlu ve Demirel, “Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”. S.61.

³² İmamoglu ve Ferah, “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din”. S.499

³³ Tatlılıoğlu ve Demirel, “Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”. S.63.

³⁴ Keskin, “Travmatik Bir Yaşantı Olarak Boşanma: Aile İçi Şiddet, Travmatik Stres ve Sosyal Desteğin Travma Sonrası Büyüme ile İlişkisi”. s.3-4

boşanmak için öne sürdüğü nedenlerden en çok aldatmanın söz konusu olduğu son yıllarda da ilgisizliğin en çok ileri sürülen neden olduğu yapılan araştırmalar göstermektedir.³⁵

Ülkemizde de dünya genelinde var olan toplumsal değişimlerin etkisi ile ortaya çıkan toplumsal değerlerin değişmesi, şehirleşmenin artması, insanların gün içerisindeki hayat karmaşası, teknolojide ortaya çıkan gelişmeler, tüketim kültürünün artması, bireysel değerlerin ve beklentilerin daha fazla olması; aile kurumunu da etkileyen kişisel, toplumsal ve hukuki açıdan önemli bir sosyal olgu olmuştur.³⁶

Evlenme ve boşanma olaylarında pek çok badireler atlatılır. Ülkemizde boşanma oranları, diğer ülkelere kıyasla daha az seviyede olsa da son yıllarda bu oranların hızla arttığı görülmektedir. Boşanma olayları incelendiğinde Türkiye’de boşanmanın genellikle evliliğin ilk beş yılı içinde meydana geldiği görülmektedir.³⁷

3.3. Boşanma Sebepleri

Çiftlerin anlaşmazlıkları ve sürekli çatışmaları sonucunda karşılıklı duygusal olarak yıpranma, algılanan mutluluğunun azalması ve taraflardan birinin ayrılmak istemesi boşanma nedenlerindeki tek durum, değildir. Bazı durumlarda evlilik içinde saydığımız türden problemler yaşanmasa da boşanmalar söz konusu olmaktadır.³⁸ Evlilik süresindeki sorunlar bireylerin çözüme kavuşturma çabasına girmesine neden olur. Bireysel, ekonomik vb. pek çok farklı konunun evlilik içinde çatışma meydana getirmesi birlikteliğin temellerini sarsarak boşanma olayına neden olabilir.

Boşanma sebepleri, ülkelere göre arasında farklılık göstermektedir. Her ülkenin kendi kültürü, toplumun dini inancı ve hukuk sistemine göre bu sebepler değişmektedir. Türk hukuku boşanmanın sebebe ve hâkimin hükmüne dayanması görüşünü kabul etmiştir.³⁹ ve Medeni Kanun’un 129. ve sonrasındaki maddelerinde boşanma nedenleri sınıflandırılmak suretiyle açıklanmıştır.⁴⁰

³⁵Tatlılıoğlu ve Demirel, “Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”. S.63.

³⁶ Tatlılıoğlu ve Demirel. S.62.

³⁷ Tatlılıoğlu ve Demirel. S.61.

³⁸ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”. s.22.

³⁹ Abdulkader Saleh, “Türk ve Irak Hukukunda Genel Sebeplere Dayanarak Boşanma ve Sonuçları”.s.57.

⁴⁰ Battal, “Boşanma Sebepleri Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları (Nihai Rapor)”.s.29

Eşlerin Boşanma Konusunda Anlaşmaları: Bireylere, önceden oluşturdukları şartlara uyarak, süratle bireylerin kendi iradeleri göz önünde tutularak evlilik birliğini sona erdirmeye imkânı tanınmıştır. TMK m. 166/III'e göre, bireylerin kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşecek boşanmada, evliliğin en az bir yıl sürmüş olması çiftlerin beraber başvuru yapmaları veya birinin yaptığı başvuruyu diğerinin kabul etmiş olması, hâkimin tarafları dinlemesi, mali sonuçlar ve çocukların durumuna ilişkin yaptıkları düzenlemeyi uygun bulması gerekir.⁴¹ Evlilik birliğinin temelinden sarsılması nedenine nazaran anlaşmalı boşanmada nedenin bir önemi yoktur. Burada önemli olan tarafların karşılıklı ortak karar vermiş olmalarıdır.⁴²

Ortak Hayatın Yeniden Kurulamaması: Medeni Kanun'un m.166/III f. göre; "Boşanma sebeplerinden herhangi biriyle açılmış bulunan davanın reddine karar verilmesi ve bu kararın kesinleştiği tarihten başlayarak üç yıl geçmesi halinde, her ne sebeple olursa olsun ortak hayat yeniden kurulamamışsa evlilik birliği temelden sarsılmış sayılır ve eşlerden birinin istemi üzerine boşanmaya karar verilir".⁴³

Medeni Kanun'un sınıflandırması dışında yapılan farklı çalışmalarla boşanma nedenleri farklı yönlerden ele alınarak sonuçlar ortaya konmuştur. Yapılan araştırmalarda evliliğin bitmesine yol açan ve en çok görülenleri olarak karşımıza çıkan sebepler şu şekilde sıralanabilir: Evlenecek bireylerin kendisini ve karşı tarafı yeterince tanımaması, evliliğe hazır olmamaları, evlilikten beklentilerin net olmaması ve umduğunu bulamama, ekonomik sorunlar, cinsel sorunlar, kadının eğitim ve sosyal sınıfının yükselmesi ve ekonomik özgürlüğünü kazanması, aldatma, aile içi şiddet,⁴⁴ eşlerin birbirlerine bireysel vakit ayırma imkanı vermemeleri, iletişim kopukluğu, karı kocanın ailelerinin ev içine sıkça karışmaları,⁴⁵ yoğun iş temposu ve çocuk bakımı ile ilgili beklentilerin karşılanamaması,⁴⁶ sosyal medya kullanımlarının artması⁴⁷, cahillik⁴⁸ vb. boşanma nedenleri arasında görülmüştür.

⁴¹ Güneşlioğlu, "Boşanma ve Boşanmanın Hukuki Sonuçları".s.17.

⁴² İpek, "Türk Hukukunda Genel Boşanma Sebepleri".s.96.

⁴³ İpek.s.123.

⁴⁴ Köroğlu, "Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği".s.58.

⁴⁵ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.171.

⁴⁶ Aktaş, "Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler".s.21.

⁴⁷ Şentürk Dızman, "Sosyal Medyanın Boşanmaya Etkileri".s.550.

⁴⁸ Yıldırım, "Türkiye'de Boşanma ve Sebepleri".s.76.

Dini boşanma nedenleri: Eşler arası din farklılıkları, evlilikte mezhep ayrılıkları ve evlilikteki dini baskılar aile içi iletişimi olumsuz etkileyen, bir kısmının da boşanmayla sonuçlandığı vakalardır.⁴⁹ Genele vurulduğunda din farklılıklarının aile hayatında huzursuzluk yaratan faktörlerden biri olduğu, bunun boşanmalara sebebiyet verdiği bilinen bir gerçektir.⁵⁰ Yapılan çalışmalara baktığımız zaman boşanma sebeplerinin en önemlisi en başta evliliğin, kuruluş aşamasının sağlıklı gerçekleşmemesidir diyebiliriz. Evlilik öncesinde, evliliğin kuruluş aşamasında ve evlilik sürecinde ortaya çıkan çok farklı sebepler, ilerleyen dönemde boşanmaya sebep olabilir. Her çift için özel olan nedenler bireylerin birbirine olan sevgi-saygı anlayışlarının kaybolmasıyla birlikteliği imkansızlaştırarak boşanmayı meydana getirebilir. Ayrıca boşanma sadece birey bazlı değerlendirilecek kadar dar bir kalıpta değerlendirilmemelidir. Boşanmanın nedenlerinin sosyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik, dini vb. farklı açılardan ele alınabilecek geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3.4. Boşanma Oranlarındaki Artışın Nedenleri

Evlilik, tarihsel süreç içinde uzun yıllardan beri var olan bir kurumdur. Evlilik, sabır isteyen ve sorumluluk gerektiren zorlu bir süreç olmasına rağmen toplumsal yapının temel parçalarından olduğu için gereklidir.⁵¹ Toplumların çoğunda ailenin temelini evlilik oluştursa da zamanla pek çok etken, toplumsal değişkenlerle şekillenen aile kurumu zaman içerisinde değişime uğramıştır. Böylece aile kurumu değişik biçimlerde kendini göstermeye başlamıştır.⁵² Sili'ye göre, boşanma sosyal değişim projesinin bir indeksidir. Farklı toplumsal formasyonlarda farklı seyretmesine rağmen sosyal olaylardaki değişiklikleri gösteren önemli bir ölçüdür. Toplumun yapı birimlerinden olan evlilik sosyal yaşam içerisinde beklenen bir durum olsa da toplum içinde boşanmaya karşı olumsuz bakış açısı var gibi algılansa da toplumun yapısının değişmesiyle her geçen gün sayısı artan bir olgudur.⁵³ Modern hayatın gelişmesi ile aile yapısının bozulup boşanmanın artması arasında ters bir orantı vardır.⁵⁴

⁴⁹ Akıcı, “Türkiye’de Boşanmanın Dini ve Psiko- Sosyal Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”.s.257.

⁵⁰ Akıcı.s.258.

⁵¹ Türkarlan, “Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Baş Etme Yolları”.s.100.

⁵² Aydın, “Kadınlar İçin Tek (Yalnız) Ebeveynlik ve Zorlukları”.s.24.

⁵³ Köroğlu, “Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği”.s.60.

⁵⁴ Kır ve Bülbül, “İslâhiye İlçesinde Boşanma Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”.s.101.

Çekirdek aile, toplumun temel yapısı olan aile, yapısal ve işlevsel olarak şekillenmeye 17.yüzyılda başlamıştır. Sanayi Dönemi öncesinde daha büyük ailelerden geniş aileden çekirdek aileye geçiş yaşanmıştır. Kadının sosyal hayatın çalışma hayatının içinde yer almasını 18.yüzyılda başlamasına rağmen sevgiyi temel alan evlilikler ve erkeklerin kadının aile içinde daha baskın ve önemli rol almalarını istemeleriyle kadının anne ve eş rolünü ön plana çıkarmıştır 19.yüzyıla birlikte çekirdek aile şekillenmiştir. Önceki dönemlerde var olan toplumsal birliktelik bağı yok olmuş; evin ve işin ayrılmasını önceleyen modern iş bölümü ortaya çıkmış, uzmanlaşmaya gidilmiştir. Bu dönemde kadının sosyal statüsü de tartışılır olmuştur. Kadının evinde yaşamını sürmesi, erkek egemen bir anlayışın olması, aile içindeki kadın-erkek rolleri ve evliliğin kurulma şekilleri değişime uğramaya başlamıştır. Bu değişimlerle evliliğin anlam ve önemi de farklılaşmıştır. Aile bağlarının zayıflamasındaki nedenler arasında ev ve iş yerlerinin farklı olması, çocukların eğitiminin eğitim kurumlarına devredilmesi de sayılabilir. Evlilik kişisel mutluluğun bir aracı olarak kuruluşu yapısı ve taşıdığı anlam bakımından değişime uğramıştır. Bireysel isteklerin ön plana çıktığı günümüz evliliklerinde eşlerin birbirlerinin istekleri önünde engel teşkil etmesi durumunda boşanmalar gündeme gelmeye başlamıştır.⁵⁵

Dünyanın her yerinde son yıllarda boşanmanın artması yaygınlaşması, toplumda gerçekleşen değişimlerin aileye yansımalarının bir göstergesidir.⁵⁶ Tarhan'a göre "Gerek Batı'da gerekse Türkiye'de boşanma oranı hiçbir zaman günümüzdeki kadar yüksek değildi."⁵⁷ Bu artışın nedenlerinden birisi, modern hayat tarzının aile bağlarını etkilemesidir. Çünkü modernite, ben-merkezciliği gündeme getirerek evliliğin de bu özellikten etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Bu tarz kişiler kendilerini çok fazla seven, önemseyen, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden insanlar haline gelmişlerdir. Bu tarz bir insan modeli, evlilik sorumluluğunu almak istememiş ve evlense de bu evliliği boşanmayla sonuçlandırmış doğal olarak da boşanma oranlarında artış meydana gelmiştir.⁵⁸

Son zamanlarda boşanma oranlarındaki artış ciddi manada dikkat çekmektedir. "Amerika Birleşik Devletleri'nde her iki evlilikten birinin boşanma ile sonlandığı ve

⁵⁵Sevim ve Güldeste, "Boşanan Erkeklerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elâzığ İli Örneği)".s.297.

⁵⁶ Aydın, "Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi".s.11.

⁵⁷ Köroğlu, "Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği".s.60.

⁵⁸ Bilici, "Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri".s.87.

boşanma oranlarının %50-68 olduğu bildirilmektedir. Norveç, Fransa, Almanya ve Hollanda'da boşanma oranları %40 civarında seyrederken ülkemiz dünya ülkeleri arasında boşanma oranı düşük ülkeler arasında yer almaktadır.”⁵⁹

Türkiye’de boşanma sayısı verilerine bakacak olursak boşanma sayısı 1930'da 100, 1942’de 243.1, 1956'da 526.8, 1979'da 683.6, 1987’de 860.6 ve 1989'da 1193, 1992’de 27.133, 2002’de 95.323⁶⁰ iken 2010’da 118.568⁶¹, 2019’da 155.047⁶² kişi olarak belirlenmiştir.

Yapılan araştırmalardan yola çıkılarak toplumda gerçekleşen değişimlerin aile yapısı ve aile bireylerini de etkiliyor olması, aile içerisinde yer alan kişilerin sorumluluklarının değişmesi ve aileye olan bakış açısının, beklentilerin farklılaşması boşanma oranlarının artmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Dünyadaki ülkeler arasında boşanma oranlarına nazaran Türkiye’deki boşanma oranları düşük olsa da ülkemiz de son yıllarda boşanma oranında büyük artış olduğu gözlemlenmektedir.

Evliliklerden artık iki tarafın da doyum yaşadığı, her iki bireyin de karşılıklı sevgilerini göstermeleri, birbirlerine arkadaş, sırdaş olmaları, ailenin bir temele dayalı olması beklenir ve bu şekilde evliliğin devam etmesi gerekir. Bireylerin özgürlüklerinin ön planda tutulduğu günümüzde evlilik ilişkisinin çiftler için yeni birer stres kaynağı olabileceğini söylemek yanlış olmaz. Evlilik kuran özellikle kadınlar olmak üzere bireylerin aktif olduğu bu kurum içinde bireyler, beklentisini yükseltir ve taleplerini daha fazla dile getirir. Kadınların meslek hayatı içinde daha çok bulunması, mesleki aynı zamanda kişisel gelişimde önemli hale gelmesi, gelir elde etmesi aileler içinde problem olabilmektedir. Kadının hem eş hem anne hem de ev işleri bakımından sorumlulukları olması kadının meslek sahibi olması ile çatışmalı bir durum ortaya çıkarır ve tartışmalara zemin hazırlayabilir. Eşler iş hayatı, maddi konular, siyaset, eşitsizlikler gibi yeni konular üzerinde de tartışırlar. Toplumun ve bireylerinin yaşadığı bu değişiklikler, günümüzde huzurun bulunamadığı evlilikleri ortaya çıkarmış ve bireyler sabır mekanizmasına daha az başvuru hale gelmişlerdir. Böylece de

⁵⁹Uçan, “Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi”.s.2.

⁶⁰ TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri Marriage and Divorce Statistics 2011.s.56.

⁶¹ “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2010”.

⁶² “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019”.

boşanma, birbirlerine katlanmayı tercih etmeyip daha çok gündeme gelen bir durum olmuştur.⁶³

3.5. Boşanma Sonrası Yaşama Uyum Kavramı

“Uyum; dış ve iç ortamdan kaynaklanan, doğal ve toplumsal koşulların neden olduğu değişikliğe alışma sürecidir. Uyum, bireyin kendi benliğiyle ve çevresiyle dengeli ve etkili bir ilişki kurabilmesi, geliştirebilmesi ve sürdürebilmesidir.”⁶⁴

“Boşanma süreci, boşanan bireylerin yaşam koşullarında birçok değişimleri de beraberinde getirmektedir. Günlük yaşam deneyimlerinin ve bireyin kontrolünün dışında gelişen, çoğu zaman ani gelen ve şiddetli bir etkiye sahip olan, bireyin baş etme kapasitesini aşan ve belirli bir gerilim, zorlanma, kaygı ya da çatışma yaratan olay ve durumlar genel anlamda “kriz” adı altında toplanmaktadır. Boşanma da durumsal bir kriz olarak sınıflandırılmaktadır.”⁶⁵ Boşanma sonrası yaşama uyum, boşanma sonrasında ortaya çıkan kayıpların ve boşanma durumuyla ortaya çıkan yeni rollere alışma ve uyumu içerir. Burada söz konusu olan birey için önemli olan, boşanma durumu ve boşanma durumunun sonuçlarına uyum sağlayabilmesidir.⁶⁶

Çocukların ve yetişkinlerin boşanma sonrası yaşama uyumlarını en kapsamlı şekilde ele alan kuramlardan birkaçı boşanma-stres-uyum bakış açısıdır. Stres yaratan durumlar boşanma olayıyla birlikte çocuğun anne- babasından veya her ikisinden aynı anda ayrı kalması, yanında kaldığı ebeveyni ile olan bağının ilişkisi, anne baba arasında devam eden tartışmaların oranı, evden ayrılan ebeveyn ile ekonomik olarak aile düzenindeki değişiklikler ve tüm bu sonuçlarla beraber ortaya çıkan yeni yaşam tarzına uyum süreci olarak sıralanabilir. “Boşanma sonrası yaşama uyumu birbirine zıt iki modelle açıklamaktadır. Birincisi sosyal destek, problem çözme becerileri gibi kişisel kaynaklar sayesinde birkaç yıl içerisinde işlevselliklerini yeniden kazandığını açıklayan kriz modelidir. İkincisi, kronik gerginlik modeline göre boşanmanın olumsuz sonuçları daha uzun süre, yetişkinlikte de devam etmektedir. Ailede yaşanan ekonomik güçlükler çocukların bir an önce meslek

⁶³ Uğur, “Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri”.s.296.

⁶⁴ Büyüksahin, “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi”.s.17.

⁶⁵ Karahan ve Yıldırım, “Aile Mahkemelerinde Boşanan Bireylerin Boşanma Sonrası Yaşama Uyumlarına İlişkin Bir İnceleme”.s.58.

⁶⁶ Sayan Karahan, “Boşanma Sonrası Uyum”.s.7-8.

yaşamına atılmak da dahil olmak üzere kendi hayatlarını kurma girişimine neden olmakta, bu da yetişkin yaşamlarında düşük mesleki başarı ve gelirle sonuçlanabilmektedir.”⁶⁷

“Yükleme Teorisine göre ise, olaylar için nasıl bir anlam yüklendiği bireyin tepkileriyle bağlantılı olmaktadır. Yüklemelerin kontrolü ve bireyin benlik saygısı ile benlik sunumunu koruma ve artırma işlevleri bulunmaktadır. Evliliğin sonlanması düşünme, açıklama biçimi ve tarzı bireylerin boşanmaya uyum güçlerini ve kendini suçlama duygularını geliştirebilmektedir. Kontrol duygusu en çok evliliğin başarısızlığı için içsel ve değiştirilebilir nedenleri tanımlayan yüklemelerle ortaya çıkmaktadır. Benlik imajı evliliğin sonlanması için bireyin kendini suçlama derecesiyle bağlantılı görülmektedir.”⁶⁸

3.6. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri

Aile, çocuğa karşı sorumluluk sahibidir ve onun her türü ihtiyacını karşılayan temel kaynaktır. Ebeveyn, çocuğun gerek kişiliğinin gelişimi gerekse psikolojik ve fiziksel sağlığının gerçekleşmesi açısından büyük roller taşımaktadır.⁶⁹ Anne babaların çocuklarıyla ilişkileri önemli olduğu kadar anne-babanın birbiriyle ilişkilerinin çocuk üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Buradan yola çıkarak, aile içindeki bireylerin birbirleri ile sağlıklı ilişki halinde olmaları ve büyük tartışmalardan uzak olması çocukların, psikolojik olarak uyumunu artıracığının öngörüldüğü söylenebilir.⁷⁰

Evlilik eğer sağlıklı ilişkilerle devamını sağlıyorsa önemini korur. Bu sağlıklı ilişkiler sağlanamadığında çiftler için beraberlik anlamını yitirmekte ve bu durum aynı zamanda diğer aile üyeleri olan bireyleri de etkilemektedir. Böyle durumlarda bazı bireyler boşanmanın kendileri için olduğunu düşünmektedirler.⁷¹ Ki bazı durumlarda boşanma problemleri sona erdirmenin tek yolu olabilmektedir.⁷² Bir ailede çözümler başladığı zaman aile içinde yer alan ebeveyn ve çocuklar hatta başka bireyleri de etkileyen bir iletişim kopukluğunun gerçekleştiği zamandır.⁷³

⁶⁷ Şahin, “Ebeveynleri Boşanmış Ergenlerin Boşanma Sonrası Yaşama Uyumu”.s.17-18.

⁶⁸ Konak RAM, “İzmir İli Konak İlçesinde Öğrenim Gören Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.

⁶⁹ Yavuzer, Ana-Baba ve Çocuk.s.50.

⁷⁰ Öngider Gregory, “Boşanma mı yoksa Çocuk için Evliliği Sürdürmek mi?”s.277.

⁷¹ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.26.

⁷² Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.6.

⁷³ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.78.

Boşanma uzun bir süreçtir ve çocuklar için boşanma, anne-babasının ayrı yaşamaya başladıkları veya bu kararlarını açıkladıkları zaman başlar.⁷⁴ Eşler birbirinden ayrılarak, birbirleri için eş olmaktan vazgeçebilir fakat çocuklar ne annelerinden ne de babalarından boşanmazlar.⁷⁵

Genel olarak bakıldığında, boylamsal çalışmaların boşanmanın çocuklar açısından sonuçlarıyla ilgili pek çok önemli noktanın altının çizildiği görülmektedir: a) Aile etkileşimindeki çeşitli sorunlar, özellikle de ebeveynler arasındaki çatışma ve çocuk bakımında da az yeterli olmak, evliliğin dağılmasından önce ortaya çıkar; b) Çocukların duygusal uyumundaki pek çok zorluk da iki ebeveynli ailede başlar; c) Boşanmış ile iki ebeveynli ailelerdeki çocukların psikolojik uyumu kısmen ebeveynler arası çatışmaya ve çocuk bakımındaki yeterliğe bağlıdır ve d) Boşanma, bazen hem çocukların hem de ebeveynlerin lehine olacak şekilde, yoğun ailesel sıkıntının rahatlamasını sağlar. Ne var ki boşanmanın çocuklar bakımından ve çocukların duygusal sağlığında daha fazla soruna yol açtığını bir kez daha vurgulamak gerekmektedir.⁷⁶

3.7. Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Ayrılma/Boşanma Süreci

Anne babanın boşanmadan önce, ayrılık süreci ve ayrılık sonrasında yaptıkları davranışlar ile tutumlar çocuklar için zedeleyici olabilmektedir. Boşanma öncesinden başlayan huzursuzluklar çocuğa zarar vermeye başlamaktadır. Gerek evdeki huzursuzluk, gerginlik ve öfke patlamaları anlamında, gerekse çocuğa verilen mesajlar anlamında anne-baba tutumları oldukça önemlidir. Evde var olan gergin ortam ve huzursuz atmosfer çocuğun ruhsal ve duygusal olarak zedelenmesine neden olabilir.⁷⁷

Ebeveynler arasında gerçekleşen tartışmanın, ayrılığın bir risk faktörü olduğunu dile getiren sayısız kanıt bulunmaktadır. Birincisi, ebeveyni ayrılmış çocuklarında, ailesi ölüm nedeniyle parçalanmış çocuklardan daha fazla psikolojik sorun gözlemlenmekte ancak bu çocuklar, ebeveynleri hiç evlenmemiş olanlara kıyasla nispeten daha iyi uyum göstermektedir. İkincisi, boşanmış fakat çatışmanın olmadığı ailelerde yetişen çocukların, süren mutsuz evliliklerin çocuklarına göre daha az davranış problemi vardır. Üçüncüsü,

⁷⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biten Ebeveynlik Süre Boşanma ve Çocuk.s.31.

⁷⁵ Gamze Aksan ve Özlem Altunsu Sönmez, Boşanma Sürecinde Sosyal Destek.s.58.

⁷⁶ Emery, Evlilik, boşanma ve çocukların uyumu.s.74.

⁷⁷ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.10.

çatışmanın yoğun olduğu boşanmalarda çocuklar, çatışma oranının daha düşük olduğu boşanmalarinkilere kıyasla daha fazla uyum sorunu yaşamaktadır. Boşanmanın ardından çatışma yoğunluğu azaldığında ise uyum sağlamada artış gözlemlenmektedir. Dördüncü olarak, çocukların psikolojik sorunları çoğunlukla boşanmadan önce ortaya çıkmaktadır. Beşinci, boşanmış aileler ile yoğun çatışmalı evliliklerin çocukları kıyaslandığında benzer sonuçlar, cinsiyet farkları ve aracı koşullar görülmektedir.⁷⁸

Aile çatışmaları ile başlayan boşanma sürecinin çocuk üzerindeki etkileri arasında, ruhsal sorunları, okul ilgisizliği ve başarısızlığı, davranışsal sıkıntılar, madde kullanımı, sosyal yeteneklerde sorunlar, olumsuz kendilik algısı sayılmaktadır. Aile içinde yaşanan problemler veya çatışmalar, çocuğun psikolojik uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir.⁷⁹

Anne-baba arasındaki problemler, çocukları doğrusal ya da dolaylı sayısız süreç yoluyla etkileyebilir. Çatışmanın kendi içinde bir stres kaynağı olması, doğrudan etkileyen süreçlerden biridir. Bu, bir yaşlarındaki çocukların öfkeli konuşmalar sırasında keyifsiz olmaları ve 5-6 yaşlarına geldiklerinde de bu sıkıntının tartışmaya müdahil olma çabalarında iyice belirginleştiği araştırmalar tarafından ortaya konmuştur.⁸⁰

Anne-baba problemlerini çözüme kavuşturamadığını; birbirlerine gergin, öfkeli ve düşmanca davrandıklarını gören çocuklar, kendi hayatlarında da bu davranışları örnek alarak aynı şekilde arkadaşlarına davranışta bulunabilmektedirler. Daha da önemlisi, problemlerini çözüme kavuşturamadıkları açıkça görülen ebeveynlerin çocukları, kendi ilişkilerinde yaşadıkları problemleri çözmek için ebeveynlerini gözlemleyip model alma fırsatı yakalayamamaktadır.⁸¹ Bu nedenle, problemleri çatışmaları çözen yöntemleri öğrenememiş çocuğun depresyon düzeyi, antisosyal davranışları ve arkadaşlık ilişkileri etkilenir.⁸²

Anne ve babası arasındaki evlilik problemlerini, tartışmalarını gözlemlemenin, çocuğun psikolojik uyumunu etkileyen stres faktörü olduğu; diğer stres faktörleri gibi evlilik çatışmasının da çocukların başa çıkma kapasitesini etkileyebileceği ya da diğer stres faktörlerinden farklı olarak çocuğun uyum kapasitesini zorlayabileceği belirtilmektedir. Çocuk tarafından aile içinde var olan problemleri direk gözlemleyemese de ebeveynin

⁷⁸ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumunu.s.80.

⁷⁹ Öngider Gregory, “Boşanma mı Yoksa Çocuk İçin Evliliği Sürdürmek mi?”s.277.

⁸⁰ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumunu.s.82.

⁸¹ Öngider Gregory, “Boşanma mı yoksa Çocuk için Evliliği Sürdürmek mi?”s.279.

⁸² Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Bitir Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.21.

davranışları üzerindeki etkisi veya ebeveynde yol açtığı depresyon, anksiyete gibi olumsuz etkileri sebebiyle çocuk üzerinde dolaylı bir etki yaratabileceğinden söz edilmektedir. Anne baba arasındaki problemlerin çocuk üzerindeki dolaylı olumsuz etkilerinde, düşük ebeveyn desteği, çocuğa destek olunamaması ve denetlemenin yapılmaması, çocuk üzerinde fazla otoriter olma ve tutarsızlık sayılmaktadır. Anne babanın bu tutumları çocukta uyum sorunları başta olmak üzere, ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişki kalitesinin düşmesine de yol açabilmektedir.⁸³ Ayrıca bu ebeveynle çocuk arasındaki iletişimi bozar ve disiplin açısından da çocukların duygusal güvencesi açısından dolaylı etki yaratabilir.⁸⁴

Öngider'in aktardığına göre, Booth ve Amato tarafından anne-babası arasındaki ilişkisinin, boşanma sonrasında, çocuğun iyilik hali üzerindeki etkileri üzerine yaptıkları araştırmada boşanma öncesinde anne babaları arasında problemler ve tartışmalar olan çocukların, uzun süreli iyilik halinin olumsuz etkilendiği ayrıca, çocukların iyilik hali üzerinde, anne babaları arasındaki durumun, boşanmadan daha fazla olumsuz etkisi olduğu bulunmuştur.⁸⁵

Eşler arasında çözilemeyen anlaşmazlıklar nedeniyle boşanma noktasına gelen ailelerin çocuklarının ruh sağlığı, yasal süreç daha başlamadan bu durumdan zarar görmektedir. Böyle çocukların çoğu çok endişelidirler.⁸⁶ Tüm boşanma süreçleri çocuğun psikolojik yapısını olumsuz etkiler. Çocuğun önünde gerçekleşen tartışmalar, olumsuz sonuçları beraberinde getirip kırıcı, zedeleyici olabilir. Tartışma anında gerçekleşen anne babanın birbirine olan ithamları çocuğun kişilik gelişiminin düzenini engeller. Bu durum ise çocuğun maddi ve manevi gelişimini engelleyerek toplumda ruhsal sorunları olan bireylerin sayısını artırır. Boşanma sürecinde oluşan kaos durumu, çocukta etkisizlik ve yetersizlik duygusu oluşturarak bir kriz meydana getirir. Bu kriz çocuğu çepeçevre kuşatarak etkisi altına alır.⁸⁷

Ebeveynler arasında süren kavgalar çocukları boşanma süresince en çok yaralayan unsurlardır.⁸⁸ Anne ya da baba, çocuğu kendi tarafına çekmeye çalışır. Böylece karşı tarafı

⁸³ Öngider Gregory, "Boşanma mı Yoksa Çocuk için Evliliği Sürdürmek mi?"s.279.

⁸⁴ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumı.s.82.

⁸⁵ Öngider Gregory, "Boşanma mı Yoksa Çocuk için Evliliği Sürdürmek mi?"s.281

⁸⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.17.

⁸⁷ Bilici, "Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri".s.93.

⁸⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.28.

da cezalandırmak isterler. Çocuğu da karşı tarafa üzüntü vermek için kullanırlar.⁸⁹ Anne ya da baba yanlış olduğunu bilse de diğer ebeveyni kötüleyerek, kendini haklı çıkarmaya çocuğu kazanmaya çalışır. Ancak çocuğun ebeveynlerinden birini seçmesini beklemek, ona yapılacak en büyük haksızlıktır.⁹⁰ Hem anne hem baba kendi yanında kalması için çocuğu ikna etmeye çalışır. Öyle ki bununla da kalınmaz, çoğu vakada taraflar çocuğu kazanmak için diğer ebeveyni kötüler ve kendilerine ne kadar kötülük yapıldığını anlatır.⁹¹

Çocuk için ebeveynlerinin ikisi de eşit mesafede ve eşit sevgi alanındadır.⁹² Çocuk maruz kalınan muameleden sonra kasvetli bir bocalama süreci yaşar. Gizliden gizliye her iki ebeveynini de sevmeye devam ederse de aklı karışır; şimdiye kadar kendisine övülen diğer ebeveyn artık kötülenmekte, düşmanlaştırılmaktadır.⁹³ Çocuğu kendi tarafına çekip diğer ebeveyninden uzaklaştırmaya çalışmak, eşini kötülemek, çocuk açısından çok ciddi bir sevgi, güven ve bağlanma karmaşası yaratır.⁹⁴ Aynı zamanda ebeveynlerden biri diğerini sevmenin yanlış olduğu yönünde konuşmalar yapar, çocuğa böyle akıllar verirse çocuklar kendi değerlendirmelerinin yanlış olduğunu dolayısıyla kendilerinde problem olduğunu düşünürler. Bu durum çocuğun ilerleyen süreçte kendi duygularına güvenmeyen bir hale getirir.⁹⁵

Çocukların tarafını belirleyememe çaresizliği boşanma sürecinde en çok zorlandığı konulardan biridir. Buna Almanca literatürde sadakat çatışması denir. Ebeveynlerinin ayrılmaları veya boşanmaları sürecinde zorluklar yaşayan çocuklar, çoğu zaman nereye ait olduklarını bilmemekte ve ebeveynleri tarafından oradan oraya sürüklenmektedirler. Bu kavramla, çocukların anne ve babaları arasında bir tercih yapma isteğine karşı içine düştükleri çaresizlik vurgulanır.⁹⁶

Her iki ebeveynde de diğerine karşı bir düşmanca tavır geliştirildiğinde çocuğun kafası daha da karışır ve hangi ebeveyninin “yalancı” olduğu düşüncesi çocuğu oldukça yorar ve acı verir. Ebeveynlerin çatışma sürecindeki çocuğun davranışları, çocukların yükünün ne

⁸⁹ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.14.

⁹⁰ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.23.

⁹¹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.28.

⁹² Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.14.

⁹³ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.28.

⁹⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.23.

⁹⁵ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.16.

⁹⁶ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.29.

kadar ağır olduğunu gösterir. Birden çocukta kekeleme sorunu veya çoğu vakada görüldüğü gibi altına kaçırma semptomu belirir.⁹⁷

Taş'ın aktardığına göre Wallerstein ve Blakeslee bu süreçte çocukların anne baba arasında kaldığını ve karar verememe durumu yaşadığını belirtir. Ne anneyi ne de babayı hayal kırıklığına uğratmak isterler; ikisinden birine karşı en ufak bir vefasızlık yapmayı istemezler. Bu arada kalmışlık ve ikili davranış, onları oldukça yorar ve ne yapmaları gerektiğini bilmezler. Ebeveynlerden biri gerçekten suçlu olsa da çocuk hangi ebeveyninin suçlu olduğunu anlayamaz.⁹⁸ Bu zamana kadar kendini doğruluğa, güzel konuşmaya, evrensel etik değerlere yönlendiren ebeveynlerinin ansızın ondan taraf tutmasını beklemeleri çocuğu psikolojik olarak oldukça olumsuz etkiler. Çocuk bütün bunların ötesinde, bazen dedektif rolüne bürünür ve hangi ebeveyninin doğruyu söylemediğini açığa çıkarma çabasına girer. Figdor bu süreci, ampirik olarak güçlü vakalara dayanarak inceleyip çocuklar için “oldukça zor bir süreç” olarak tanımlar.⁹⁹

Çocuğun taraf olduğu özel durumlar yaşanabilir; örneğin annenin şiddete maruz kaldığı bir durumda çocuk mutlaka annesinden yana olacaktır. Çocuk kendine yakın olan tarafı zaten kendi zihinsel yetileri ve duygularıyla seçer. Anacak böyle özel durumlar olmadığı durumlarda çocuğu bir tarafa çekmek, çocuğu öbür taraftan koparmaya çalışmak, bir sevgi objesini yok etmeye çalışmak demektir. Bu da çocuk için ciddi anlamda travmadır.¹⁰⁰

Bu çaresizlik içinde ebeveynlerden birine yaklaşan çocuğun, kendisine yaklaştığı anne ya da babasının duygularını diğer ebeveynine yansıttığı görülür. Bu durumda çocuk, bir tarafa aşırı yakınlaşıırken, diğer ebeveynine kin, nefret ve düşmanca duygular besler. Böylece çocukta, özdeşim dönemlerinde kişiliğin gelişimini ve cinsel kimlik oluşumunu olumsuz yönde etkiler. Anneye yaklaşmış olan erkek, erkek kimliğini; babaya yaklaşmış olan kız, kız kimliğini kazanmakta zorluk çeker. Bu çocuklar, büyüdüklerinde karşı cinsle ilişkilerinde sorunlar yaşar. Cinsel sapmalar bile gösterebilirler. O nedenle geçimsizlikleri yüzünden

⁹⁷ Taş.s.30.

⁹⁸ Taş.s.30-31.

⁹⁹ Taş.s.31.

¹⁰⁰ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.15.

çocuklarına olumlu gelişim sağlayamayan anne-babanın, çocuklarını bu ortamdan uzaklaştırmaları gerekmektedir.¹⁰¹

Birçok çocuk anne ve babasının ayrılıyor ya da boşanıyor haberine hazırlanmazlar.¹⁰² Ayrılma anındaki iletişimin niteliği, çocuklara gerek kriz ve gerekse hayat botunca problem çözme yeteneği kazandırması açısından hayati bir önem taşır.¹⁰³ Evlilik çatışmasından sonra veya çatışma meydana gelmeden boşanma kararı alındığı dönemde yapılan temel yanlışlıklardan ilki çocuğa hiç haber vermeden ayrılmaktır. Yani çocuğun hiçbir bilgisi yokken babanın evden ayrılmasıdır veya annenin evi terk etmesidir.¹⁰⁴ Bazı anne ve babalar ayrılma kararını çocukların bilmesini gerekli görmezler. Ebeveynlere göre, boşanma kararı yetişkinler tarafından verilir ve çocukları ilgilendirmez. Beş yaşından küçük çocukların özellikle durumu fark etmeyeceklerini düşünürler. Ayrılan çiftler evden gidecek ebeveynin sessizce evden ayrılmasını en iyi yol olarak görürler.¹⁰⁵

Çocuklar boşanmanın seyircisi değil bir parçasıdır.¹⁰⁶ İletişim normalde ‘alıcı verici’ iki yolla gerçekleşen bir süreç olmasına karşın çocuklar, kendileri için yaşamsal bir önem taşıyan bu konuda, birçok ailede tamamen pasif bir gözlemci durumuna sokulmuştur.¹⁰⁷ Çocuğa gerekli açıklama yapılmadan aniden gerçekleşen bir ebeveynin evi terk etmesi gibi durumlar çocukta reddedilme duygularını pekiştirmenin yanı sıra onun olup bitene bir anlam verebilmek için olmadık şeyler uydurmasına da yol açar.¹⁰⁸ Anne babanın ayrılığıyla ilgili uygun açıklama yoksunluğundan dolayı ergen kendini suçlu ve çift için tehlikeli hisseder ve bu konuda özgürleştirilmezse sonraları duygusal hayatında maruz kaldığı senaryoyu kendine mal etmeye çalışmak için, birinin ne yaşadığını anlamak için kendisini onun yerine koymak gibi, onun “gibi” yapmak için, tekrar etme riski olur.¹⁰⁹

Genellikle iki ebeveyn arasında anneler, çocuklarla ayrılık konusunu konuşanlardır.¹¹⁰ Bu durum yani ebeveynlerden birinin tek taraflı çocukla konuşması olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Ebeveynler ayrılmaya karar verdikleri ve mümkünse evden gidecek

¹⁰¹ Bakırcıoğlu, Çocuk ve Ergenlerde Ruh Sağlığı.s.183.

¹⁰² Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz. S.83.

¹⁰³ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.101.

¹⁰⁴ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.10.

¹⁰⁵ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.13.

¹⁰⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.33.

¹⁰⁷ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.96.

¹⁰⁸ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.14.

¹⁰⁹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.41.

¹¹⁰ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.90.

ebeveynin nerede yaşayacağı netleştiği anda bunu çocuklarıyla paylaşmaları oldukça önemlidir. Ancak asıl önemli olan, her iki ebeveynin bu kararı çocuklarıyla bir arada ortak karar şeklinde açıklayarak paylaşmalarıdır. Bu eşgüdüm hareket çocukların ebeveynlerinin ayrılma sürecini daha az hayal kırıklığına uğratarak ve daha az sancılı geçirmelerine yardımcı olacaktır.¹¹¹ Ayrılıktan dönüş olmayacağının netleşmesinin hemen ardından bu gerçek çocuğa doğru bir şekilde açıklanmadığı durumda çocuk belli bir süre sonra gerçekle yüz yüze kalacağı için hem aldatılmışlık duygusu hem de hayal kırıklığı yaşar.¹¹²

Ayrılık kararını çocuklara yalansız bir şekilde aktarmak oldukça önemlidir. Çocuklar gerçeği sanıldığından daha güçlü karşılarlar. Onlara yalan söylemek anne babaya olan güveni kaybetmelerinden başka bir sonuç doğurmaz. “Annen uzun bir seyahate çıkıyor” veya “Baban, yalnız olduğu için babaannenin yanına taşınıyor” gibi bahaneler uydurup gerçeği söylemek için geç kalınmamalıdır.¹¹³

Ayrılma kararı açıklanırken mutlaka ebeveynler ortak şekilde çocuğa açıklamalıdır, eşler birbirini bu durumda yalnız bırakmadan konuşmalıdır. Çocuğun yaşına takılmadan, ayrılık nedeninde genel temanın anlaşmazlık üzerine kurulması gerekir. Ayrılık nedeni ifade edilirken yani işin özeline girilmemelidir. Ayrılığın özel nedenleri, çocuğun algılaması mümkün olmayan nedenler açıklanmamalıdır. Çocuğa yaşına göre açıklama yapılmalıdır.¹¹⁴

Çocuklara ayrılık kararının nasıl açıklandığı, onların aile hayatının bu dönemindeki değişiklikleri nasıl karşılayacaklarını belirler. Ayrılık haberiyle beraber ortaya çıkan üzüntü, çaresizlik, reddedilme ve öfke vb. duyguları onları mutsuz eder ve kafalarını karıştırır.¹¹⁵ Tüm bu etkileri minimaliz etmek eşlerin ortak çabasına bağlıdır. Ayrılığın nedenini anlatmak, çocuğun derinliğini ve biricikliğini hissetmesini sağlayacak konuşmalar yapmak, çocuğun boşanma sonrası yaşayacağı anksiyete ve anne ya da babayı kaybetme korkusunu dizginleyebilir.¹¹⁶

Anne ya da baba bazen çocuğu bir arkadaş olarak görerek onunla dertleşme şeklinde olabilir.¹¹⁷ Genelde bu ebeveynlerin yaptığı en büyük hatalardan biri çocuklarla onların

¹¹¹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.21.

¹¹² Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.11

¹¹³ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.32.

¹¹⁴ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.27.

¹¹⁵ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.14.

¹¹⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.29.

¹¹⁷ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.10.

kaldırabileceklerinden daha fazla şey paylaşmalarıdır. Çocuklarını sanki arkadaşymış gibi görüp onlarla kaldırabileceklerinden daha fazla bilgi paylaşırlar. Bu yalnızlık sürecini ebeveynlerin ne kadar zor yaşadıklarını algılayamazlar bile. Hiç bilgi verilmemesi gibi çok fazla bilgi vererek yalnızlıklarını onlarla yaşamak da çocuklarda psikolojik sorunlara sebep olur.¹¹⁸ Çocuğa çok fazla bilgi verilmek ve detayları anlatmaya kalkışmak, onun kafasını karıştırır ve sıkıntısını artırır.¹¹⁹

Çocuklar ebeveynlerinin niye ayrıldıklarını bütün ayrıntıları ile bilmek istemezler. Özellikle ergen çocuklar ebeveynlerine ait ilişkideki kişisel dokunmazlığa saygı gösterirler.¹²⁰ Eğer çocuklara çok fazla ayrıntı verilerek açıklama yapılırsa akılları karışır ve kendilerini çaresiz hissederler. Söylenenlerin hepsini sindiremeyebilirler.¹²¹

Bilişsel becerileri her ne kadar gelişse de çocuk, anne babaları onların yaşına ve anlama becerilerine uygun net bilgiler vermediklerinde, kendine ve ailesine ne olacağı konusunda kaygılanır. Farklı bir hayatı hayal etmekte zorlanır ve kendi korkuları karşısında kırılgan olur.¹²²

Yaş dönemlerine göre ayrılık kararının nasıl açıklanması gerektiği hususunda çocukların yaş dönemleri olarak taşıdıkları özellikler göz önünde tutulmalıdır. Bu durumda 5-6 yaşlarındaki çocuklar anne babalarını bir bütün olarak gördüklerinden gidecek ebeveyn için oldukça endişelenmeleri olası bir durum olması nedeniyle gerçekten boşanmaya karar verildiğinde, ayrıntıdan kaçarak boşanma kelimesini kullanarak bilgi verilmelidir. 5-8 yaş çocuklarda anne babadan kopup, yaşlıları ile vakit geçirmeye yeni başlamış olmasından dolayı boşanma kararı açılırken ona ne olacağı hususunda açık net ve hayatının değişmeyeceği vurgulanarak açıklama yapılmalıdır. 9-12 yaş çocuklarda ise durumu daha alt yaştaki çocuklara göre anlama kapasitesi gelişmiş olsa da kişilik bakımından gelişme kaydetmiş olmalarına rağmen tam olgun bir bilince sahip olmamalarından boşanma kararını sert tepkilerle öfke ile karşılayabilirler. Bu yaştaki çocuklara ailedeki herkes için boşanma kararının en iyi çözüm olduğu vurgulanarak açıklama yapılmalıdır.¹²³

¹¹⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.25.

¹¹⁹ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.15.

¹²⁰ Walczak ve Burns, *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*.s.102.

¹²¹ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.16.

¹²² Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.28.

¹²³ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.

Hangi yollardan öğrenirlerse öğrensinler, ne olup bittiğini anlayacak yaşta olan çocuklar ‘ayrılmayı’ ilk kez duyduklarında, bunu sürpriz olarak karşılarlar.¹²⁴ Küçük yaştaki çocuk, ebeveynlerini ayrı birer birey olarak değil sadece anne-baba olarak görmektedirler.¹²⁵ Çocuklar aile bağlılığını ve evi Tanrı gibi daimî ve alışmış bir varlık olarak kabul etmişlerdir.¹²⁶ Bu nedenle ayrılık kararı da onlar için çok da anlaşılır bir durum değildir. Ayrılma kararı açıklandıktan sonra “Bundan sonra bana ne olacak?” sorusunu hemen sorar. Ve onun için aslında önemli olan anne ya da babayı kaybettiğinde kendisinin geleceğidir. Kaybettiği şeyin ne olduğu düşüncesini kafasında tam olarak şekillendiremez. Birçok çocuk anne ve babasının ayrılıyor ya da boşanıyor haberine hazırlanmazlar.¹²⁷ Ebeveynler ayrılacakları bilgisini kendilerine aktardıklarında çocuklar örneğin “Okulum değişecek mi?” gibi bir soruyu ebeveynlerine yönelttiklerinde ebeveynler “hayır” deyince çocuk “O zaman oynamaya gidebilir miyim?” diye izin ister.¹²⁸ Ebeveynler bu duygusuz davranış karşısında rahatlar. Fakat bu gerçeği yansıtan bir tavır değildir. Küçük yaştaki çocuklar neler olup bittiğini anlayamadıklarından bu tarz tepkiler ortaya koyabilirler.

Bütün çocuklar ayrılma olayını keder veya rahatlık hisleriyle karşılarlar.¹²⁹ Keder anne babanın ayrılma yeni düzen ve özlem duygusundan kaynaklarken rahatlık evde gerçekleşen anlaşmazlıkların sona ermesi anlamına gelmesindendir. Amato ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmada, yüksek çatışmalı ailelerin çocuklarının boşanmadan sonra daha iyiye, düşük çatışmalı ailelerinki ise daha kötüye gittiği gözlemlenmiştir.¹³⁰

Aynı aile büyümüş olsa bile, boşanma olayının her birey üzerindeki etkisi, nasıl ve hangi koşullar altında çocukların bu haberi aldığı konusunda iki eşit çocuk yoktur. Çocuğun fiziksel ve kişisel özellikleri, onların önemli değişikliklere verecekleri tepkileri etkileyen iki esaslı faktördür.¹³¹ Ancak çocuklar, ayrılma haberini alınca ayrılmanın sebebini anlamak için neden ve niçin boşanmanın gerçekleştiği ile ilgili pek çok soru sorar. Bu sorular gelecekte kendine ne olacağı konusunun etrafında yoğunlaşacaktır. Ailelerin bu durumda çocuğun sorularını cevapsız bırakması gerekli açıklamaları yapmaması gibi durumlar

¹²⁴ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.90.

¹²⁵ Walczak ve Burns.s.91.

¹²⁶ Walczak ve Burns.s.12.

¹²⁷ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.8.

¹²⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.21.

¹²⁹ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.95.

¹³⁰ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumı.s.22-23.

¹³¹ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.80.

duygusal olarak çocuğun boşanmaya hazırlanmamalarına, bu durumla baş edememesine neden olur. Çocukta stres, anksiyete, öfke, şok, güvensizlik duyguları yaşamalarına ve bu durumda çocukların duygularında izolasyona, bilişsel ve duygusal karmaşa yaşamalarına neden olmaktadır.¹³²

Smith çocukların ebeveynlerinin ayrılmasına gösterdiği duyguları dört kavram altında inceler. Ayrıca bu süreci yaşayan çocukların, yaşları kaç olursa olsun, bu duyguları yaşamamalarının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Çocuklar ebeveynlerinin ayrılmasını ilk olarak “üzüntü” ile karşılamaktadırlar. Çocuk üzüntüsünü beden dili ile dışa vurur ve yalnız olduğunu gösterir her ne kadar, bu bedensel ifade ebeveynleri tarafından algılanmasa da. Evden ayrılan ebeveyninin özlemini çekerler ve kederlice içerlenirler. Bu üzüntüye sebep olan şey, çocuğun yaşadığı büyük özlemdir: Giden ebeveynin hasretini çeker çocuklar.¹³³

Çocuklar kendilerini beden dilleri ve sözleri ile ebeveynlerinin aldıkları karara tepkilerini ve kedilerinde meydana gelen etkilerini ve ne kadar zorlandıklarını gösterirler. Çocuklar evden kalan ebeveyne kızsda da dövse de sığınma eğilimi gösterir. Ebeveyninin dikkatini toplamak farklı davranışlarda bulunur ve farklı tepkiler verir. Bu farklılıklar yaramazlıktan, asılsız beden yakınmalarına varıncaya kadar birçok yol dener.¹³⁴ Çocuklar için her ne olursa olsun boşanma süreci badireli geçer. Çocukların olumsuz davranışlar göstermesine ebeveynler tabiri caizse sevinmelidirler. Aksi takdirde çocuklar, bu acıları iç dünyalarında biriktirirler ve uzun süreli olumsuzluklar baş gösterir.¹³⁵

Taş’ın aktardığına göre, Hötke-Ponaltı da ayrılma ve boşanma sürecinde çocukların ve ergenlerin olumsuz davranışlar göstermelerinin aslında sağlıklı olduğuna ve ebeveynlerin bu durumu pozitif karşılamaları gerektiğini belirtmektedir. Nitekim çocuklar acılarını saklamaz, içine atmaz; beden dilleri ile dışa vurmuş olurlar. Aksi takdirde gösterilmeyen acı, çocuklar ve yanı zamanda ergenler için yıkıcı ve maliyeti ağır etkiler oluşturur.¹³⁶

Çocuk yaşadığı olumsuz duyguları, kaygıyı, stresi daha çok psikolojik davranışlarla ortaya koyacaktır. Kendisine güvenmeme, öğrenme güçlüğü, hiperaktivite bozukluğu, tırnak

¹³² Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.30.

¹³³ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.23.

¹³⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.24.

¹³⁵ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.26.

¹³⁶ Taş.s.26.

yeme, saç yolma, yalan, hırsızlık, olumsuz davranışlar, uyku problemler, yeme sorunları, yatağı ıslama, öfke, taşkınlık, sessizlik, mükemmeliyetçilik, isyankârlık ve psikosomatik yakınmalar bunlarda arasında sayılabilir. Çocuk baş edemediğinde bir durumla karşılaştığı rahatsızlığını farklı olumsuz tepkileriyle ortaya koyar.¹³⁷

Ne var ki çocukların gösterdiği bu olumsuz davranışlar, ebeveynleri tarafından yük olarak algılanır. Ebeveynlerin çocuklarının gösterdiği bu olumsuz davranışları yük olarak algılamalarının nedeni, kendi acılarının yanında çocuklarının da acılarını taşımalarıdır. Bazı ebeveynler bu nedenle çocuklarının sergilediği olumsuz davranışların farkındadırlar ama yokmuş gibi davranmak onlar için daha kolay olduğundan görmezden gelme yolunu seçerler.¹³⁸ Eğer aile içindeki kavga ve problemler şiddet içeriyorsa kötü söz ve davranışlarla devam ettiriliyorsa bu zaman diliminde çocuk görmezden geliniyor veya ilgisiz bırakılıyorsa çocukta olumsuz davranışların görülmesi muhtemeldir.¹³⁹ Zira çocuklar acılarını olumsuz davranış pratikleri üzerinden ilk etapta göstermeseler de en geç ergenlik döneminde daha yoğun problemlerle ve daha katlanılmaz bir şekilde dışa vuracaktır. Bastırılmış olan, tedirgin edecek ve tekinsizlik yaratacak bir biçimde geri dönecektir.¹⁴⁰

“Tanınmış çocuk gelişim uzmanı olan Dr. John Bowlby uzun bir süre bir ebeveyn tarafından ihmal edilen veya ondan ayrı kalan çocuklarda üç aşamalı bir akut stres bozukluğu gözlemlemiştir. Bu çocuklar önce mutsuz hissediler ve olanları protesto ederler. Sonra içlerine kapanır ve üzürlüler; neşesizdirler, kilo kaybederler ve uyku sorunları yaşarlar.”¹⁴¹

Taş’ın ilettiğine göre Figdor, ebeveynlerin ayrılma sürecini yaşayan çocukların ana babalarına gösterdikleri küçük işaretlerin onlar tarafından algılanmadıklarını; aslında bu küçük işaretlerin çocukların tedirginliklerinin, mutsuzluklarının ve korkularının hangi düzeyde ve nitelikte olduğunu gösterdiğini söyler.¹⁴²

Bu semptomlar, çocukların bu ayrılma süresinde ne kadar acı çektiklerinin birer simgesidirler. Çocuklar, evden ayrılan ebeveyn (genellikle baba) eşyalarını toparlamaya başladığında durumu kavramaya başlar ki bu ayrılış onlara çok acı verir. Burada çocuklar,

¹³⁷ Tokaç, “Evdeki Tartışmaların Çocuklar Üzerindeki Etkisi”.

¹³⁸ Taş, *Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması*, s.27

¹³⁹ Tokaç, “Evdeki Tartışmaların Çocuklar Üzerindeki Etkisi”.

¹⁴⁰ Taş, *Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması*, s.27

¹⁴¹ Benedek ve Brown, *Boşanma ve Çocuğunuz*, s.9.

¹⁴² Taş, *Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması*, s.21.

giden ebeveyninin sadece kalan ebeveyn ile ayrılmadığını, aynı zamanda kendisinden de ayrıldığını fark ederek ilk şoku yaşar.¹⁴³ Böylece çocuk için ebeveynlerin boşanması, sadece anne ve baba arasındaki ilişkinin kopmasına tanık olma anlamına gelmez; çoğu vakada bu, çocuğun ebeveynlerinden biriyle ilişkilerinde kopma anlamına gelir.¹⁴⁴ Çocuk boşanmayı elbette ki yetişkinler gibi algılayamaz ve anlayışla karşılayamaz. Ayrılığın nedeni çocuğu pek ilgilendirmez. Çocuklar için artık anne ya da babasıyla beraber olamayacağı gerçeğinden başka bir şey yoktur.¹⁴⁵

Hayatlarının başlarından itibaren çocuklar, onlara bakan kişilere bağlanırlar. Güvenli bağlılıklar ve bu bağların kurulmasını sağlayan sevgiyle dolu ilgi, fiziksel temaslar olmadan çocuklar normal bir şekilde gelişip olgunlaşamazlar ayrıca güven duygusu kazanamazlar. Eşler boşanmaya karar verdiğinde çiftlerden birinin evden ve aileden ayrılması; çocukların var olmalarını, hayatta kalmalarını sağlayan güven duygularını sarsar. Anne babasının bundan sonra bir arada olmayacakları gerçeği çocukta büyük bir sarsıntı yaratan korkunç bir felakettir.¹⁴⁶

Daha sonra bu üzüntü/özlem duygusu, “kızgınlık/suçluluk” duygusuyla yer değiştirir. Yaşanan bu duygu, kendine yönelir; özellikle ebeveynlerinin ayrılmalarını engelleyemediğinden dolayı kendine kızar.¹⁴⁷ Boşanma öncesin dönem, anne ve babalar kendi problemleri nedeniyle çocukların ihtiyaçlarına, gereksinimlerine ilgisiz oldukları bir dönemdir. Çocuğun zihin dünyası dağınık, aklı karışmıştır, ruhsal olarak çalkantılı bir durumdadır. Kimsenin kendisine değer vermediği duygusuna kapılmıştır. Bu şekilde ortada kalmamak için anne ya da babasını seçmek zorunda olduğunu zanneder. Anlayamadığı problemleri ortamda, kimse olup bitenleri ona açıklamamıştır. Çocuk özellikle uslu durmayıp yaramazlık yaptıysa ve bunun üzerine sert tepkilerle karşılaştıysa büsbütün bocalar. Bu, kendini evdeki problemlerin temel kaynağı olarak görür. Anne ve babası onun için vazgeçilmez sevgilidir ve onu sevmediklerinden ayrılığa karar vermişlerdir düşüncesine kapılırlar. Anne baba çocuklar sebebiyle sık sık tartışıyorsa çocuktaki bu duyguyu pekiştirirler.¹⁴⁸

¹⁴³ Taş.s.22.

¹⁴⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.14.

¹⁴⁵ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.16.

¹⁴⁶ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.8-9.

¹⁴⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.23.

¹⁴⁸ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.24.

“Özellikle küçük yaştaki çocuklar kendilerini dünyanın merkezinde hisseder ve çevrelerinde gelişen olaylara kendilerinin neden olduğuna inanırlar.”¹⁴⁹ Küçük yaşta olmasa dahi ayrılık kararı çocuğa açıklanmadan önce bir diğer ebeveyn ile ilgili aileyi yıkıcı bilgiye sahip olan ergen çocuklar, bunu diğer ebeveyninden saklamaları ve ardından ayrılık haberini duymaları ile boşanmadan kendini sorumlu tutabilmektedirler.¹⁵⁰ Ergenler ayrılık haberine hiddet gösterme eğilimindedirler. Bu hiddet genelde ayrılığa neden olarak gördükleri ebeveynine karşıdır.¹⁵¹ Genel olarak suçluluk/kızgınlık ayrılıkta çocuğun kendine olan olumsuz bazı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Anne-baba tavırları ve sözleri çocuğun kendisini suçlu hissetmesine neden olabilmektedir. “Senin yüzünden kavga ediyoruz, Bak gördün mü senin yüzünden baban evi terk etti.” şeklindeki sözler çocukta suçluluk duygusu yaratır. Çocuk için duygusal olarak en zedeleyici olaylardan biri budur. Evdeki çatışmaların huzursuzlukların nedeni çocukmuş gibi gösterip onun üzerinden boşanmayı yaşamak ve bunu ifade etmek, çocuğun hem anne-babaya hem de kendine olan güvenini çok fazla zedeler.¹⁵² Böylece küçük yaştaki çocuklarda suçluluk, ileri yaştaki çocuklarda kendine kızgınlık duygusu oluşur.¹⁵³ Aynı zamanda bu süreçte çaresizlik duygusunu da hisseder, zaten kızgınlığına sebebiyet veren bu çaresizliktir. Kızgınlık/suçluluk duygusunun bir adım sonrası ise depresyona neden olmaktadır.¹⁵⁴ “Korku” duygusu çocuğu sarar; korku, ebeveynlerinin yaşadıkları kötü günlerin ve nihayetinde boşanmalarının bizatihi kendisiyle alakalı olup olmaması korkusudur. Bu korkuyu, gelecekte kendisini bekleyen değişim kaygısı daha da körükler.¹⁵⁵

Çocuklar acı dolu hislerini ebeveynlerine anlatmakla rahatlarlar; yeter ki onlara kendi stil ve hızlarıyla anlatılmaya imkân verilsin ve hiçbir baskı konulmasın. Çocuklar, aileleri hakkındaki konuşmalardan ötürü kendilerini suçlu veya rahatsız hissediyorlarsa bu hisler onların, ebeveynlerinin sakladıkları sırlar ve koydukları yasaklar nedeniyle içlerine attıkları korku ve suçluluk hislerinden kaynaklanır.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.18.

¹⁵⁰ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.84.

¹⁵¹ Walczak ve Burns.s.94.

¹⁵² Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.17.

¹⁵³ Türk, Boşanma Yetimleri. S.66.

¹⁵⁴ Yılmaz ve Eyren Jülide Koç, *Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk*.s.26.

¹⁵⁵ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.23.

¹⁵⁶ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.23.

Kızgınlık ve suçluluk duygusunu önlemek için eşlerin aralarındaki sorunlardan ve ayrılma kararından bahsedilirken ve sonraki süreçte onların hiçbir şekilde sorumlu olmadıklarını açıkça belirtmeleri gerekmektedir.¹⁵⁷

Son duygu olan dördüncü aşamada ise çocuk “karmaşıklık” duygusunu yaşar. Bu aşamada çocuk halen ebeveyninin neden ayrıldığını anlamaya çalışır. Çocuk hala yaşananlara bir anlam verememektedir. Yaşadığı duygusal enflasyon ve buhranlar yetmezmiş gibi bu aşamada çocuk, her iki ebeveyni tarafından duygusal ve fiziksel olarak oradan oraya sürüklenir. Çocuk bu karmaşıklık sürecinde iki ebeveyni arasında kalır: sadakat ve vefa duygusuna kapılıp bocalama yaşar. Nihayetinde çocuğun, geçmiş zamanlarda ebeveynlerine duyduğu güven yok olur.; güven duygusunun yerini ızdırap ve acı çekmek doldurur.¹⁵⁸

Evde kalan ebeveyn de pişmanlık gibi karmaşık duygulara kapılır ve çocuklar bunu hemencecik hissederler. Hissetmekle kalmaz, harekete geçerler: bu ayrılığı durdurmak için bazı girişimlerde bulunurlar, kalan ebeveyne yardım etme rolünü üstlenirler ve kalan ebeveynin kendisini iyi hissetmesi için çaba sarf ederler.¹⁵⁹ Bu çabayla beraber çocuğun kendini suçlu hissetmesinin de etkisiyle uslu durmaya çalışma ve kendi acısını bastırarak evde kalan ebeveynine arkadaş olma rolünü üstlenirler. Ve böylece evde kalan ebeveyninin acısını gidermeye çalışıp, onun üzülmemesi için özellikle evden ayrılan ebeveynin özlemini gizleyerek kendi acısını görmezden gelirler.

Taş’ın aktarımına göre Texdor, boşanma sürecindeki ebeveynlerin çocuklarını bu süreçte kullandıklarını, özellikle çocuklarını evden giden ebeveynin yerine koyduklarını ve tüm yalnızlıklarını ve acılarını onlarla yaşadıklarını belirtmektedir. Bu durumun çocukların gelişimleri için son derece olumsuz sonuçlar doğurduğunu da vurgulamaktadır. Çocuklar da evde kalan ebeveynlerinin acılarına yakından şahit olduklarından, ebeveynlerinin onları arkadaş olarak kullanmalarına isteyerek izin vermektedirler. Kendilerini de ebeveynlerinin boşanmalarından sorumlu tuttuklarından, her iki ebeveyni için de kendilerini eksik olan partnerleri yerine koyarlar; her iki ebeveynin de yalnızlığını bilerek ve isteyerek paylaşırlar. Çocuklar, ebeveynlerinin boşanmalarını ebeveynleri gibi yeni yaşamları için yepyeni bir

¹⁵⁷ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.15.

¹⁵⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.23-24.

¹⁵⁹ Taş.s.22.

şans olarak algılanmazlar. Ait olan ve sevgi eksikliği bu süreçte en merkezi duygular olarak yaşanmaktadır.¹⁶⁰

Şiddetli geçimsizlik ile başlayan boşanma sürecinde, boşanmış çiftlerin çocukları kederden ve üzüntüden kurtulamaz. Anne babalarının birbirlerini incitmelerini izlemişler, bir aile olarak yaşama şansını yitirmişlerdir. Anne ve babaya aynı anda ulaşma kolaylığını, kusursuz bir aile olma düş ve beklentilerini ve sonunda çocukluk saflığını yitirmişlerdir. Bu süreçte çocuklar aile içinde gülüp eğlenmeyi yani çocuk olarak özgür olma duygusunu da yitirmiş olabilirler.¹⁶¹ Çocuklar bu süreçte pek çok farklı tepki gösterebilmektedirler.

Evden ayrılma ve sonrasında boşanmanın gerçekleşmesi aşamasında çocuklar kimin kimle gideceğini belirten velayet ve ziyaretler konusunda söz sahibi olmak isterler. Çocuklarına çok sert olan ve eziyet eden ebeveynlere karşı çocuk, güvensizlik ve korku hisseder. Bu konuda velayet durumunda çocuklara korku duydukları ebeveynle yaşamaya zorlanmayacakları ve ziyaretlerinde yeterli süper vizyon temin edilerek bu korkuya yer olmayacağı konularında güvence verilmelidir.¹⁶²

Her çocuk boşanma sürecini farklı yaşar. Bir vakayı genelleştirmek doğru değildir. Bazı çocuklar için bu süreç başka çocuklara nazaran daha zor geçebilmektedir. Klosinski çocukların boşanma sürecinde ne kadar zedeleneciklerinin ebeveynlerinin tutumları ile ilişkili olduğunu belirtmektedir.¹⁶³ Anne babasının ayrılığından çocukların ne kadar etkilendiğini belirlemek, bir tanımlamasını yapmak, anlamak oldukça güçtür. Boşanma tam olarak gerçekleşmeden önce çocuğun ebeveynleri arasında yaşanan problemler, çatışmanın derecesi, çocuğun gelişim dönemi, ailede bulunan diğer kardeşlerin durumu, ailedeki diğer akrabalar ile ilişkileri boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini şekillendirmektedir. Ayrıca çocuklar, yoğunluğu ve süresi farklı olmakla beraber ebeveynlerinin boşanma aşamasında yer almaları ile duygusal boyutta sıkıntılı bir sürecin içerisine girmektedir.¹⁶⁴ Pek çok araştırmacının boşanmış ailelerin kızlarında ayrılık öncesi ya da sonrasında psikolojik sorunlar bulunduğu düşünülürse cinsiyet önemli bir faktördür.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Taş.s.25.

¹⁶¹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.21.

¹⁶² Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.103.

¹⁶³ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.27.

¹⁶⁴ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.27.

¹⁶⁵ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyum.s.73.

“Kayıp ve ayrılıktan kaynaklanan üzüntü ve acıya tümüyle engel olmak hemen hemen imkansızdır. Çocuklar sabır ve incelik isteyen bir tavırla yardıma ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle çocuklara verilecek yardım, gelecekte tinsel bir yıkıntıyı önleyebilir.”¹⁶⁶ Çocukların boşanma sürecini fazla sorun yaşamadan atlattıklarında en önemli değişkenlerden biri de dayanıklılıktır. Çocuğun dayanıklılığı sadece kişilik yapısına bağlı olarak gelişmez, çevresel etkenler de bunu sağlar. Örneğin zeki, özgüveni ve ilişki kurma becerisi yüksek, insanlarla kolay geçinen çocuklar daha dayanıklı olurlar. Aile, arkadaş ve öğretmen desteğiyle birlikte ekonomik koşulların iyi olması da çocuğu koruyan etkenler olarak dayanıklılığı artırır.¹⁶⁷

Çocuğun boşanma sürecinde göstermiş oldukları tepkilerin azalması konusunda ebeveyn tutumu belirleyici olacaktır. Çocukların bu sürece uyum sağlamaları için atacağımız en önemli adım temel şeylerin farkına varmaktır. Ailenin kendine has yaşam şartları içerisinde ayrı yaşama ve boşanmanın anlamını çocuklara anlayacakları şekilde ve gerektiği kadar anlatmalı, anlamaları sağlanmalı, çocukların gelişim dönemlerine uygun biçimde boşanmanın onları nasıl etkileyeceği somut ifadelerle açıklanmalıdır. Çocuklar her zaman sevecekleri ve en iyi şekilde bakılacaklarına inandırılmalı ve bu yönde davranılmalıdır. Çocuklar diğer ebeveyn ile mutlu ve sıcak bir ilişki sürdürmek için cesaretlendirilmeli ve bunun için elden gelen yapılmalı, çocukların anne baba için yerinin doldurulamaz ve değerli varlıklar olduğu hissettirilmelidir.¹⁶⁸ Bu süreç içinde çocuklara sürekli ne hissettikleri sorulmalıdır. İlk tepkileri sessizlik olursa durumu kabul etmiş olduğu yanılgısına düşmeden bunun boşanmayı inkâr belirtisi olduğunu bilerek gerekli sorularla duygularını açıklamasında yol gösterici olunmalıdır.

Ebeveynler problemleriyle ilgilenirken çocukla da fazla zaman geçirmeli; onu ihmal etmemelidir. Her iki taraf eğer boşanmalarına rağmen çocuklarının sağlıklı kalmalarını istiyorlarsa çocukları için harekete geçmeli ve bu konuda birlikte çalışmalı, çaba sarf etmelidirler. Özellikle çocuğun giden ebeveyni ile özlemi giderilmeli ve bu konuda kendisine tatminkâr açıklamalar yapılmalıdır. Sadece mahkeme kararı ile değil çocuk ihtiyaç duyduğunda da evden giden ebeveyni ile görüşebilmelidir. Böylelikle çocuklar bu boşanma sürecinde az da olsa kolay atlatabileceklerdir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.104.

¹⁶⁷ Zara, Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi.s.85.

¹⁶⁸ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.22.

¹⁶⁹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.28.

Boşanma süreci olan bu süreçten sonra artık çocuk boşanma durumuna hazır, durumun özellikleri ile bilmesi gereken bilgiye sahip ve ebeveynleri ile arasına bir engel girmeyeceğini bilmesi açısından hazır bulunuşluğa sahip olması hem sonraki aşama için hem de hayatı için olumlu olabilir.

Boşanma süreci boşanmadan önceki ayrılık sürecini, ayrılığın açıklanması ve ebeveynlerden birisinin evden gitmesini takip eden bir süreç olmasının yanında bu süreçler mahkeme velayet gibi durumlar devam etmektedir. Boşanma hukuksal bir tanım olarak aile birliğinin sona ermesidir. Bu nedenle boşanma mahkemenin de işin içine dahil olduğu bir durumdur. Boşanma davalarında eşlerin birbirlerini hasım gibi görmemeleri gerekir. Sonuçta bundan, her iki ebeveyne de bağlı olan çocuk zarar görür. Aslında bu durum tüm ailenin üyelerine zarar verir.¹⁷⁰

Her ne kadar boşanmanın ebeveynler arasındaki çatışmayı sonlandıracağı varsayılsa da velayet anlaşmazlıklarını inceleyen araştırmacılar ayrılıktan sonra çatışmalarının artabileceğini ve eski esler arasında kalan az sayıdaki dosdoğru bağdan biri olan çocuklara odaklanabileceğini ortaya koymuştur.¹⁷¹

Velayet çocuğu ilgilendiren en önemli husus olmasından dolayı anne baba için en önemli karardır. Bu aşamada eşlerden biri velayeti isteyebilir bir diğeri istemeyen taraf olabilir. İsteyen tarafın diğeri ebeveyni cezalandırma dürtüsüne karşı koyması gerekir, çünkü bu çocukları çaresizliğe itecektir. İstemeyen tarafın ise bu kararın sonuçlarından kaçınması gerekir kendi hayatını yaşamak adına kendi ve çocuklarının arasındaki köprüleri tamamen yıkabilir.¹⁷²

3.8. Ebeveyn Boşanma Sonrası Çocuklarda Görülen Tepkiler

“Boşanma, kadın ve erkeğin bireysel statülerini kaldırarak onları “boşanmış” olarak adlandırılan yeni bir statüye sokmaktadır. Bu tamamlanmış, bitirilmiş, sonlanmış, evlilikten olan çocuk için de artık yeni kavram “boşanmış aile çocuğu” olarak tanımlanmaktadır.”¹⁷³

¹⁷⁰ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.31.

¹⁷¹ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyum.s.80.

¹⁷² Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.37.

¹⁷³ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”.s.40.

Boşanma, çocuk açısından sadece ebeveynlerden birinin kaybı olmaktan çok, bir yaşam biçimi kaybı olarak değerlendirilir.¹⁷⁴

Boşanmaya her çocuğun alışma şekli farklı olabilmektedir. Kimi için bu süreç çok sancılı olabilirken kimine göre daha kolay geçebilmektedir. Çocuk yanında kaldığı ebeveynini giden anne ya da babasının gitme nedeni olduğuna inanıp ona kızabilirler. Giden ebeveyni ile hundan sonra aynı evde yaşamayacak, evde aile içinde anne babasını bir arada yaşadıklarına tanık olamayacaktır. Çocuk bu durumda boşanmaya kabul edilemez bir gerçek olarak bakar. Bu gerçek karşısında çocuk çeşitli duygusal ve davranışsal problemler yaşayacaktır.¹⁷⁵

“Yapılan araştırmalar sonucunda, boşanmanın çocuklar üzerinde yarattığı etkilerin yaşı, cinsiyeti, sosyal çevresi ve destek mekanizmalarına bağlı olarak farklılıklar gösterebileceği sonucu ortaya çıkmıştır.”¹⁷⁶ Bu farklılaşmada etkili olan önemeli bir husus ise kültürel farklılıklardır. Eğer kültür boşanan ailelerden gelen çocukları damgalıyorsa ve bu çocuklar ve ebeveynleri toplumsal ve ekonomik destekten yoksunsa çocuklar boşanmadan daha fazla zarar görmektedirler.¹⁷⁷

“Boşanmanın karmaşık yapısı, çocuklar üzerindeki etkinin tam olarak anlaşılabilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak ebeveynlerinin ayrılmasının çocuk üzerinde kısa ve uzun vadede farklı etkiler yaratması kaçınılmazdır.”¹⁷⁸ Boşanmanın kısa ve uzun vadede etkileri olsa da daha çok kısa dönemde olumsuz olduğu ifade edilir. Bu çocuklar daha fazla davranış bozuklukları sergilemektedir. Ancak bazı araştırmalar ise çocukluk döneminde boşanmaya tanık olan çocukların yetişkinlik dönemlerinde de boşanmanın kalıcı daha derin etkileri olduğu belirtilmiştir.

3.9. Kısa Dönemde Görülen Tepkiler

Boşanmanın çocuklar üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Aynı zamanda boşanmada dava süreçleri de işin içine katıldığından çocuklar bu süreçlerden de

¹⁷⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.59.

¹⁷⁵ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.12.

¹⁷⁶ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”.s.40.

¹⁷⁷ Ferah, Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı.S.82-83.

¹⁷⁸ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.27.

etkilenmektedir.¹⁷⁹ Boşanma, çocuk için bir geçiş evresi olduğundan çocuğun, boşanmaya uyum sağlaması bir süreci kapsamaktadır.

“Boşanmanın etkilerine çocuk yönünden bakıldığında, üç temel nokta dikkate alınmalıdır. Bunlardan ilki, boşanmanın çocuğun günlük yaşamında ortaya çıkardığı değişikliklerdir. Çocuğun çevresinin zenginliği ve anne-babasıyla ilişkisinin niteliği, çocuğun yetiştirme tarzını etkilemektedir. Çocuk ile ilgili değerlendirmeler yapılırken bu değişikliklerin etkilerine bakılmalıdır.”¹⁸⁰

Çocukların ilk olarak genellikle farklı şekillerle tepki verdikleri ve iki yıl kadar boşanma sonrası dönem genel olarak “kriz dönemi” şeklinde isimlendirilir.¹⁸¹ Bu kriz döneminde çocuklarda görülen ortak tepkiler: kaygı, üzüntü, depresyon, korku, öfke, suçluluk, yalnızlık, reddetme, tamamlanmış gelişim dönemine gerileme, uyku problemleri, okul başarısızlıkları, fiziksel sorunlar, yemek yeme sorunları ve barışma arzusu olarak sıralanabilir. “Bu belirtiler çocuğun yaşına, cinsiyetine, sosyal faktörlere, ekonomik duruma, olayın çocuğa anlatımına, boşanma öncesi, boşanma sırası ve boşanma sonrası anne babanın tutumuna, çocuğa gösterilen ilgiye bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.”¹⁸²

Çocuğun doğal yaşam içinde gelişen farklı durum ve olaya karşı gösterdiği tepki şeklindeki depresyon belirebilir.¹⁸³ Suçlu ve çaresiz hisseden çocuk, öfkesini başkalarına değil kendine yöneltmeye başlayınca depresif bir sürece girer ve farklı sıkıntıları da beraberinde getirir.¹⁸⁴ Depresyon belirtileri dışında, kaygı problemlerine de rastlanabilir. Özellikle kaygılı yapısı olan çocuklarda bu stres faktörüne bağlı olarak kaygılarda artış gözlemlenir. Çocuk anneye daha fazla yapışır, anneye daha fazla birlikte olmak ister, anneden ayrılmada zorlanabilir.¹⁸⁵ Boşanmayı bir ebeveyn veya her ikisi tarafından bırakılma olarak yaşayan çocuk, kendisinin değersiz olduğuna inanır. Birlikte yaşadığı ebeveynini de kendi gibi bırakılmış, terk edilmiş ve değer görmeye layık olmayan biri olarak

¹⁷⁹ Güler, “Boşanma Sürecinde Çocukların Benlik Saygısı Depresyon ve Kabul-Red Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.8.

¹⁸⁰ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.29-30.

¹⁸¹ Güler, “Boşanma Sürecinde Çocukların Benlik Saygısı Depresyon ve Kabul-Red Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.9.

¹⁸² Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.12.

¹⁸³ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.76-77.

¹⁸⁴ Zara, Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi.s.87.

¹⁸⁵ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.76-77.

görür. Böylece çocuğun güvensizliği artar. İlişkilerin, birlikteliklerin sürdürülebileceğine olan güveni sarsılır. Yanında kaldığı ebeveyni tarafından da terk edileceği korkusunu yaşar. Bu güvensiz ortamda çocuk ya hırçın davranışlar sergiler ya da içe kapanmayı tercih eder.¹⁸⁶

Çocuklarda ebeveynlerinin boşanmasından ve aile birliğinin tamamen bozulmasından sonra ortaya çıkan bir duygu da korkudur.¹⁸⁷ Çocukların çoğu boşanmadan dolayı korku ve endişe yaşar. Yalnız kalma ve terk edilme düşüncesi, bu korkunun temelini oluşturur. Daha önce terk edilme tehdidiyle korkutulan çocuklar, bu duyguyu daha fazla yaşarlar.¹⁸⁸ Çocukların neden dolayı korku yaşadıkları, yaşlarına göre değişiklik gösterir. Okul öncesi dönem yaş aralığında bulunan çocuklar, anne-babanın kendilerini terk edip gitmesinden, ihtiyaçlarının karşılanmamasından ve giden anne ya da babası tarafından eskisi kadar sevilmemekten korkarlar. Daha büyük yaştaki çocuklar daha çok boşanmadan sonra hayatlarında oluşacak etkiler nedeniyle korku yaşarlar.¹⁸⁹ Bu korkunun nedenini anlamaya çalışmak gerekir. Korkusu nedeniyle çocuk suçlanmamalı, onunla alay edilmemelidir. Çocuklar, sıradan korkuların yanında abartılı korkular da yaşarlar ve bunlarla baş edemeyebilirler, başına bir şey geleceği kaygısı taşıyabilir. Birtakım obsesif diyebileceğimiz, takıntı durumları ortaya çıkabilir, tetiklenebilir.¹⁹⁰

Çocukların ayrılığa ve boşanmaya verdikleri tepkilerden ikincisi de üzüntüdür. Bir ebeveynin yerini çocuk için başka hiç kimse alamaz ve çocuğa zarar veren bir ebeveyn bile olsa çocuk ona özlem duyar. Bu nedenle çocukların bir ebeveynin evden ayrılıp gitmesinden sonra uzun süre ağlamaları, yas tutmaları ve eski günleri özlemeleri doğaldır. Bu gibi tepkiler çocukların üzüntülerinin belirtileridir. Fakat çocuklar bu durumu başka şekillerde de ifade ederler. Yalnızlık, eskiye nazaran daha az konuşmak veya dostça davranmamak, resimlerinde üzüntü içerikli resimler çizmek, hayallere dalmak, ilgi alanları olan şeylere ilgi göstermemek gibi.¹⁹¹ Duyguları çocuklara abartmadan anlatmak ve onunla paylaşmak, bu duyguların doğal ve yaşanması gereken şeyler olduğunu belirtmek çocuğun daha kolay duygusal paylaşımda bulunmasına olanak sağlar. Ayrıca çocuklara yeni ilgi alanları

¹⁸⁶ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.13.

¹⁸⁷ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.53.

¹⁸⁸ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.77

¹⁸⁹ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.53.

¹⁹⁰ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.77-78.

¹⁹¹ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.54.

bulmasına yardımcı olmak da çocukların üzüntü ile baş edebilmelerine olanak sağlayacak etkindir.¹⁹²

Çocukların ebeveynlerinin birlikteliğinin sona ermesine duydukları duygu öfkedir. Bu öfkeyi, yaşlarına kişilik özelliklerine ve ailenin durumuna göre değişen şekilde ifade ettikleri gözlemlenir. Bazı çocuklar, içe kapanarak ve dış dünya ile ilişkilerini keserek öfkelerini ifade ederler.¹⁹³ Öfke; ayrılığın kendisine, birlikte olmayı başarmayan anneye ve babaya karşıdır.¹⁹⁴ Çocuk, öfkesini her yer ve zamanda ifade edebilir. Boşanma olayı çocuklar açısından iç ve dış dünyalarında bir yıkım ifade eder. Çocuklar, bu yıkımı kontrol edemeyip çaresiz hissettiklerinden dolayı ebeveynlerine, kardeşlerine ve arkadaşlarına karşı oldukça öfkeli ve saldırganca davranabilirler.¹⁹⁵

Çocukların kendilerini dünyanın merkezi zannetmeleri ve etraflarında olup biten her şeyin nedeninin kendileri olduğunu düşünmelerinden dolayı boşanma olayından sonra da gösterdikleri tepki suçluluktur. Çocuklar elbette ailenin dağılmasından suçluluk duyduklarını kelimelerle ifade etmezler. Ancak başka biçimlerde bu duygu açığa çıkar.¹⁹⁶ Bu durumda, özellikle evden ayrılan ebeveynin çocukla aynı cinsten olduğu durumlarda çocuk; onun yerine geçmeye, onun rolünü üstlenmeye çalışabilir.¹⁹⁷

“Çocuklar boşanma sonrasında terk edilmişlik duyguları yaşayabilirler ve anne-babayla ilişkinin devamına olan güvenleri sarsılır ve yalnızlık duygusunu yaşarlar. Yanında kaldıkları ebeveynin de kendilerini terk edeceği korkusu ile hırçın davranışlar sergileyebilir ya da içe kapanabilirler.”¹⁹⁸ Böylece boşanma sonrasında aileden bir üyenin eksilmesi, yeni yaşam biçimi, anne ile kalan çocuklarda, annenin ekonomik kazanç için gün içerisinde evden uzak olması gibi etkenlerden dolayı çocuklarda yalnızlık duygusu ortaya çıkar. Bu duyguyu boşanma sürecini nasıl yaşadığı da etkiler. Gerilim ve çatışmalı bir boşanma, çocuğun terk edilme ve yalnızlık duygularını fazlasıyla kabartır.¹⁹⁹ Çocukların böyle bir durum yokmuş

¹⁹² Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.76.

¹⁹³ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.55.

¹⁹⁴ Büyükşahin, “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi”.s.13.

¹⁹⁵ Zara, Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi.s.87

¹⁹⁶ Benedek ve Brown, Boşanma ve çocuğunuz.s.57.

¹⁹⁷ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.15.

¹⁹⁸ Büyükşahin, “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi”.s.12.

¹⁹⁹ Zara, Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi.s.87.

gibi davranıp ebeveyn ayrılığının tersine kurgular kurması olan reddetme de çocuğun boşanmaya yönelik tepkilerindendir.²⁰⁰

Boşanmadan sonra çocuklar, tamamlamış oldukları gelişim dönemine tekrar dönerek gerileme şeklinde tepki gösterebilirler.²⁰¹ Çocukların doğumdan yetişkin bir birey olma yolundaki süreçleri anlaşılabilir şekilde hızlıdır. Fakat boşanmayla beraber çocuğun yaşadığı olumsuz durum ve travmanın etkisiyle birlikte çocuğun gelişim döneminde kazanması gereken beceriler gelişmeyebilir veya sekteye uğrayabilir. Hatta bazen gelişimsel açıdan daha önce geçtiği bir önceki döneme regrese (gerileme) olabilir.²⁰² Çocukların bulunması doğru olmayan sosyal şartların da etkisiyle gerileme gösterip, ebeveynlerini kaybetme ve yalnız kalma korkusu yaşamaktadır.²⁰³ Bu çocuğun tekrar bebek olup aile tarafından sevilme ihtiyacının doğurduğu bir durumdur.²⁰⁴ Gerileme tepkisinde “enkoprezis” dediğimiz çocuğun altına kaçırma problemi gibi durumlarda rastlanan olaylardır. O güne dek böyle bir problem yokken çocukta gece işemeleri başlayabilir. Birtakım konuşma problemleri ortaya çıkabilir ve tetiklenebilir.²⁰⁵ Yalancı zekâ geriliği denen zihinsel işlevlerde gerileme görülebilir.²⁰⁶ Gerilemeye eşlik eden en yoğun duygu güvende olma isteğidir.²⁰⁷

Uyku sorunları; boşanma sonrası dönemde yatağa girmeyi reddetme, endişe ve kabuslar gibi nedenlerle ortaya çıkan bir tepkidir.²⁰⁸ Aslında uyku problemi bir belirtidir. Ve ne olursa olsun normal sayılmaz. Yani uyku problemi aslında iki şeyin ya depresif bir ruh halinin ya da anksiyeteli, kaygılı bir ruh halinin belirtisidir. Bu dönemde çocuklarda uyumak istememe, uykuya dalmada zorlanma, korkuları, sık sık uyanma ve kâbus görme gibi uyku sorunları gözlenir. Çocuğun duyduğu kaygı, çocuğun uykuya dalmasına ve sağlıklı bir uyku geçirmesine engel olur ve çocuk uyumak istemez. Ebeveynlerinden birinin yanında uyumasını isteyebilir, sık sık uyku vakti anne ya da babanın odasına gidebilir.²⁰⁹ Özellikle

²⁰⁰ Zara.s.86.

²⁰¹ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.58.

²⁰² Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.26.

²⁰³ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.27.

²⁰⁴ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.73.

²⁰⁵ Öztürk ve Kas.s.78.

²⁰⁶ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.15.

²⁰⁷ Zara, Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi.s.88.

²⁰⁸ Benedek ve Brown, Boşanma ve çocuğunuz.s.59.

²⁰⁹ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.

uyandıklarında ebeveynlerinden birinin gitmiş olduğunu gören çocuklar uyku ile ilgili daha ciddi sorunlar yaşayabilirler. Bu sorunlar genellikle birkaç ay içinde yok olur.²¹⁰

Okul yaşantısına da boşanmanın etkileri yansiyabilir. Anne babası boşanmış olan çocuk, sık sık kendini arkadaşları ile karşılaştırarak boşanmaya karşı toplumun olumsuz tepkileri ile karşı karşıyadır. Bu durum çocuğun bir öğrenci olarak yükümlülüklerini yerine getirmesini olumsuz etkileyebilir. Böylece ders başarısı da etkilenebilir.²¹¹ Okul sorunları; çocukların ayrılık sonrası doğal tepkilerinden biridir. Çocuklar içinde bulundukları durumla başa çıkmada sorun yaşadıkça okulda arkadaşları ile anlaşmazlıkları ve derslerindeki başarısızlıkları devam edecektir. Eğer depresyon da söz konusuysa dikkat bozukluğuna bağlı olarak derslerde başarısızlıklar olabilir. Akranları ile olan ilişkilerinde uyum problemlerine sıklıkla rastlanabilir. Çocuk kimi zaman ayrılma olayını arkadaşlarına anlatamaz, kendini onlara ifade edemez. Bazen de arkadaşları çocuğun ailevi durumunu öğrenip, çocuğa olumsuz mesajlar iletebilirler ve bu durumda istenmeyen tepkiler geliştirebilir. Öfkesini arkadaşlarına yansıtabilir.²¹²

Bazı çocukların bu zorlu süreçte mide, baş ve göğüs ağrıları ve kramplar gibi durumlarla karşı karşıya kalarak fiziksel sorunlar yaşadıkları görülebilir. Çocuklar tepkileri ve duygularını ifade edemediklerinde bu tarz fiziksel tepkiler verirler. Bu ağrı ve sızılar hayali değildir, çoğu gerçektir ve bir doktorun tedavisini gerektirir.²¹³

Yemek yeme ile ilgili sorunlar, kızlarda daha çok rastlanmasına rağmen tüm çocukların yemek yeme düzenlerinde bozukluk meydana gelebilir. Gereğinden fazla yemek depolamak veya sadece tek çeşit yemek yeme gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Bu tür sorunlar bazen çocuğun duygusal bir problem yaşadığının veya anne-babasına kendisini kabul ettirme savaşı verdiğinin bir göstergesidir.²¹⁴

Anne ve babanın boşanmasının üzerinden ne kadar zaman geçtiğine, durum ve şartlara bakmaksızın birçok çocuğun hâlâ onları tekrar bir araya getirme, barıştırma hayalleri kurarlar. Çocuklar ebeveynlerinin boşanmasında kendini suçlu görüyorsa anne ve

²¹⁰ Benedek ve Brown, Boşanma ve çocuğunuz.s.59.

²¹¹ Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.16.

²¹² Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.78.

²¹³ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.61.

²¹⁴ Benedek ve Brown.s.62.

babalarının tekrar bir araya gelip birlikte yaşamalarına dair fantezileri uzun süre kendinde saklar, bunun için plan yapar ve anne ve babanın tekrar bir araya gelmesi için fazlasıyla uğraşırlar.²¹⁵

“Çocuğun kısa dönem tepkilerinin ortaya çıkmasına neden olan olay durumlardan biri de velayet davaları sürecidir. Bazı çocuklar için ayrılığın hemen ardından anne ve babaları arasında şiddetli çatışmanın olduğu velayet davaları ile karşılaşmak söz konusu olabilmektedir. Bu tür davaların olduğu durumlarda çocuklar annesi ya da babasıyla ittifak geliştirebilmektedir. Anne ya da babasıyla kurulan bu ittifak çocuğun ittifak kurmadığı anne ya da babasıyla görüşmeyi reddetmesine ve onun hakkında haksız ve nefret içeren davranış, duygu ve bilişler geliştirmesine neden olabilmektedir. Bu tür tepkiler ise çocuğun ikircikli düşünceler içerisinde bocalamasına, suçlanmasına neden olabilecek durumlar olarak değerlendirilmektedir.”²¹⁶

3.9.1. Cinsiyet Faktörü

Önde gelen ebeveyn boşanması araştırmaları incelendiğinde ebeveyn boşanmasının çocuklar üzerinde cinsiyet farklılığına göre değişkenlik göstermekte olduğu görülmektedir.²¹⁷ Yaşa, gelişim seviyesine ve cinsiyete göre zaten çocukların boşanmadan etkilenmesi farklıdır. Cinsiyet farklılıklarının getirdiği özelliklere göre olay ve durumları değerlendirirken, tepkiler verirken ve bu tepkileri yansıtırken farklılıklar ortaya koyan çocuklar, boşanma olayında da bu farklılıkları yansıtacaklardır.

“Boşanma sonrasında cinsiyet faktörüne bakıldığında konuyla alakalı iki farklı grup bulgunun yer aldığı görülmektedir. Bir grup araştırma bulgusu, erkek çocukların kızlara oranla anne baba çatışması ve boşanmadan daha olumsuz bir şekilde etkilendiğini belirtirken diğer bir grup araştırma bulgusu ise özellikle boşanmaya verilen tepkide cinsiyet farklılığının kesin bir şekilde var olduğunun söylenmesinin yanlış olduğunu, problemin türü, boşanmanın

²¹⁵ Zara, Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi.s.88.

²¹⁶ Güler, “Boşanma Sürecinde Çocukların Benlik Saygısı Depresyon ve Kabul-Red Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.9-10.

²¹⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.59.

üzerinden geçen süre, yaş gibi değişkenlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret edilmektedir.”²¹⁸

3.9.2. Kızlar

Kız çocuklarının yapısal özellikleri nedeniyle içe yönelim türü problem davranış belirtileri kızlarda daha çok görülmektedir.²¹⁹ Kız çocukları boşanma sonrası korku ve çaresizliklerini içe dönük duygularla gösterirler. Kızların duygularını içe dönük olarak yaşamaları aslında daha tehlikelidir. Kız çocuklar, yanında kaldığı ebeveynini üzmemek için duygularını içe dönük yaşarlar. Ebeveynleri de onların bu süreçten olumsuz etkilenmediğini sanırlar. Bu kız çocuklarına verilmesi gereken psikolojik destek verilmediğinde ileride farklı şekilde kronik migren, duygu bozukluğu ve ailelerini kurmada güven sorunu gibi olumsuzluklar yaşanmaktadır.²²⁰

Boşanmış ailelerin kız çocukları sevgi ve ilgiye daha çok ihtiyaç duyarlar ve terk edilme korkusu; özlem ve kaygıya daha eğilimlidir.²²¹ Boşanma sonrasında kız çocuklarının babaya büyük bir özlem duygusu yaşadığı, bu nedenle kendilerini içe kapattıkları gözlemlenmiştir. Kızların bu içe kapanma durumları, cinsiyetlerinden memnuniyetsizlik ve yetersizlik duyguları yaşadıkları; ileride eş ve partner ilişkilerinde kırılgan, yetersiz ve beceriksiz olarak görülme semptomları tespit edilmiştir.²²² Okul öncesi dönemdeki kız çocukları da erkeklere karşı güvensiz ve şüphelidirler.²²³

Ayrıca anneler, boşanma sonrası kızları ile boşanmamış aile kızlarına nazaran daha fazla paylaşımda bulunurlar, onlarla yakın ilişki kurarlar. Zaman içerisinde bu kız çocukları, annelerinin en yakın arkadaşları ve danışmanları olurlar. Anneleri kızlarıyla tüm sorunlarını ve kaygılarını paylaşırlar. Bu durum kız çocuklarını duygusal olarak yorar; annelerine yardım etmek ve danışmanlık yapmak isterler. Ancak bunu beceremezler çünkü güç

²¹⁸ Büyüksahin, “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi”.s.15-16.

²¹⁹ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.13.

²²⁰ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.60.

²²¹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.114.

²²² Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.61.

²²³ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.98.

yetiremedikleri ve tamamen yabancıları oldukları bir süreç içerisindeyler. Daha çocukken yetişkin gibi anneye arkadaş olup ona yardımcı olma yükünün altında kalırlar.²²⁴

Aktaş'ın iletğine göre Block ve arkadaşları, yaptığı araştırmada erkek çocuklarda atılganlık ve saldırganlık davranışları görölmesine rağmen, kızlarda daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır.²²⁵ Ancak yaş aralığı olarak bakıldığında; “Bilir ve Dabanlı”nın, boşanma vakaları sonucunda çocukların geliştirdiği tepkiler ve bunu doğuran faktörler konusundaki araştırmasında da, boşanma olayından en çok 5-6 yaş grubu çocukların etkilendiği, tepkilerin görölme sıklığı açısından cinsiyet faktörünün önemli olduğu; 5-6 yaş grubu kız çocuklarının daha çok etkilendikleri belirlenmiştir.”²²⁶

3.9.3. Erkekler

Boşanmanın ilk etkilerinin erkeklerde daha fazla olduğu görölmektedir. Erkekler boşanmanın etkilerini atlatabilmek için daha çok efor sarf etmektedirler. Bu nedenle de daha çokları vardır. Bu durum erkeklerin duygularını kızlara göre daha farklı gösterme biçiminden kaynaklanır. Erkekler daha fazla agresif şekilde tepkilerini gösterebilmektedirler. Bazı çocukların okulda arkadaş ve akranlarını dövdükleri, onlarla kavgaya tutuştukları gözlemlenmiştir.²²⁷ Ağlamayı kendilerine yakıştıramadıkları için erkek çocuklarından özellikle yaşça daha büyükler duygularını saldırgan davranışlarla ifade etmelerine sıklıkla rastlanır.²²⁸ Erkek çocukların ebeveyn ayrılıklarına ve boşanmalarına kızlardan daha farklı tepkiler göstermesiyle bu durum açıklamaktadır. Korkularını ve çaresizlik duygularını dışa dönük saldırgan davranışlarla gösterirler.²²⁹ Bu erkek çocuklarının öfkeli bir tutum içerisine girip saldırgan davranışlar sergilemelerinden kaynaklanır.²³⁰ “Bu tarz öfkeli dışa yönelim türü davranış belirtileri, erkeklerde boşanma sonrası daha çok görölmektedir.”²³¹

²²⁴ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.61.

²²⁵ Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.15.

²²⁶ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”.s.41.

²²⁷ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.15.

²²⁸ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.76.

²²⁹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.60.

²³⁰ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.54.

²³¹ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.13.

“Erkek çocuk, babasının ayrılmasını kendi bilinçdışı ya da bilinçli isteklerinin gerçekleşmesi biçiminde yaşayabilir ve suçluluk duyabilir. Babanın ailenin ihtiyaçlarını sağlayan, aileyi koruyan rolü göz önüne alındığında babanın evden gidişi, çocuğun zihninde babanın “kayıbı”, babanın kaybı ise “varoluş” açısından kritik olan güvenli aile ortamının kaybı olarak yorumlanabilir. Konuya Oedipal karmaşa açısından bakılırsa babanın evden gitmesi Oedipal çocuk için rakibin evden gitmesidir. Ne var ki, çocuk güçlü babasının yerini alabilmekten çok uzak, babayla karşılaştırıldığında yetersizdir. Babanın evden gitmesiyle, çocuk yetersizliğiyle yüz yüze kalır. Babanın evden uzaklaşması ile davranışlarında denetim yapacak otorite boşluğu gören çocuk, rahat ve kontrolsüz davranabilmektedir. Anneden ayrı kalmak da çocuğun psikolojik ve duygusal problemler yaşamasına neden olmaktadır.”²³²

Anneler ve erkek çocukları arasındaki ilişki araştırıldığında, çoğu zaman yetersiz kalındığı sonucu tespit edilmiştir. Anneler, erkek çocuklarına her ne kadar yardımcı olmak isteseler de erkek çocuklarının gelişimi için önemli olan baba rolünü vermede başarılı olamamaktadırlar. Annelerin bu konuda çok aktif çalışmalarına rağmen erkek çocukları için toplumdaki erkeklik rolleri yeterli olacak düzeyde üstlenebilmeleri alanında yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir.²³³ Erkek çocukların, annelerini rol model olarak büyüdükleri ancak annelerin bu rol modellerinde yetersiz olduğu, Wallerstein ve Blakeslee’nin yaptıkları boylamsal çalışmada da tespit edilmiştir. Bu erkek çocukların, erkek rol modeli alamadıklarından, öz güven alanında ve erkeksi gurur alanında kendilerini yetersiz gördükleri sonucuna varılmıştır.²³⁴

Taş’ın aktardığına göre Walbiner’in çalışmasında erkek çocukların olumsuz davranışlar sergileme konusunda genel olarak, kızlardan daha çok etkilendiği sonucu elde edilmiştir.²³⁵ Aktaş, Bilir ve Dabanlı araştırmasında, 8-10 yaşlarındaki erkek çocukların daha çok etkilendikleri sonucuna ulaştıklarını aktarmıştır.²³⁶ Yine Taş’ın aktarımına göre Napp-Peters, yapmış olduğu çalışmasında 13-16 yaş grubunda ebeveyn boşanmasını yaşayan çocuklarda özellikle erkek çocuklarda okula gitmeme ve okulu reddetme, davranışlarında saldırganlık ve derslerinde başarı düşüklüğü yaşandığı tespit edilmiştir.

²³² Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.15-16.

²³³ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.61.

²³⁴ Taş.s.61.

²³⁵ Taş.s.60.

²³⁶ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”.s.41.

Çalışmada bu çocukların ve ergenlerin yeni yaşam dönemlerine uyum sağlama sürecinin ebeveynin boşanmasında bir veya iki seneye kadar sürebildiği belirtilmektedir.²³⁷

Birçok çalışmada okul öncesi dönemde olan erkek çocukların, kızlara oranla boşanmadan daha çok gelişimsel bozukluklar gösterdiği ve bu problemlerin daha uzun sürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.²³⁸ Ayrıca okul öncesi dönemde bulunan boşanmış ebeveyne sahip erkek çocuklar genellikle annelerine karşı daha saldırgan ve karşı koruyucu olabilirler.

239

3.9.4. Yaş Grubuna Göre Tepkiler

Yapılan akademik çalışmaların sonucu ebeveyn boşanmasında çocuğun yaş faktörünün önemli olduğu bulgulanmıştır.²⁴⁰ “Okul öncesi dönemde ve ergenlik çağında ortaya çıkan olumsuz etkiler diğer yaş gruplarına göre daha fazla olabilmektedir. Çünkü gelişimsel süreç içerisinde okul öncesi ve ergenlik dönemleri benmerkezciliğin en yüksek olduğu gelişim evreleridir. Bu, yapısı nedeniyle boşanmanın kusurunu kendisinde arayabilecek çocuk, ebeveynlerinin boşanmasından daha fazla olumsuz etkilenecektir.”²⁴¹

“Boşanmanın olumsuz etkileri dört nedene bağlıdır: Boşanma öncesi koşullar, işlevsel olmayan bir boşanma süreci, boşanmadan boşanma sürecinde ve sonrasında zayıf ya da yetersiz ebeveyn olma ve ebeveynlerin çocuklara ihtiyaç duydukları desteği sunmamalarıdır.”²⁴²

Yapılan araştırmalara bakıldığında çatışmalı bir aile sürecinden sonra gerçekleşen boşanma çocuklar üzerinde olumlu tepkileri ortaya çıkarırken çatışmanın olmadığı ailelerde boşanma gerçekleştiğinde çocuklar üzerinde daha olumsuz tepkilere neden olmaktadır.

Boşanmanın çocuk üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri kırmak, her şeyden önce anne ve babanın çocukla kurmuş olduğu iletişimin sağlıklı olmasına bağlıdır. Çocuğa karşı anne ya da babayı suçlayıcı bir dil kullanmak ve aradaki düşmanlığı çocuk üzerinden

²³⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.53.

²³⁸ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.99.

²³⁹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç.s.98.

²⁴⁰ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.52.

²⁴¹ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.29-30.

²⁴² Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.96.

yürütmeye çalışmak, çocuk-anne-baba arasındaki ilişkinin zedelenmesine ve bu durum da bireysel ve toplumsal birçok rahatsızlığın ortaya çıkmasına sebep olabilir.²⁴³

3.9.5. 0-3 Yaş

0-3 yaş aralığındaki çocuklara sahip olan ebeveynler, bunu çocuğun küçük olmasından dolayı bu yaş grubundaki çocukların ebeveyn boşanmasını daha olumsuz ve zararsız yaşayacakları düşüncesi hakimdir.²⁴⁴ “Bununla birlikte bebeklik dönemindeki ayrılıklarda çocuk ayrılığı fark etmediği için boşanma sürecinden duygusal boyutta zarar görmediği belirtilmektedir. Çünkü çevrenin farkına varma, kişileri tanıma, anne-babayı tam olarak ayırt etme ve isteme gibi farkındalık ile ilgili durumlar ortalama olarak üç yaş civarında gelişmektedir.”²⁴⁵ Ancak bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim bu alanda yapılan çalışmalara baktığımızda, çocukların genel gelişimlerinin ilk etabı olan bu dönemde “benmerkezci” süreçten dolayı bu dönemde yer alan çocuk henüz kendi bakış açısını ve başkasının bakış açısını algılayamamakta ve ayıramamaktadır.²⁴⁶ “Ana babadan birinin taşındığını anlar ama nedenini anlayamaz.”²⁴⁷ Bu dönemde yer alan çocuklar boşanma durumunu algılayamadıklarından ileriki yaşlarda daha fazla olumsuzluk kendisini gösterecektir.”²⁴⁸

Teorilerin çoğu, çocukların 5 ya da 6 yaştan daha küçük olduğu durumlarda boşanmanın sonuçları bakımından en zararlı zaman olduğu düşüncesinde ortak fikir sahibidirler. Örneğin psikodinamik kuramcılar uyuklama evresi öncesi ayrılığın hemcins ebeveynle özdeşim engelleyeceğini, nesne ilişkilerindeki devamlılık ihtiyacını baltalayacağını öne sürmüştür. Bağlanma kuramcıları da çok küçük çocuklar üzerindeki etkilerine yönelik belli başlı kaygılar dile getirmiştir. Okul öncesi dönemde, özellikle de bebeklikte kurulan güvenli bağların, kişilerarası ilişkilerin güvenli “işler modelleri” nin gelişiminde merkezi bir rol oynadığı düşünülmektedir. Boşanmanın etkileriyle ilgili bağlanma kuramına dayalı tahminler ise birincil bakım verici kişiyle olan bağlanma en

²⁴³ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.172.

²⁴⁴ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.52.

²⁴⁵ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.31.

²⁴⁶ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.51.

²⁴⁷ Yılmaz, “Çatışma Yaşayan ve Boşanmış Ailelerin İlköğretim Çağındaki 7-12 Yaş Çocuklarının Benlik Algıları ve Kaygı Düzeyleri Açısından Çatışma Yaşamayan Ailelerin Çocukları ile Karşılaştırılması”.s.58.

²⁴⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.52.

önemlisi olarak görüldüğü için ve boşanma sıklıkla babadan ayrılmayı içerdiği için genellikle bulanıktır. Yine de bağlanma kuramı bebekler, yeni yürümeye başlamış ve okul öncesi çağıdaki çocuklar için boşanmanın bir bağlanma figüründen ayrılığa yol açtığı noktada daha zararlı olduğunu öne sürmektedir.²⁴⁹

Araştırmacılar ve çocuk ruh sağlığı uzmanları boşanma sonrası çocukların oturmaya alışık oldukları ve anne-babasıyla yaşamış oldukları ve tek ebeveynle kalacakları evde kalmalarının isabetli olduğunu belirtmektedirler. Bu yaş dönemindeki çocukların yaşamında bedeni ve duygusal sürekliliği bulunur. Bedeni, içinde yaşadığı ev ile özdeşleştiği için ev; anne ya da babanın yokluğu ya da yaşadığı evden ayrılmak zorunda kalırsa çocuk duygusal ve bedeni anlamda yapısında bozuklukla karşılaşır. Bebeklikte gelişmesi gereken en önemli duygulardan güven, boşanma sürecinde fiziksel olarak dokunma, kucaklama gibi davranışlarda azalma gerçekleştiği durumlarda gelişmeyebilir.²⁵⁰

0-3 yaşlarındaki bir çocuk, anne babanın birbirine karşı olan olumsuz hislerini tam anlayamaz. Ancak boşanma onda korku ve şaşkınlık meydana getirir. Durumu anlamakta zorlanır. Özellikle de boşanma sonrasında annede çökkünlük belirtileri varsa bu annenin çocuklarında; anneye aşırı bağımlılık, anneden ayrılamama gibi davranışlar gözlemlenebilir.²⁵¹ Eğer çocuğun süt aldığı bir dönemde boşanma gerçekleştiyse ve anne de boşanmanın olumsuz yönde etkilenmişse çocukta korku, inatçılık, uyku ve beslenme sorunları ortaya çıkabilmektedir.²⁵²

Beş yaşın altındaki çocuklar dünyayı keşfetmekle meşguldür. En önemli meşguliyetleri konuşmak ve hareketlerini kontrol edebilmek gibi becerileri kazanmaktır. Bir yandan da çevrelerinde gelişen olayları sınırlı kavrama kapasiteleri ile anlamaya çalışırlar. Bu dönemdeyken ebeveynlerinin ayrılmasıyla karşılaşan çocuklar, büyük çocuklara oranla daha fazla gerileme ve uyku sorunları yaşama riski taşırlar. Evde kavgaya tanık olmuş çocuklar ise saldırganlaşabilir.²⁵³

²⁴⁹ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumu.s.74-75.

²⁵⁰ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.92-93.

²⁵¹ Büyükşahin, “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi”.s.14.

²⁵² Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.95.

²⁵³ Benedek ve Brown, Boşanma ve çocuğunuz.s.65.

“Bu dönemde çocuklar kederli, ağlayan, yasta, parmak emme, oyuncaklarına sarılma, yapışkanlık, ayrılık kaygısı, ansızın öfke, ajitasyon tepkilerini gösterirler.²⁵⁴ Bu çocuklar kişisel gelişimlerinde yaşadıkları bu problem nedeniyle toplumsal uyumda güçlük çekebilirler.”²⁵⁵

Erken yaşlarda “geçiş objesi” dediğimiz, çocuğun bağlanma figürünün yerine koyduğu bir obje teması vardır ve bu yaşlarda normaldir. Özellikle ilk üç yaşta görülen bir tepkidir. Çocuk geçiş objesini bu tür boşanma gibi durumlarda da kullanırlar. Ebeveyne duyulan özlem bu şekilde ifade ediliyor olabilir.²⁵⁶

Çocuklar henüz yürüyemeyecek kadar küçük olsalar bile anne babalarının aldığı ve mahkemenin onadığı karardan ya da mahkemenin anne babaya kabul ettirdiği kararlarla ilgili sözlerini doğrudan işitmeli. Küçük çocuklar boşanmayı tam anlayamamaları da düşünülene göre daha iyi hissedip, anlayabilmektedir. Boşanmayı en basit hali ile oyunlarına yansıtabilmekte, bu oyunlarda ebeveynlerini bir araya getirmek gibi hayallerle hareket edebilmekte, korkularını, endişelerini ve iki eve sahip olmanın karmaşasını yansıtabilmektedirler.²⁵⁷

3.9.6. 3-5 Yaş

Her çocuk ebeveyn boşanmasını farklı bir şekilde tecrübe eder. Boşanmanın olumsuz etkilerini en çok hissedenler okul öncesi çocuklarıdır. Onlarda bu süreç katmerli bir olumsuzlukla yaşanmaktadır. Yaşlarının küçük olmasından ötürü boşanma sürecini algılamada sıkıntı yaşarlar; ne olup bittiğini algılamakta zorluk yaşayan çocuklar, haliyle bu koşullar altında yaşamakta bayağı zorlanırlar.²⁵⁸ “Okul öncesi dönemde üç-altı yaş grubundaki çocuklar boşanmanın anlamını tam olarak kavrayamamakla birlikte, anne babadan birisinin hayatında aktif olmadığını hissedebilmektedir.”²⁵⁹ “Çevrenin farkına varma, kişileri tanıma, anne-babayı tam olarak ayırt etme, isteme gibi farkındalık ile ilgili durumlar ortalama olarak üç yaş civarında gelişmektedir. Bu nedenle okul öncesi dönemde

²⁵⁴ Türk, Boşanma Yetimleri.s.88.

²⁵⁵ Gamze Aksan ve Özlem Altunsu Sönmez, Boşanma Sürecinde Sosyal Destek.s.61.

²⁵⁶ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.74.

²⁵⁷ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.93.

²⁵⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.27.

²⁵⁹ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.31-32.

sıfır-üç yaş döneminde bulunan çocuklardan daha çok, üç yaş ve sonrasındaki çocuklar olumsuz etkilenme riski taşımaktadır.”²⁶⁰

Okul öncesi dönemde çocuk, kimliğini ilk kez anlamlandırır. Okul öncesi dönemde boşanma, sadece bedensel bir ayrılıştır ve bu dönemdeki çocuklar, eşlerin birbirlerine karşı olan olumsuz hislerini anlayamaz.²⁶¹ Kendi fikirlerini formüle etmekteki güçlükleri nedeniyle, daha ziyade bağımlı oldukları ve birbiriyle yakın ilişkide bulundukları kimseleri model alırlar. Az ilişkide bulundukları bir ebeveyn hakkında ve söyledikleri şeyler, onlara en yakın olanların hislerinin bir yankısı olabilir. Böylece, küçük yaş grubundaki çocukların çoğu ebeveynlerinin kanılarını sanki kendilerininmiş gibi sergilerler.²⁶²

Kederli veya kızgın olma hisleri arasındaki ince farkı ayırt edemezler. Bu nedenle bu ayrılık konusundaki tepkilerini vücut hareketleriyle, yüz ifadeleriyle, ağlayarak sergilerler.²⁶³ “3-5 yaş aralığındaki çocuklar ağlama, üzüntü, çekilme, mastürbasyon, yapışkanlık, bakım görme arzusu, ayrılık kaygısı, oyunlarda kızgınlık ve öfkenin dışa vurması, ajitasyon”²⁶⁴ gibi tepkiler gösterirler. Bu yaşlarda çocuklar içe dönüktürler. Bunun nedeni bencillik değildir ancak hayatta olup biten olayları başkalarının görüş açısından görmeye yetenekli olmamalarıdır.²⁶⁵

“Bu dönemde ebeveyn ayrılığı yaşayan çocuklarda eğitime daha az isteklilik, maddi nesnelere karşı daha fazla talepkar olma, sıkıntılı bir ruh hali ve psikolojik problemler görülme riski ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ebeveynlerinin ayrılmasıyla birlikte, ayrı yaşadığı ebeveyni ile ilişkilerinin yeterli seviyede olmaması çocuğun problemlerini daha da artırmaktadır.”²⁶⁶ Onlar giden ebeveynlerinin özler ve yanlarında olmasını isterler. Giden ebeveynlerini sevdiklerini gizlemek zorunda kalırlar; bunu yapmalarının sebebi, yanında kaldığı ebeveynini üzmemektir.²⁶⁷ Küçük çocukların hisleri ile başa çıkabilme yollarından

²⁶⁰ Aydın.s.31.

²⁶¹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.97.

²⁶² Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.52.

²⁶³ Walczak ve Burns.s.53.

²⁶⁴ Türk, Boşanma Yetimleri.s.88.

²⁶⁵ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.

²⁶⁶ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.31-32.

²⁶⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.27.

biri, arzularının gerçekleşmesidir. Eğer bir çocuk ebeveynlerinin geri gelmesini arzuluyorsa bu ona arzu edilen sonuç gibi gelir.²⁶⁸

Bu dönemde çocuklar hayallere, fantezilere ve masallara sığınabilirler. Hayallerinde anne ve babanın birlikteliğini kurar, duyguları ile başa çıkabilmek için türlü şeyler uydururlar.²⁶⁹ Oyununda, dünyasında hayali arkadaşlar yaratıp onlarla konuşurlar. Bu durum normaldir ve stres altındaki çocuklar bu yolla rahatlarlar.²⁷⁰ Korku ise fantezinin diğer yüzüdür. Giderek gelişmesine rağmen hala sınırlı olan zaman kavramları ile çocuklar, kötü şeylerin geçmişte kaldığını veya yaklaşmakta olduğunu anlayabilirler. Kabul edilebilir ölçüde olması çocuk açısından problemlili bir durumun göstergesi değildir. Korkuları gerçek dünya ile ilgili bir şeye dayanmadığından çocuklardaki hayali ürünlere karşı korku mantıklı açıklamalarla giderilemez.²⁷¹ “Çocukların çoğu cansız nesneleri insan gibi görür ve anne babanın onları her türlü şeyden koruyabileceğine inanırlar. Dolayısıyla en büyük korkuları, onları koruyan bu kişileri kaybetmektir.”²⁷² Kimi çocukta boşanmadan sonra babanın ayrılığı, bırakılma korkusunu ortaya çıkarır. Bu korku, o kadar güçlüdür ki, anneye yapışarak, anneyi gözünün önünden ayırmayarak anneyi de kaybetme tedirginliğini gidermeye çalışır. Bu dönemdeki çocuklara bu korkuyu gidermek için basit, kısa açıklamalar sık sık tekrarlanmalıdır.²⁷³

Bu dönemde çocuklar tamamladıkları döneme tekrar dönerek tepki verebilirler. Bu kısa vadede de normal sayılan bir durumdur. Çocuklara tamamladıkları döneme dönme, bildikleri bir limana sığınmışçasına zihinsel olarak emin ve rahatlatıcı etkiye sahiptir. Bir yıl sonrasında iyileşmeye başladığı belirtilmektedir.²⁷⁴

Aydın’ın aktarımına göre Wallwerstein ve Kelly’nin belirgin ölçüde Piaget etkisi taşıyan gözlemleri, kayda değerdir. Bu gözlemlere göre, 3 ila 5 yaşındaki çocuklar genelde boşanma karşısında serseme dönmektedir. Çocukların bilişsel kapasitelerinin kısıtlı olması, boşanmayı tamamen kavramalarına engel olmakta ve bu durum korku, duygusal ihtiyaç haline ve agresif eylemlere yol açmaktadır. Özellikle dikkat edilmesi gereken ise,

²⁶⁸ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.53.

²⁶⁹ Benedek ve Brown, Boşanma ve Çocuğunuz.s.65.

²⁷⁰ Benedek ve Brown.s.66.

²⁷¹ Benedek ve Brown.s.66.

²⁷² Benedek ve Brown.s.67.

²⁷³ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.100-101.

²⁷⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç.s.97.

okulöncesi çağıdaki çocukların benmerkezciliğinin boşanmadan dolayı kendilerini suçlamalarına ve yeniden birleşmeyi sağlamak için sorumluluk hissetmelerine sebep olduğu önermesidir.²⁷⁵ “Çocuğun bu yaş döneminde ben-merkezci yapısı nedeniyle yaşananlardan kendisini sorumlu görebilmesi, öfke hissini yoğun biçimde yaşamasına ve uyku düzeninde bozulmalar ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.”²⁷⁶

Taş’ın ilettiğine göre Lehmukuhl ve Huss, çalışmalarını 71 boşanmış aileden 128 çocukla yürütmüşlerdir. Kontrol grubundaki 21 aileden 48 çocuğun altı aylık üç ayrı periyottaki değerlendirmesinde, boşanmış ailelerdeki 128 childtan 32’sinin psikiyatrik yardıma muhtaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Psikiyatrik yardım alan çocukların çoğunun okul öncesi dönemde ebeveyn boşanmasını yaşayan çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Bu çocukların duygusal ve davranışsal bozukluklar yaşadıkları ve bu nedenle psikiyatrik yardım almak zorunda kaldıkları bulgulanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda, ebeveyn boşanmasında en çok küçük yaşta, okul öncesi çocukların olumsuz etkilendiği netleşmektedir.²⁷⁷

3.9.7. 5-8 Yaş

Altı yedi yaşlarındaki çocuklar ne olup bittiğini anlamakta zorluk çekerler. Küçük bir çocuk için boşanma, yeniden evlenme geçim temin etme ve bunların çağrışımları, anlaşılmaktan uzak soyut kavramlardır. Onlara boşanma ve yeniden evlenme, devamlı bir ilişki gibi görünmemektedir.²⁷⁸ Ancak çocuk okul öncesi dönem olan bu yaş aralığında “özel bakış açısı” sürecinde, çocuk kendinin ve başkasının bakış açısını ayırabilmektedir. Burada çocuk başkalarının kendine özgü bakış açısı olduğunu ve bunun kendi bakış açısından bağımsız olduğunu anlar.²⁷⁹

Emery’nin aktarımına göre Wallwerstein ve Kelly, 6 ila 8 yaşındaki çocukların kavrama becerisi daha gelişmiş olduğu kanısındadırlar. Kavrama becerisinin gelişmesi boşanmayı daha fazla kabullenmelerine ve böylece matem yerini inkârın almasına yol

²⁷⁵ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumı.s.75.

²⁷⁶ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.31-32.

²⁷⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.55.

²⁷⁸ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.53-52.

²⁷⁹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.51.

açar. Bu bakış açısına göre, okul çağına gelmiş çocuklardan daha azı kendini suçlar ancak ayrılan ebeveyne duyulan özlem ve yeniden birleşme fantezileri baki kalır.²⁸⁰

“5 yaş grubu boşanmış aileye sahip çocuklarla yapılan bir araştırmada, çocukların boşanmayı algılayabildikleri, anne-babalarının yeniden bir araya gelmesini istemelerine karşın gerçekliğin farkında oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca boşanma sonrasında yalnızlık, kızgınlık, üzüntü gibi duyguların yanı sıra mutluluk duygusunu da yaşamaları, boşanmanın tek boyutlu olmadığını göstermiştir. Çocukların 5 yaş grubunda dahi boşanma sonrası ebeveynlerinin yas sürecinin farkında oldukları, ebeveynlerinin iyi olma halleri konusunda endişe taşıyabildikleri görülmüştür.”²⁸¹

“Ağlama üzüntü, yapışkanlık, mızımızlanma, bebeksi konuşma, bağımsızlık, itaatsizlik, okuldan kaçma, suç işleme, huzursuzluk, okul başarısında azalma”²⁸² bu yaş aralığında olan çocukların boşanmaya olan tepkileridir.

Gaier, ebeveyn boşanmasında farklı bir boyuta dikkat çekmektedir. Ebeveyn boşanmasını yaşayan çocukların özellikle 4-7 yaş arasında olanların daha kritik bir dönemden geçtiklerini ve daha fazla olumsuzluk yaşayacaklarını belirtmektedir. Bunun nedenini açıklarken 4-7 yaş aralığındaki çocuklar için önemli olan iki gelişim sürecinden bahseder. Bunlar sosyalleşme süreci ve cinsel kimlik algısının oluşum sürecidir. Sosyalleşme sürecinde. Çocuklar sosyal davranışları öğrenmekte ve bu öğrendiklerini akran ortamlarında edinmektedirler. Cinsel kimlik algısının oluşum sürecinde ise çocuk diğer ebeveyninin cinsiyet değişkenliğini algılama süreci yaşar. Bu, çocuğun cinsel kimlik oluşturma sürecidir. Bu süreçte yani 4-7 yaş aralığında, çocuklar ebeveyn boşanmasını yaşadıklarında zikredilen iki önemli alandaki gelişimleri zedelenmiş olur. İleriki hayatlarında, yetişkinlik yaşlarında, sosyal davranış alanlarında ve en önemlisi de cinsel kimlik alanında problem yaşarlar.²⁸³

4-8 yaş aralığında ebeveyn boşanması yaşayan çocukların aynı zamanda korku duyguları yaşadıkları sonucu elde edilmiştir. Korku ve depresyon dolu bir süreç yaşamaktadırlar. Bu da davranışlarına saldırganlık ve başka birtakım psikomatik problemler oluşturur. Altı yaş öncesi çocuklar, altı yaşından sonra yeni bir aile kurulmasını

²⁸⁰ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumı.s.75.

²⁸¹ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.s.11.

²⁸² Türk, Boşanma Yetimleri.s.88.

²⁸³ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.55.

istemektedirler. Bu çocuklar aile özlemini çekmektedirler. Tekrar eskisi gibi bir aileleri olmasını istemekte ve bunun hasretini çekmektedirler.²⁸⁴

Okul öncesi dönemde ve ergenlik çağında olumsuz etkiler diğer dönemlere göre daha fazla olabilmektedir. Gelişimsel süreç içerisinde okul öncesi ve ergenlik dönemleri benmerkezciliğin en yüksek olduğu için en çok etkilenmenin de bu dönemlerde olduğu söylenmektedir. Bu yapısı nedeniyle boşanmanın kusurunu kendisinde arayabilecek çocuk, ebeveynlerinin boşanmasından daha fazla olumsuz etkilenecektir.²⁸⁵

3.9.8. 8-12 Yaş

Çocuklar bilişsel gelişimlerinin ve eğitim düzeylerinin yükselmesinin etkisiyle ortalama olarak dokuz-on yaşlarından itibaren boşanma olgusunu tam olarak anlayabilmektedir.²⁸⁶ “Çocuk anne babası arasındaki duygusal bağın koptuğunun farkındadır. Anne babaya karşı aynı anda farklı hisler besleyebilir. Bazen annesini bazen de babasını hatalı bulur. Ayrılığın sebebi olarak bu yaştaki çocuk kendini suçlayabilir.”²⁸⁷ Bu aşamadaki okul çocukları başkalarının ve kendi bakış açısını değerlendirme kapasitesine sahiptirler.²⁸⁸ Daha alt gruptaki çocuklara göre daha mantıklı çözüm aramaya koyulma girişiminde bulunabilecek melekeye sahiplerdir.²⁸⁹ Daha özgür düşünebilme yetenekleri vardır. Yani ebeveynlerinin diğer ebeveyne karşı çocuk üzerinde baskı kurmaları noktasında kendi kararlarını alma konusunda özgür davranabilme yetisine sahiptirler. Böylece çocuklar kendi görüşlerini oluştururlar ve daha küçük çocuklar gibi ebeveynleri tarafından etkilenmezler.²⁹⁰

Bu yaştaki çocuklar kendileri gibi boşanma durumu ile karşılaşmış kişiler ile bir arada oldukları ve duygularını paylaştıkları zaman boşanmış aileden gelme nedeniyle utanç duymalarını ve ebeveynlerinin boşanmış olduklarını saklama eylemi içinde olmazlar.

²⁸⁴ Taş.s.55.

²⁸⁵ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.30.

²⁸⁶ Aydın.s.32.

²⁸⁷ Büyüksahin, “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi”.s.15.

²⁸⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.52.

²⁸⁹ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.57.

²⁹⁰ Walczak ve Burns.s.58.

Boşanma konusunda açık, serbest, hür fikirli davranışların çocukların bu durum hakkında ne hissettiklerine etkisi gün gibi ortadadır.²⁹¹

İlkokula yeni başlayan çocuk anne babasının boşanması gerçeği ile yüzleştğinde huzursuzluk, sinirlilik, karamsarlık ve öfke nöbetleri göstermektedir. Bu yaş dönemindeki çocukların okul başarısı da olumsuz etkilenmektedir.²⁹² “Bu dönemdeki çocuklar boşanma olayı karşısında şiddetli üzüntü, kaygı ve korku gibi tepkiler verebilmekte; bu kaygı ve korkulara karşı benliklerini korumak amacıyla reddetme ve karşı tepki verme mekanizmalarını kullanmaktadırlar.”²⁹³

Aydın, “Baran ve Bütün-Ayhan’ın gerçekleştirdikleri çalışmalarında okul döneminde dokuz-on bir yaş grubundaki parçalanmış ailelerden gelen çocukların, tam ailede yaşayan aynı yaş grubundaki çocuklara göre bağımsızlık eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmış olduklarını aktarır. Baran ve Bütün-Ayhan’ın bebeklikten itibaren üzerinde durulan ve çocuğun ulaştığı gelişim düzeyine göre değişme göstermesi beklenen en önemli davranış şekillerinden birisi toplumsal gelişimin temellerini oluşturan bağımlılık olduğunu, bu bağımlılığı, karar vermede danışma ve duygusal destek için diğer kişilere dayanma ihtiyacı ya da kendine güvenmede yetersizlik olarak değerlendirmektedirler.”²⁹⁴

Emery’nin ilettiğine göre Wallwerstein ve Kelly, 9 ila 12 yaşlarındaki çocukların 6 ila 8 yaş grubuna göre daha çok uyum sağladığı sonucuna varmışlardır ki bu yaşta belirgin bir değişim öngörmeyen bilişsel kuramcılar için şaşırtıcı bir sonuçtur. Öte yandan araştırmacılar 9-12 yaş grubundaki çocukların ebeveynlerinin boşanmasını net bir şekilde anladığını ve onaylamadığını bildirmektedir. Boşanma sebebiyle ebeveynlerine karşı bilinçli biçimde öfke duymakta; bu durumdan utanacak kadar sosyal farkındalık göstermekte ve duygularını maskeleymektedirler.²⁹⁵

²⁹¹ Walczak ve Burns.s.60.

²⁹² Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.32.

²⁹³ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.14.

²⁹⁴ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.33.

²⁹⁵ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumunu.s.75.

3.9.9. 12 -18 Yaş

Ergenlik dönemi, çocukluk döneminin bittiği erişkinliğe geçişin başladığı ve erişkinliğe ulaşınca kadar de devam eden gelişim dönemi olarak fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan önemli değişimlerin yaşandığı bir geçiş sürecidir.²⁹⁶ Ergenliğe geçişle genç, yeni bir kimlik arayışı, daha çok sorumluluk sahibi olma ve bağımsızlık talebiyle artık ailesi dışında sosyal bir dünya kurmayı ister. Daha küçük yaşlarda anne babalar bireyin en yakın arkadaşı iken bu dönemle birey için akran grubunun önemi artar. Bu ergen bireyin vaktinin tamamını akranları ile geçirdiği anlamına gelmez. Aksine ailesi ile sürekli irtibat halinde olmak, ilişkisini devam ettirmek ister ve bu süreçte destek görmeye ve sıkıntılı durumlarda güvenli bir liman olarak ailesine daha çok ihtiyaç duyar.²⁹⁷

On iki ile on yedi yaş grubundaki buluğ çağına ermiş çocukların zihinsel gelişim aşamalarının küçük ve ilkokul yaşındaki çocuklarınkinden çok farklı olduklarından mantıklı olarak düşünmeye ve birçok olayın anlamlarını, nedenlerini ve sonuçlarını çok daha derinden anlayacak bir düzeye ulaşmışlardır. Bazen bir araya gelip ebeveynlerinin ayrılma sebeplerini tartışmayı ve sonuçlarını kavramayı da başarmaktadırlar.²⁹⁸ Gençler bazen kendi çıkarlarına olmasa da problemleri çeşitli görüş açılarına göre daha iyi yargılayabilir ve uzlaşmaya yanaşabilirler.²⁹⁹

“Ergenlik döneminde boşanma asıl anlamıyla kavranabilir. Ergen, özellikle geleceği ile ilgili endişeler taşır. Anne babaya karşı zaman zaman farklı duygular içine girer. Olayı iki taraf açısından da değerlendirmeye çalışır. Boşanma sonrası ailedeki rol ve sorumluluk dağılımı ile ilgilenir.”³⁰⁰

Emery’nin aktardığına göre Wallwerstein ve Kelly boşanma durumunun ergenlerin uyumunu kolaylaştırdığını; boşanma deneyimini geliştirmekte olan kendi kimlikleriyle bilhassa da yakın ilişkiler bağlamında birleştirmenin onlar için en zor bilişsel görev olduğunu iddia etmektedirler.³⁰¹

²⁹⁶ Atalay ve Ulucan, “Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci”.s.177.

²⁹⁷ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.27.

²⁹⁸ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.62.

²⁹⁹ Walczak ve Burns.s.63.

³⁰⁰ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.106.

³⁰¹ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumu.s.75.

Taş, Hetherington'un ergen çocukların ebeveyn boşanmasında bu süreci küçük çocuklardan daha kolay atlattıklarını söylemekte olduğunu aktarır. Gerekçe olarak küçük çocukların evde çok daha fazla vakit geçirirken ergenler olumsuz atmosferi diğer çocuklara nazaran daha az yaşarlar.³⁰² Cooney ve arkadaşları ergenlerin ebeveyn boşanmasından çocuklara göre daha az etkilendiklerini, bu durumun sebebinin ise bu dönemde olan çocukları yaşanan olayları daha iyi kavrama ve yorumlayabilme kapasitelerine sahip, olgun ve bağımsız olabilmelerinden kaynaklandığını ifade etmektedirler. Ergenler, okul öncesi ve okul çağı çocuklarına nispetle anne-babalarına karşı daha bağımsız olduklarından boşanmanın ardından kaygı ve stres duyguları içindeki ebeveynlerine daha az gereksinim duyup yönelmektedirler.³⁰³

Boşanmadan en fazla etkilenenler, içinde bulundukları gelişim döneminin özellikleri bakımından karar alma, bağımsızlaşma döneminde olmaları, gelecek kaygılarını çok yoğun yaşamaları, farkındalıklarının artmış olması ve ebeveynlerinin ideal eş imajını çağrıştırması nedeniyle ergenler olduğuna dair görüşler de mevcuttur.³⁰⁴

Boşanmayla birlikte genç aileden beklediği sosyal destek ve güvenliği kaybeder ve her genç farklı tepkiler ortaya koyar. Erken ergenlik döneminde bireyin ergenlik dönemine girmesi ile benlik saygısında azalma, isteksizlik, pasiflik, hiçbir şeyden hoşnut olmama, eleştirel bir bakış ve pozitif enerjinin aniden kaybolmuş gibi olması bu dönemde sık görülen durumlarla karşılaşılabilir. Gençteki olumsuz tutumun kaynağı, bir kimlik inşa eden gence daha yetişkin gibi davranmak istemesine rağmen diğer bireylerin hala çocuk gibi davranmasıdır. Bu şekilde tavır ve davranışlar gören ve hakları kısıtlanan genç isyan eder. Daha fazla özgürlük isteyen birey, giyim tarzını değiştirme, farklı müzikler dinleme, çeteye katılma, tütün ve alkol deneme vb. davranışlar ilk deneme gibi pek çok yeni davranışlar gösterir. Bu dönemde ebeveynlerinin boşanmasıyla karşılaşmış olmasının etkisiyle benlik saygısı düşer; anksiyete, kişisel güvensizlik duygusu ve dünyevi korkular artar, aşırı uçta

³⁰² Taş, *Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması*, s.55.

³⁰³ Yılar, "Boşanmış ve Boşanmamış Ailede Yetişen Ergenlerin Bağlanma ve Karar Verme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", s.17.

³⁰⁴ Büyüksahin, "Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri ile İlişkisi", s.15.

kimlikler inşa etme eğilimi görülür, olumsuz tutum, asilik ve ilk deneyimleme gibi gelişimsel değişiklikler çok daha yoğun yaşanır.³⁰⁵

Ebeveyn boşanmasının ergenin kaygı durumu üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda mevcuttur. Boşanmış ebeveyne sahip ön ergenlik döneminde olan bireylerin, boşanmamış ebeveyne sahip ön ergenlik yaşayan bireylere göre benlik saygıları ve kaygı düzeyleri daha yüksek olmakta ve ebeveyni boşanmış ön ergenlik dönemindeki kızlar erkeklere göre daha kaygılı olmaktadır.³⁰⁶

Ebeveyn boşanması ile ergen, yeni bir kimlik edinme, dış dünyayı keşfetme, gereğinden fazla yetişkin gibi davranmak zorunda kalma gibi gelişimsel ödevlerini gerçekleştirmeye çabalarken bir yandan da ailesinde, okulunda, arkadaşlarında ve sosyal çevresinde, büyük değişimler yaşamaktadır. Tüm bu durumlar ebeveynleri boşanan ergenlerde anksiyete düzeyini artırmaktadır. Anne- baba boşanması ergen bireyin yaşamında yeni değişimlere sebep olmakta ve bu durumlar gibi birçok sebep ergen bireye, haksızlığa uğradığını düşündürerek öfke patlamaları yaşarmasına yol açmaktadır. Ebeveynleri boşanmış ergenlerin boşanmamış ergenlere göre benlik saygıları düşük, sürekli öfke ve anksiyete düzeyleri yüksek olmaktadır.³⁰⁷ “Ayrıca madde bağımlılığı ve alkol kullanımı, korunmasız cinsel ilişki de ortaya çıkan problemlerdendir.”³⁰⁸

“Boşanmış ailede yetişen ergenlerin, boşanmamış ailede yetişen ergenlere göre anne-baba yabancılaşma düzeyi daha yüksek, karar vermede ihtiyatlı seçicilik düzeyleri daha düşük, karar vermede umursamazlık, karar vermede panik düzeyleri daha yüksektir.”³⁰⁹ Ebeveyn ayrılığının ergenlerin internet bağımlılığı üzerinde de etkili olduğunu belirleyen çalışmalar mevcuttur.³¹⁰

Boşanmanın gerçekleşmesinin ardından genel olarak, ergenlerin çoğunlukla öfke tepkileri vermeye, akademik başarı seviyelerini düşürmeye, yaşça kendisinden küçük

³⁰⁵ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.27,28.

³⁰⁶ Yılar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ailede Yetişen Ergenlerin Bağlanma ve Karar Verme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”.

³⁰⁷ Yılar.s.18.

³⁰⁸ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.34

³⁰⁹ Yılar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ailede Yetişen Ergenlerin Bağlanma ve Karar Verme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”.s.95.

³¹⁰ Yılar.s.19.

çocuklarla arkadaşlık kurmaya yönelik tepkiler verdiği belirtilmiştir.³¹¹ “Gözü yaşlılık, üzüntü, bitkinlik, okul fobisi, asilik, kavgacılık, kabalık, ilaç kötüye kullanımı, içki kullanma, evden kaçma ve seksüel aktlar”³¹² bu dönemde boşanma sonrası görülen tepkilerdendir. Cinsiyet karşılaştırması yapıldığında ise erkeklerin boşanmaya karşı daha agresif tepkiler verdiği, kızların ise madde bağımlılığı ve küçük yaşta cinsel tecrübe yaşadığı görülmektedir.³¹³

Orta ergenlik döneminde genç birey bu yaş sosyal çevresi ile özgürlükleri keşfetme isteği içinde olurlar. Bu dönemle birlikte birey, sosyal özgürlük kazanmaya ve dış dünyayı tanımaya çalışır. Dünyayı tanımaya çalışan genç birey bu yaş sosyal çevresi ile zamanını geçirmeye ve ebeveynleri üzerinde baskı yaratmaya başlar. Sosyal özgürlüğün önemi arttıkça ve genç anne-babası tarafından kısıtlandıkça öfkeli davranışlarda bulunabilirler. Bu dönemde genç birey her istediğini hemen gerçekleştirmek ister. Bu istek nedeniyle de sabırsızlıkla ve öfkeli davranışlarda bulunurlar. Boşanmayla ne kadar sosyal çevrede özgürce vakit geçirse de geri dönüp geleceği güvenli yeri kaybeder. Ayrıca sosyal çevresinde yer alan kişilere ve onların ailelerine daha bağımlı olur ve bu sosyal çevrenin baskılarına karşı daha açık hale gelir. Bu dönemde yer alan gençlerde yalan, çatışma boşanma sonrasında daha çok gözlemlenmektedir. Çatışma ve yalan genç birey için sosyal özgürlük ile eşanlı olarak değerlendirilir. Anne babada baskı oluşturmak için çatışma, anne babanın sınırlarını zorlamak için de yalan, istenilen bir şeyi elde etmek için ortaya konan olumsuz bir davranışın üzerini örtmek için kullanılır.³¹⁴ Yapılan bir araştırmada ise boşanmış aileye sahip ergenlerin ebeveynleriyle olan ilişkilerinde daha çok anlaşmazlık ve çatışma yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.³¹⁵

Geç ergenlik döneminde genç yetişkin gibi davranmak istediği bir dönemdedir. Araba kullanma, bir işte çalışma, sosyal aktivitelere katılma gibi davranışlar görülür. Birkaç yıl içinde farklı sebeplerle evden uzaklaşacak, ayrılacak olması, lise döneminden mezun olacak

³¹¹ Ağyar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveyne Sahip Ortaokul Öğrencilerinin Akılcı Olmayan İnanç ve Depresyon İlişkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü”.s.9.

³¹² Türk, Boşanma Yetimleri.s.88.

³¹³ Ağyar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveyne Sahip Ortaokul Öğrencilerinin Akılcı Olmayan İnanç ve Depresyon İlişkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü”.s.9.

³¹⁴ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.29-30.

³¹⁵ Dalkılıç, “Lise Öğrencilerinin Ana-Baba ve Ergen İlişkilerinde Algıladıkları Problem Çözme ve İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”.s.11.

olması, gelecek için planlar yapma zorunluluğu gibi sebepler kaygı oluşmasına neden olur. Boşanmayla birlikte farklı nedenlerle yanından ayrılacağı ailesini geleceği için mücadele ederken onların maddi manevi desteğini güvenini de kaybetmiş olur. Bu da bireyde korku ve anksiyetenin artmasına sebep olur. Boşanmayla birlikte bu dönemde görülebilecek diğer bazı davranışlar şiddetli öfke, kurallara karşı gelme, madde kullanımı ve yakınlık hissi yaşamak için cinsel aktivitedir.³¹⁶

3.9.10. Uzun Dönem Tepkiler

Yapılan çalışmalar ayrılık ve boşanmadan sonraki dönemlerde de boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin sürdüğü görülmüştür.³¹⁷ Boşanmanın çocuk üzerinde uzun dönem etkileri boşanmanın öncesi ve sonrasında yaşanan ebeveynler arasındaki ve çocukla olan ilişkinin niteliğine bağlıdır.³¹⁸

“Amato ve Booth, boşanmanın etkilerini araştırmış, on yıllık boylamsal bir çalışma yapmış ve sonuç olarak boşanmadan sonraki ilk yıl ve ikinci yılın daha güç olduğu gözlemlenmiştir. Zaman geçtikçe boşanmanın kısa süreli etkileri kaybolmaktadır. Uzun süreli bakıldığında ise boşanmanın etkileri doğrudan gözlenebilmektedir. İleriki dönemlerde psikolojik uyum problemleri ve evliliklerinde büyük iniş çıkışlar ortaya çıktığı ve boşanma risklerinin daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.”³¹⁹

Ebeveyn boşanmasının her ne kadar olumsuz sonuçlarından bahsedilse de bazı çocuklar boşanmanın olumlu bazıları ise olumsuz sonuçları olduğundan bahsetmektedirler. Yapılan nitel çalışmada 100 çocuktan 26 çocuğun olumsuz olarak sonuçlardan bahsettiği ve bu etkilerin kötü iletişim, ilişkilerde güçlük, devamlı üzgün hissetme, eğitimde başarısızlık, güvencesiz hissetme ve kendine olan güven-itimat eksikliği şeklinde olduğu görülmüştür.

³¹⁶ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.30.

³¹⁷ Güler, “Boşanma Sürecinde Çocukların Benlik Saygısı Depresyon ve Kabul-Red Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.12.

³¹⁸ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.27.

³¹⁹ Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.16-17.

Olumlu sonuçlardan bahseden 17 çocuktur ve insanlarla iyi anlaşma, erken olgunlaşma ve eğitimde başarılı olma gibi olumlu etkilerden bahsetmişlerdir.³²⁰

Taş'ın aktardığına göre Napp-Peters, yapmış olduğu çalışmasında bazı çocuklarda ebeveyn boşanmalarında, uzun süreli davranış bozukluğu ve ebeveynleriyle problem yaşama realitesine varmıştır. Çalışmada cinsiyet farklılığı bir değişken olarak kullanılmış; erkek çocuklarının %69, kız çocukların %31 oranında uzun süreli problemler yaşadıkları görülmüştür. Bu uzun süreli problemler; davranış bozukluğu, kızgınlık krizi, hayvanlara karşı hırçın davranma, bağımlılık ile ilişkili olduğu görülmüştür. Özellikle kız çocuklarında depresif davranış bozukluğu tespit edilmiştir. Bu kız çocuklarında ve ergenlerde disiplin, konsantre olma ve okula uyum sorunları yaşandığı görülmüştür. Bazılarında ise yatakta altına kaçırma, korkulu davranışlar hatta intihara teşebbüs ettikleri sonucu elde edilmiştir. Kimilerinde ise yalan söyleme, irili ufaklı hırsızlıklar yapma ve evden kaçma gibi problemler yaşandığı tespit edilmiştir.³²¹ Napp-Peters ebeveyn boşanmasından 12 sene sonra çocukların duygu ve davranış evreni tekrardan araştırdıklarında kız çocukların ebeveyn boşanmasında duygularını daha fazla gizledikleri, kalan ebeveyni üzmemek için özlemlerini ve kırgınlıklarını kendi içlerine attıkları tespit edilmiştir. Özellikle ebeveyn boşanması yaşayan küçük kız çocuklarının ebeveyni ile hiçbir şekilde iletişimi olmadığı zaman boşanmadan daha fazla etkilendikleri ve riskli grup olarak tanımlandıkları görülmüştür.³²²

3.9.11. Boşanmış Ebeveynlere Sahip Genç Yetişkinlerde Kimlik ve Özsaygı Problemleri

Yapılan çalışmalara bakıldığında bireyin gelişiminde ve kişiliğinin biçimlenmesinde öz saygının etkilerinin çocukluk döneminden kaynaklandığını göstermektedir. Bulgular, öz-saygı gelişiminde ailenin ve ebeveyn tutumlarının, diğer nedenlerden daha çok etkili olduğu görülmüştür.³²³ Özsaygıyı bireyin kendisini yeterli, önemli ve değerli olarak algılama derecesi olarak ifade edebiliriz ve benlik saygısının gelişiminde çevresel etkilerin önemini yapılan çalışmalar onaylamaktadır.³²⁴

³²⁰ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.175.

³²¹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.54.

³²² Taş.s.59.

³²³ Güçray, “Çocuk Yuvasında ve Ailesinin Yanında Kalan 9-10-11 Yaş Çocuklarının Öz-Saygı Gelişimini Etkileyen Bazı Faktörler”.s.59.

³²⁴ Güçray.s.59.

Çocuğun kendine olan saygısını geliştiren ilk önemli öge anne ve babadır. Bu da bir sonraki süreçte özgüven demektir. Bağlanma figürüne bağlanma sürecinde anne-babanın çocuğa verdiği değer, aynı zamanda çocuğun kendine verdiği değerdir. Bu değer çocuğun sevilmesidir. Böylece çocuğun kendine karşı olan sevgisi, saygısı ve güveni gelişir. Bunların olmadığı noktalarda zaten sorunlar çıkar.³²⁵ Çocuğa yakın olan bireyler ona sosyal dünyayı getirmektedirler. Çocuk hayatının ilk yıllarında kendisini seven, ilgi gösteren ve koruyan anneye güvenir, sonra korunduğu ve sevildiği, ilgi gördüğü için kendisini sevmeye değer olarak görür.³²⁶

Çocuklar, birlikte büyüdüğü ve yaşamları için önemli olan bireylerin karakter yapılarını alırlar. Bu durumda ebeveynler, çocukların kimliklerinin oluşumunda rol model aldıkları en önemli kişiler sayılmaktadır. Kimlik oluşumunda çocuklar, sevdikleri ve değer verdikleri bireyleri rol model olarak almaktadırlar.³²⁷

Boşanma olayından sonra ayrı yaşadığı babası ile düzenli görüşemeyen, babası tarafından ihmal edilen çocukta duygusal yatırımı iptal olur ve benlik saygısı zedelenir. Çocuk söz verildiği halde ziyarete gelmeyen tavırlar gibi durumlarla karşılaştıkça değersiz olduğunu hisseder. Bu his çocukta birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olur. İlk olarak çocukta özgüven eksikliği oluşur. Böylece akran ilişkilerini, sosyal uyumunu ve okul ders performansını da olumsuz yönde etkiler. Uzun dönemde de kişilik sorunlarına sebep olur.³²⁸

Boşanma aşaması ve hemen sonrasında çocuğu etkileyen en önemli etken düzensizliktir. Günlük hayattaki problemlerini çözmede onlara yardımcı olacak, yol gösterecek ebeveynlerinden uzak kalmaları ve sığınabilecekleri aile ortamını kaybetmiş olmaları çocuğu yalnızlaştırır. Boşanma durumundan utanç duyma ve sosyal olarak damgalanma gibi durumlar çocuğun benlik saygısını negatif yönde etkiler.³²⁹

Ebeveyn boşanmasıyla birlikte çocukların rol model aldıkları bireylerin ortadan kaybolması, onları olumsuz etkilemektedir. Birçok çocuk, bu süreçte tamamlanması gereken kimlik oluşum sürecini ebeveyn boşanmasından dolayı nihayete erdirmemektedir. Bu kimlik

³²⁵ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.46.

³²⁶ Güçray, “Çocuk Yuvasında ve Ailesinin Yanında Kalan 9-10-11 Yaş Çocuklarının Öz-Saygı Gelişimini Etkileyen Bazı Faktörler”.s.59.

³²⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.83.

³²⁸ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.38.

³²⁹ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.172.

oluşum sürecinin başarılı olmaması, ileride genç yetişkinlik yaşlarında özellikle de ilişki kurma hususunda önemli bir problem olarak karşılarına çıkabilmektedir.³³⁰

Çocuklar ebeveynlerinde bulunan olumlu ve olumsuz özellikleri alırlar ve bu durum çocukların kimlik oluşumunu da etkilemektedir. Kimlik alımı, bilinç dışında da gerçekleştirmektedir. Her iki ebeveynin davranışları çocuklar tarafından kimlik oluşum sürecinde alındığı gibi, ebeveynlerin evlilikleri de kaydedilmektedir.³³¹

“Boşanmış ailede yetişen çocuklar, daha fazla davranış problemi göstermekte, okul başarıları daha düşük olmakta, daha depresif olmaktadır. Boşanmış çiftlerin çocuklarının uyumlu evlilikleri olan çiftlerin çocuklarına göre benlik algıları daha düşük, kaygı düzeyleri daha yüksektir.”³³²

Anne babalarının birliktelikleri ile ilgili sorunları, çocuk ve ebeveyn arasındaki duygusal bağa zarar vermekte, bu da özgüven düşüklüğü, stres ve genel anlamda mutsuzluğa neden olmaktadır.³³³ “Boşanan aile çocuklarının %20-25’i ciddi davranış problemleri gösterirken, anne ve babası bir arada olan çocuklarda bu oran %10’dur.”³³⁴

Boşanmış aile çocuklarının kendilerine karşı güvencesiz oldukları görülür. Çocukların kendi hakkında bir değer hissine sahip olması ve güvenceli hissetmesi için her iki ebeveyn tarafından cesaretlendirilmeye gereksinimi vardır. Ancak boşanma sürecinde kendi alemine dalmış hüznü olan ebeveynler bu durumun farkında değildirler.³³⁵

Boşanma süreci sonunda çocuk duygularını özgürce ifade edemezse ilerleyen dönemlerde depresyon, kişilik sorunları ve dikkat eksikliği görülebilir. Kriz dönemi olarak da değerlendirilen bu süreçte anne-babanın çocuğun duygusal olarak rahatlamasını sağlayacak çözümler bulması ve çocuğa yardımcı olması gerekmektedir. Anne-babaların çocukları için ilişkilerini boşanmadan sonra da sürdürmeleri ve bu ilişkinin boyutlarını iyi bir şekilde belirlemeleri gerekmektedir.³³⁶

³³⁰ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.83.

³³¹ Taş.s.85.

³³² Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.s.9.

³³³ Sancaklı.s.11.

³³⁴ Uçan, “Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi”.s.39.

³³⁵ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.179

³³⁶ Aktaş, “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler”.

Pek çok çalışma aile ayrılığı ve boşanmanın çocuk üzerinde negatif etkisinin olduğunu göstermektedir. Ailesi boşanmış çocukların kendine daha az saygı duyması ve duygusal kederin daha yüksek olması bu negatif etkilerden bazılarıdır.³³⁷

Yapılan bir çalışmada anne-babanın boşanma durumunun benlik saygısı düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğu bulunmuştur. Bulgulara göre boşanmış ebeveyne sahip ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin, anksiyete düzeylerinin, ergenlerin sürekli öfke düzeylerinin, boşanmamış ebeveyne sahip ergenlerin benlik saygısı düzeylerine göre daha düşük olduğu görülmüştür.³³⁸

Figdor boşanma sonrası çocukların ebeveynleri arasında kalıp bocalama süreci yaşamlarının çocuklarda öz saygı problemi oluşturduğunu belirtmektedir. Öz saygı probleminin çok yetenekli, kabiliyetli çocuklarda da oluşabileceğini vurgulamaktadır. Öz saygı problemi oluşumunun çocuklarda boşanma sürecinde ve boşanma sonrası süreçte oluştuğunu belirtmektedir. Bu öz saygı problemi, çocukların genç yetişkinlik yaşlarda kendi ailelerini kurma veya yakın ilişkilerini oluşturma alanında tekrar karşılaşılan problem olarak çıkabilmektedir. Bu durumdaki gençler, kendilerini geri çekip ikili ilişkilerini bitirebilmektedirler.³³⁹

Boşanmayla birlikte aile içi uyumu bozulan ergen bireyde benlik saygısı, boşanmamış ebeveyne sahip ergen bireylere göre daha fazla düşer ve bunun bir sonucu olarak da depresif duygulanımlar, enerji azlığı, kendini yetersiz hissetme, görünümünü sevmeme, uyum problemleri, yeme bozuklukları gibi belirtiler görülür. Chung ve Emery tarafından, boşanmış ebeveyne sahip ergenlik dönemindeki birey üzerinde yapılan bir araştırmada, boşanmış ebeveyne sahip ergen bireylerin benlik saygıları, boşanmamış ebeveyne sahip ergen bireylerin benlik saygılarına göre anlamlı derecede düşük bulunmuştur.³⁴⁰

Taş'ın aktardığına göre Wallerstein ve Blakeslee 18-21 yaş aralığındaki gençlerin yetişkin olarak tanımlamaktadırlar. Bu yaş grubundaki gençlerin zor bir süreçten geçtiğini

³³⁷ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.51.

³³⁸ Altuntaş, "Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması".s.146-148.

³³⁹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.83.

³⁴⁰ Altuntaş, "Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması".S.31-32.

belirtmektedirler. Nitekim bu dönem, “kimlik oluşum süreci” olarak tanımlanmaktadır. Gençlerin bu dönemde sorumlulukları üstlenme ve ilişkilerde başarılı olma süreci yaşadıklarını belirtmektedirler. Bu süreçte ebeveynler, çocukların yollarını bulma açısından önemli bir rol model oynarlar. Bu süreçte tüm ergenler ile genç yetişkinler zorlandıklarını, kaygı ve korku duygularını yaşadıklarını belirtirken boşanan ailelerdeki ergen ve genç yetişkinler daha fazla zorlandıklarını belirtmektedirler.³⁴¹

Kasuto, yapmış olduğu araştırmasının ilk analizi değerlendirildiğinde boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre daha yüksek oranda anksiyete/depresyon, sosyal içe dönüklük, somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, sosyal sorunlar, dikkat sorunları, etkinliklere katılım, sosyal işlevsellik, okul işlevselliği ve öz saygı problemleri ile karşı karşıya kaldıkları saptanmıştır.³⁴²

Kasuto’nun yapmış olduğu başka bir çalışmada boşanmış ailelerin çocuklarının diğer aile çocuklarına göre anksiyete/depresyon, sosyal içe dönüklük, somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, sosyal sorunlar, dikkat sorunları, etkinliklere katılım, sosyal işlevsellik, okul işlevselliği ve öz saygı problemleri ile karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir. Bulgular öz saygı açısından değerlendirildiğinde boşanmış ailelerin kız çocuklarının, erkeklere oranla daha düşük öz saygıya sahip olduğu tespit edilerek aralarında anlamlı bir fark bulunmuştur. Aynı zamanda 15 yaş dönemindeki boşanmış aile çocuklarının ebeveynleri 15 günde 1 görüşen çocukların daha düşük öz saygıya sahip olduğu görülmüş ancak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.³⁴³

Yılmaz ve Koç’un aktardığına göre Reifman, Villa, Ammans, Rethinam ve Telesca 1990 yılında 2019 yılına kadar devam eden meta analiz çalışmada okul başarısı, davranışlar, psikolojik uyum, benlik saygısı, sosyal uyum, anne-çocuk ilişkisi ve baba-çocuk ilişkisi olmak üzere yedi farklı alanı kapsamaktadır. Çalışma sonucunda benlik saygısı konusunda da diğer başlıklarda olduğu gibi boşanmış aile çocuklarında olumsuzluklara yol açtığı görülmüştür.³⁴⁴

³⁴¹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.83.

³⁴² Kasuto, Aktan ve Yardımcı, “Ebeveyn Medeni Durumunun Çocukların Ruh Sağlığına Etkisi”.s.61.

³⁴³ Kasuto, “Boşanmış Ailelerin Çocuklarının Boşanmamış Ailelerin Çocuklarına Göre Öz saygı ve Ruh Sağlığı Değişkenlerinin İncelenmesi”.s.133.

³⁴⁴ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.62.

Yılmaz'ın yapmış olduğu çalışmada boşanmış çiftlerin çocuklarının benlik algıları ise evli ve uyumlu çiftlerin çocuklarına göre daha düşük, kaygı düzeyleri ise daha yüksek çıkmıştır. Araştırmanın evli çatışmalı çiftlerin çocuklarının boşanmış çiftlerin çocuklarına göre benlik algılarının düşük, kaygı düzeylerinin yüksek olduğunu destekler niteliktedir.³⁴⁵

Bu süreçte ayrılıkla beraber gençler güven sorunları da yaşamaktadırlar. Weiss boşanmamış ailede yetişen gençlerin güven duygularının oluşumunun ebeveynlerin tutumları ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Çocuğun yanında yaşadığı ebeveynin tutumu büyük bir önem arz etmektedir. Yanında yaşadığı ebeveyni zayıf, güçsüz, çaresiz durursa bu durum çocuğu olumsuz etkiler. Aksi durumda yani güçlü olması, zorluklarla baş etmesi, çocuğun kendisini güvende hissetmesine ve beraber yaşadığı ebeveyne güvenle bakmasına vesile olmaktadır.³⁴⁶

3.9.12. Boşanmış Ebeveynlere Sahip Bireylerde Suçluluk Oranları

Anne-babanın boşanmasının çocuk üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmaların çoğunda, bu ailelerdeki çocukların anne-babası birlikteliğine devam eden ailelerdeki çocuklara göre daha fazla davranış sorunları sergiledikleri ve okul başarılarının da daha düşük olduğu bulunmuştur.³⁴⁷ Çocuklarının şiddet davranışını artıran sebepler arasında ebeveynin tutarsız disiplini, ilgisiz ve aşırı baskıcı anne baba tutumları, aile içinde şiddete şahit olma, ergenlik döneminde arkadaşların ailenin önüne geçmesi bu sebeple bazen olumsuz gruplara dahil olması, ailede sevgi eksiliği, anne baba ayrılıkları vb. gibi nedenler sayılmaktadır.³⁴⁸

Boşanmanın, çocuklar üzerindeki etkisi üzerine yoğunlaşan 1970'li yıllarda yapılan çalışmalar, anne ya da babadan sadece biriyle birlikte yaşamının, anne-babayla birlikte yaşamak kadar iyi olmayacağı, bundan dolayı da anne-babası boşanmış çocukların, anne-babaları evli olanlara göre dezavantaja sahip olacağı varsayımı ile başlamıştır. Fakat son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalardaki bulgular bu varsayımdan farklı sonuçlara ulaşmıştır. Aynı zamanda boşanmış aile çocuklarının anne-babası, boşanmamış çocuklara göre daha

³⁴⁵ Yılmaz, "Çatışma Yaşayan ve Boşanmış Ailelerin İlköğretim Çağındaki 7-12 Yaş Çocuklarının Benlik Algıları ve Kaygı Düzeyleri Açısından Çatışma Yaşamayan Ailelerin Çocukları ile Karşılaştırılması".s.52-53.

³⁴⁶ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.85.

³⁴⁷ Öngider, "Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri".s.157.

³⁴⁸ Taşdan, Okul, Aile ve Toplum İlişkilerinde Çocuk ve Şiddet.s.15.

fazla sorun yaşama riski taşıdıkları hala sosyal bilimciler arasında yaygın olan bir kanıdır.³⁴⁹ “Boşanmayla birlikte çocukta güvensizlik duygusu artmaktadır. Ortaya çıkan düzensiz aile yapısı çocukları suç ortamlarına daha çok itmektedir.”³⁵⁰

Eroğlu ve Tokaya tarafından yapılan araştırma sonucunda, anne-babası boşanmış çocukların kendilerini kötü huylu çocuklar olarak değerlendirdikleri görülmüştür.³⁵¹ Ergenlik döneminde olan bireyler boşanma sonrasında suç işleyebilir ya da içki uyuşturucu aracılığıyla kaçış yolu arayabilirler.³⁵² Çocukların suça sürüklenmesi üzerinde etkili olan önemli faktörlerden bir tanesi olduğunu Sağlam, Kıvrak ve Baysal’ın yapmış olduğu çalışma sonuçları da göstermektedir.³⁵³

Boşanma çocukların fiziksel ve duygusal istismara daha açık olabilme, zamanlarını nitelikli kullanmanın aksine, boş zamanlarını kötü alışkanlıklar edinerek geçirebilme, yaşadıklarını kader olarak algılayıp, kadercı bir kişilik yapısı geliştirerek; yaşamları ile ilgili sorumluluk alamama, yönlendirilmeye açık olma ve özgüven eksikliği yaşama riski taşımalarına zemin hazırlayabilmektedir.³⁵⁴

3.9.13. Boşanmanın İnanç Üzerindeki Etkileri

Aile ile din arasındaki yakın ilişki birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Önemli bir fonksiyonlarından biri geniş bir dünya görüşü ve değerler sistemi sunmak olan dinin, bireysel ve toplumsal ilişkilere referans kaynağı olduğu açıktır. Bu bağlamda en küçük toplum birimi olan aile ve bu aileyi oluşturan temel unsurlar olan karı-kocanın birbirleri ile ilişkilerinde de dinin rolü önem taşımaktadır.³⁵⁵ Dinin yaşanma şekli olan dindarlık, hem inanılan dinin inanç ve ibadet yapısından hem de içinde yaşanan toplumun sosyo-kültürel özelliklerinden etkilendiği gibi benzer şekilde anne-babaların çocuk yetiştirme tarzları,

³⁴⁹ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.28.

³⁵⁰ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansımaları”.s.16.

³⁵¹ Eroğlu ve Tokaya, “Boşanma ile İlgili Uyum Güçlüğü Çeken Çocuklarda Kişilik Özellikleri ve Benlik Kavramı”.s.197.

³⁵² Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.108.

³⁵³ Sağlam, Kıvrak ve Baysal, “Ebeveyn Ayrılığında Çocukların Suça Sürüklenmesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”.s.119.

³⁵⁴ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.29.

³⁵⁵ Arvas ve Hökelekli, “Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”.s.130.

çocuklarını yetiştirirken onlara karşı takındıkları tutumlar içinde yetiştığımız toplumun yapısından, sosyo-kültürel özelliklerinden etkilenmektedir. İslam dini Allah'ın varlığı duyduğu sevgiyi yaratılışın sebebi olarak görür, insanı merkez alır ve evliliği teşvik edip aileye büyük önem verir. Yine İslam dini çocuk yetiştirmeyi anne-babanın asli vazifelerinden birisi olarak saymaktadır ve aile içi ilişkileri düzenleyici pek çok kural getirmektedir.³⁵⁶

Aile, çocukların sosyo-kültürel kimliğini etkileyen birincil etkidir. Sevgi, saygı, fedakârlık, paylaşma gibi değerlerle birlikte din, ailede aynı anda kazanılır. Kimliğin şekillenmesinde başlıca etken olması sebebiyle, kuşaklararası aktarım, inançların şekillenmesinde temel etkidir. Çocuk, ailede alınan temel güven duygusunu kazanamadığında Allah'a karşı duyulan güven duygusunda da olumsuz sonuçlar ortaya çıkacaktır. Dini yönelim, dini sosyalleşme gibi hususlarda aile içi düzenin etkisi büyüktür. Aile kurumu, çocukların dinî inanç, ibadet ve bağlılıklarını sosyalleştirme yoluyla etkilemektedir. Anne-baba mensup oldukları dine, kendi dindarlıkları ve dinî kabullerini çocuklarına çoğunlukla aktarmaktadır. Aile-din ilişkisi çocukların sosyalleştirilmesiyle kısıtlı kalmamakta, araştırmalarda dinî davranışların, evlilik, boşanma, aile büyüklüğü ve evlilik öncesi cinsel ilişkiyi içeren aile hayatının birçok boyutuyla bağlantısı ortaya konulmaktadır. Düzenli bir aile hayatının dinî davranışlar üzerinde olumlu tesirlere yol açtığı gözlenmiştir. Dinî bağlılıklarla aile kurma, çocuk yetiştirme ve hayatın doğal düzeni içinde yaşanan cinsellik, boşanma gibi birtakım olaylar arasındaki ilişki dinseliliği etkilemektedir. Genellikle, boşanma ve ayrı yaşama, dinî faaliyetleri azalttığı halde, evlilik ve çocuk yetiştirme dine yönelimi artırmaktadır.³⁵⁷ İslam dinine göre evliliğin bir ömür sürdürülmesi esastır. Ancak devam ettirilemeyen evliliklerde boşanma, en sevimsiz helal olarak değerlendirilse de izin verilen bir müessesedir. Boşanmanın gerçekleşerek eşlerin birbirinden ayrılması, anne-babanın çocuk üzerindeki hak ve sorumluluklardan feragat etmesi sonucunu doğurmaz. Çocuğun temel ihtiyaç ve gereksinimleri yine anne-babası tarafından sağlanmalıdır.

Bir birey dünyaya geldiğinde dini kabul edebilecek bir istidatla doğar. Çocukta ilk yaşlarına özellikle 3 yaşına kadar herhangi bir bilinçli dini tutum ve davranış gözlemlenmez. Ancak bebeklik döneminde, dini yaşantının temellerinin atıldığı önemli bir dönemdir. Çünkü

³⁵⁶ Kimter, “İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları İle Din Ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine”.s.11.

³⁵⁷ Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”.s.3-5.

bu dönemde çocuk güven duygusunu kazanır. Yaratıcıya inanç da bebeklik döneminde oluşması beklenen güven duygusu ile yakından ilişkilidir. Çocuğun anne ya da kendisine bakan kişi ile olan ilişkilerinden hareketle, Allah ile olacak ilişkilerine dair modeller edinirler. İlk çocukluk döneminde öğrendikleri kelimeler içerisinde aile ve çevrelerinden aldıkları dini kelimeleri dahil eder, öğrendikleri şeyleri harfiyen uygulamaya meyilli olurlar, kendilerine öğretilenlere itiraz etmeden içtenlikle inanırlar. Ayrıca bu dönemde Yaratıcı ile ilgili konularda oldukça çok soru sorarlar. İkinci çocukluk döneminde önceki dönemde öğrendikleri bilgileri hayatlarında yaşamaya ve süreklilik kazanmaya başlarlar. Ancak bu dönemin sonlarına kadar da taklit etme devam eder. Zekanın da gelişmesine bağlı olarak Allah hakkında daha soyut tasavvurlara sahip olurlar.³⁵⁸

Ergenlik döneminde ise sorgulamanın ve şüpheciliğin en yoğun olduğu dönem olması hasebiyle Allah'ın varlığı ve bazı dini ilkelerle ilgili şüpheler oluşmaya başlar. Bu dönemde din konusundaki kararlar da kimliğin önemli bir parçasını oluşturur. Dini emirler ile ergenlik döneminin beraberinde gelen cinselliğin gelişmesi gibi fiziksel gelişiler arasında çatışma yaşanabilir.³⁵⁹ Tüm bu gelişim dönemleri dikkate alındığında bebeklikten itibaren dini eğitimin alındığı ilk kurum olan ailede yaşanan sıkıntılar dini eğitimi dolayısıyla da dini inanç, tutum yani dindarlığı etkileyecektir.

Din fitri bir duygu olduğundan bu durumun insanı etkilememesi mümkün değildir. İnsanda yaratılıştan var olan inanma güdüsü tatmin edilmediğinde, insanlarda olumsuz duygu ve düşünceler oluşmaktadır. Bu da toplumda sosyo-psikolojik ve ahlaki açıdan çöküntüler yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu noktada insan için vazgeçilmez olan dinin öğrenilmesi, öğretilmesi ve yaşanması da son derece önemlidir.³⁶⁰

Hiç kimse doğuştan dindar değildir. Dindarlık dünyada gerçekleşen ve ömür boyu devam eden bir süreçtir. Dini gelişim her şeyden önce bir bilinç gelişimidir. Yaşla birlikte bilinçte meydana gelen değişikliklere paralel olarak Tanrı tasavvuru da değişip gelişmektedir.³⁶¹ Ancak kişilik ve ahlâk gelişiminde çocukluk döneminin ilk beş yılında atılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemi iyi değerlendirmek çocukların ilgi ve ihtiyaçlarını zihinsel gelişimlerine uygun bir şekilde doyurmak gerekir.³⁶² Boşanma sürecinde ve

³⁵⁸ Köse ve Ayten, Din Psikolojisi.

³⁵⁹ Köse ve Ayten.

³⁶⁰ Soylu, "Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri".s.114-115.

³⁶¹ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.98.

³⁶² Karakaş, "İlköğretim 1., 2. ve 3. sınıflarda Din Eğitim İhtiyacı".s.49-50.

boşanma olayından sonra ebeveynlerin kendi sıkıntıları ile ilgilendikleri, çocuklarının ruhsal ve gelişimsel ihtiyaçlarını daha az fark ettikleri dönemlerde çocuğun dini eğitiminin eksik kalması, gelişim özellikleri ile bağlantılı olarak fitri özelliği olan inanç duygusunun beslenememesi boşanma ile birlikte olumsuz sonuçlar doğurabilir. Sevinç, yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre boşanmış aile çocukların arasında inançsız büyüyenlerin oranı, inançlıların ve sonradan inançsız olanların oranından daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁶³

“Yapılan araştırmalar, anne-babası boşanmış çocukların ileriki yaşlarda dini kimliklerini değiştirmeye, özellikle de dinsizliği tercih etmeye eğilimli olduklarını göstermektedir. Bunun birçok açıklaması olabilir. Fakat muhtemel en iyi açıklama, Alidoosti’nin de belirttiği gibi, boşanmış aile çocuklarının topluma uyum konusunda problem yaşamasıdır. Boşanmış aileden gelen çocuklar dini sosyalleşmede parçalanma yaşarlar. Ayrıca anne-babanın kabul ettiği şeye karşı bir inkâr duygusu gelişebilir. Sosyalleşme konusunda yaşanan problemler, kültür aktarımını ve toplumsal normları ve değerleri öğrenme sürecini olumsuz etkilemektedir. Böylece sonradan inançsız olanlar arasında anne-babası boşanmış olanların oranının inançlılarınkinden yüksek olması izah edilebilir. Öte yandan, inançsız büyüyenlerin, anne-babalarının boşanma oranının diğer iki gruptan yüksek olması ise inançsızlar arasında anne-baba birlikteliğinin daha zayıf olduğunu ve aynı zamanda inançsızlığın boşanmaya yöneltici bir etkisi olabileceğini göstermektedir.”³⁶⁴

Boşanmanın dinî yaşam üzerindeki etkisi aile içindeki olaylara, ailenin dindarlık düzeyine göre farklılık gösterebilir. Dindarlığı yüksek olan bir ailenin aile kurumunu kutsal görmesi ve boşanmayı dinî değerlerle bir çatışma olarak algılayabilir. Bu düşünce dünyasına ve değere sahip aileler için ailenin dağılması ciddi bir kriz olabilir.³⁶⁵ Evlilik diğer bütün tamamlayıcı faktörlerin ötesinde bir ibadettir. Bu sebeple evlilik denince namaz, oruç, zekât, hac gibi bir ibadet olan evliliğin de korunması, sahip çıkılması gerekmektedir.³⁶⁶ Dindar ebeveynler ve çocukları boşanmayı dini bağlamda başarısızlık olarak değerlendirebilir, çatışma yaşayabilirler. Böyle ailelerin bireyleri bu çatışmayı iyileştirmek için bir

³⁶³ Sevinç, İnançsızlık Psikolojisi.s.233-234.

³⁶⁴ Sevinç.s.233-234.

³⁶⁵ Gülmez ve Karadağ, “Ebeveynleri Boşanmış Çocuklarla Ebeveynleri Boşanmamış Çocukların Bazı Dini Davranışları ve Dini Motivasyonlarının Karşılaştırılması”.s.180.

³⁶⁶ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.179.

mücadeleye girebilirler. Öte taraftan dinî bağlılığı zayıf veya bir dinî inanca uygun yaşamayan ailelerde görülen boşanma çocukların dinî bağlılığını etkileyebilir. Dindarlığın boşanmaya karşı koruyucu etkisi olması, boşanan ailelerde de dinî bağlılık düzeyinin daha düşük olduğu ve bu ailedeki çocuklarının dinî yaşamları üzerinde etkisinin olmayabileceği hatırdta tutulmalıdır.³⁶⁷

“Uecker ve Ellison, farklı aile yapılarında dindarlığın genç yetişkinlik dönemi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Tek ebeveynli bireylerde, tek ebeveynli olmakla dinden uzaklık ve din değıştirme arasında pozitif, dinî katılım, günlük dua etme gibi dinî yaşantılarla ise negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Ancak ebeveynlerin dinî bağlılığı ve kiliseye gitme sıklığı kontrol altına alındığında tek ebeveyn değışkeninin genç yetişkinin dinî hayatı üzerindeki etkisi ciddi biçimde azalma göstermiştir. Araştırmacılara göre ebeveyn dindarlığı kontrol altına alındığında tek bir ebeveynle büyümenin ele aldıkları dinî değışkenlere pek bir etkisi yoktur. Bu çalışmaya göre farklı aile geçmişlerine sahip yetişkin gruplar arasında dinî yaşam farkını ortaya çıkaran en önemli etken ebeveynlerin dinî bağlılıklarıdır.”³⁶⁸

3.9.14. Boşanmış Ebeveynlere Sahip Çocukların Aile Kurma Süreçleri

Boşanma olayının ardından olumsuzluklar, bireyin hayatında ortaya çıkan değışimler, korkular gibi durumlar kişinin ruh sağlığını etkiler. Bu ruhsal etkilenmeler sonucunda genç yetişkinlik döneminde, birtakım güven sorunuyla beraber aile kurma sürecini de etkileyen sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Çocuklar ebeveynlerin evliliklerini bilinçsiz bir şekilde kaydederler ve kendi evlilik sürecine yansıtırlar. Bu kimlik oluşumu istenmeden de genç yetişkinliklerin kendi evliliklerine yansıtılır. Böylelikle ebeveynlerin yaptığı hata, çocukları tarafından tekrarlanmaktadır.³⁶⁹ Genç yetişkinlik yaşlarında kişiler sadece davranışlarını ebeveynlerinin davranışları ile özdeşleştirmezler aynı zamanda kendi evliliklerini de ebeveynlerin evlilikleri ile özdeşleştirirler. Bu tür özdeşleştirmeler çoğu zaman bilinç dışı süreçler yani kişinin doğallaştırdığı için farkına varmadığı, bedeninin bir parçası kadar içselleştirdiği süreçler tarafından yapılandırılmaktadır. Bilinç dışı bir şekilde, ebeveynlerin

³⁶⁷ Gülmez ve Karadağ, “Ebeveynleri Boşanmış Çocuklarla Ebeveynleri Boşanmamış Çocukların Bazı Dini Davranışları ve Dini Motivasyonlarının Karşılaştırılması”.s.180.

³⁶⁸ Gülmez ve Karadağ.s.180-181

³⁶⁹ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.85.

evliliklerini örnek model olarak alırlar. Devralınan ebeveyn evlilik modeli, aynı zamanda boşanma sürecinde de modellenir ve ileriki aile yaşantılarına yansıtılır. Bu alınan olumsuz rol model, bazı durumlarda evliliklerinin bozulmasına sebebiyet verecek kadar güçlüdür.³⁷⁰

Ayrılma, boşanma ve boşanma sonrası çocuklarda ortaya çıkan olumsuz etkiler özellikle boşanma sonrası süreçte daha çok yaşanmaktadır. Bu durum çocuklar üzerinde uzun süreli etkilere neden olabilmektedir. Bu süreçte yaşadıkları olumsuzlukları ve yaşananları kaydettiklerinden kendi evlilik ilişkilerine yansıtabilmektedirler.³⁷¹

“Amato, boşanmanın çocuk üstündeki uzun süreli etkisini araştırmış ebeveynleri boşanmışsa oranın %37’ye yükseldiği sonucuna ulaşmıştır. Yine boşanmış ailelerden gelen yetişkinlerin karşı cinsle sorunlu ilişkiler yaşadığı ve kendi evliliklerinde boşanma oranlarının boşanmamış aile çocuklarına göre daha fazla olduğu belirtilmektedir. Wolfinger, çalışmasında boşanmış ailelerin çocuklarının kendi evliliklerini sürdürme oranlarının daha az olduğunu bulgulamıştır. Amato ve Keith tarafından yapılan çalışmada ise çocukluğunda anne-babası boşanan yetişkinlerin boşanmayanlara göre psikolojik uyumlarının daha az, sosyoekonomik durumlarının daha düşük ve kendi evliliklerinde daha fazla sorunlar yaşadıklarını bulmuşlardır.”³⁷²

Ebeveyn boşanmasını küçük yaşta yaşayan yetişkinlerde, akranlarına nazaran daha genç yaşta ilişki hayatına başladıkları görülmektedir. Ebeveyn boşanmasını yaşayan genç yetişkinler, kendi ailelerini kurduklarında evliliklerinin ebeveynlerinininki gibi sonuçlanacağı korkusu içinde yaşamaktadırlar. Hatta birçoğu ömür boyu süren aşka, sevgiye inanmamaktadırlar. Bunun nedeni ise kendi ebeveynlerinin hem sevgi ve aşk dönemlerine hem de boşanma sürecine şahit olmalarından kaynaklanmaktadır.³⁷³

Gençlerin ebeveyn boşanmasını yaşamaları nedeniyle kendi hayatlarında mutsuz oldukları gözlemlenmiştir. İlginç olan, bu gençlerin boşanmaya karşı olmalarına rağmen kendi evliliklerini de boşanma ile bitirdikleri görülmüştür.³⁷⁴ “Türkiye’de boşanmanın ileri yaşlarda çocuklar üzerindeki etkilerinin incelendiği bir araştırmada, yetişkin çocukların

³⁷⁰ Taş.s.85.

³⁷¹ Taş.s.85

³⁷² Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.16-17.

³⁷³ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.88.

³⁷⁴ Taş.s.89.

sabırlı ve fedakâr bir tutumdansa boşanmayı daha kolay bir çözüm olarak gördükleri sonucu ortaya çıkmıştır.”³⁷⁵

Yetişkinler annelerinin boşanmasına, 10 yıl sonra bile, kişilerarası ilişki, özbenlik ve serbestlik problemleriyle tepki verirler. Üzüntü işareti, ayıplama, utanma, gelecek hakkında ve kendi evlilikleri hakkında endişe ve gerileme belirtilmektedir.³⁷⁶

Boşanma olayıyla beraber çocukların büyük bir kısmı yalnız bir ebeveyni kaybetmekle kalmayıp o ebeveynle ilişkili kimseleri de elden çıkarmışlardır. Bunlar arasında büyük ebeveynler, akrabalar ve arkadaşlar vardır. Birçoğu buna üzülmekle beraber, bu sonucu doğal karşılamış ve devamlı doğal kayıplarından biri olarak kabule çalışmışlardır. Bu durum hayatlarında sevdikleri kişilerle beraber olamama tedirginliğine sebep olur.³⁷⁷

Wallerstein, Levis ve Blakeslee çalışmalarında çocukların yetişkinlik dönemlerinde kendi ilişkilerinde şiddete başvurdıkları görülmüştür. Wallerstein ve Blakeslee bu çocukların şiddete başvurmalarını düşük öz saygıları ile açıklamaktadırlar. Aynı zamanda ebeveyn boşanması zamanında küçük yaşlarda olmalarının etken rol oynadığını belirtmektedirler.³⁷⁸

Walczak ve Burns tarafından 100 çocukla yapılan nitel çalışmada boşanmanın olumsuz sonuçlarından bahseden çocukların evlilik ve insanlar arası ilişkiler konularına özgü davranışlar, bu çağlara yaklaşan veya içinde olan gençler için ciddi bir sorun olacak derecede etkilenmiş oldukları, aynı hususlar için genç yaştaki çocuklar tarafından en fazla ifade edilenin belki de hiç evlenemeyeceklerine dair ifadeler olduğu görülmüştür. Bu konunun nedeni olarak çocuklar ebeveynlerinin boşanmış olduklarını dile getirdikleri ve uzun süreli ilişkiler kurmak isteseler de ya uzun sürmezse endişesi taşıdıkları ve sürekli şüphe içinde oldukları ifadeleri ile karşılaşılmıştır.³⁷⁹

Boşanmadan sonra babadan ayrı yaşayan çocuklarda baba rolünün eksik kalması ile erkeklerde cinsel kimlik gelişiminde olumsuz etki yaratmaktadır. Kız çocuk için ise baba; karşı cinsi bilme, tanıma, karşı cinsi fark etme açısından önemlidir.³⁸⁰ Boşanmanın

³⁷⁵ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.

³⁷⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.94.

³⁷⁷ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.180.

³⁷⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.85.

³⁷⁹ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.178.

³⁸⁰ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.39.

çocukların ilişkilerini etkileri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, boşanmış aileye sahip kız çocukların anne babası boşanmamış aileden gelen kızlarla kıyaslandığında, evlilikle ilgili daha olumsuz tutumları olmakla birlikte, ilişkilerinde daha çok kararsızlık ve memnuniyetsizlik yaşadıklarını görülmüştür.³⁸¹

Özellikle boşanmış aileden gelen kız çocukları, kendi evliliklerinde veya ikili ilişkilerinde, kendilerini anneleriyle özdeşleştirebilmektedirler. Wallerstein, Levis ve Blakeslee boşanmış aileden gelen genç yetişkin kızların kendi evliliklerinde veya ikili ilişkilerinde annelerinin geçmişi ile özdeşleştiklerini inceledikleri vakalar üzerinde ortaya koymuşlardır. Kendilerini annelerinin mutsuzlukları ile özdeşleştirdiklerinde, kendi hayatlarını düzene koymada ve özellikle evliliklerinde sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiştir. Ebeveynleri ile iletişimleri ve yaşadıkları mekanlar uzak olmasına rağmen bu sorunları yaşadıkları gözlemlenmiştir.³⁸² Ayrıca kız çocukları içe dönük olmalarının sonucunda ilerde erkekler ile ilişki kurma alanında sıkıntı yaşadıkları ve nasıl davranılması gerektiği konusunda çeşitli sorunlar yaşadıkları gözlemlenmiştir.³⁸³

Taş'ın Almanya'da yapmış olduğu doktora çalışmasında, Duisburg-Essen Üniversitesinde eğitim gören, boşanmış ve boşanmamış ailede yetişen genç yetişkinlerin aile kurma düşünceleri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, boşanmış aileden gelen genç yetişkinlerle boşanmamış aileden gelen genç kızlar ve erkekler karşılaştırılmasında; boşanmış aileden gelen kız öğrencilerin boşanmış ailede yetişen erkek öğrencilerine nazaran evlilik yapmayı reddedici tutumlar sergiledikleri tespit edilmiştir.³⁸⁴

Bu çalışmanın bir benzerini de Taş ve Balay Türkiye'de yapmışlardır. Çalışmada, boşanmış ve boşanmamış ailede yetişen üniversite öğrencilerinin gelecekte evlilik yapma istekleri karşılaştırılmıştır. Boşanmamış ailede yetişen üniversite öğrencilerinin gelecekte evlilik yapma isteklerinin, boşanmış ailede yetişen üniversite öğrencilerinin gelecekte evlilik yapma isteklerinden daha güçlü olduğu tespit edilmiştir.³⁸⁵

Boşanmış ailelerin kız çocukları evlilik kararı verecekleri zaman terk edilme duygusu daha baskın olduğu fakat buna rağmen boşanmadan daha az etkilenen ve arkadaşlığa dayalı

³⁸¹ Sancaklı, "Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları".s.12.

³⁸² Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.85.

³⁸³ Taş.s.61.

³⁸⁴ Taş.s.89.

³⁸⁵ Taş.s.89-90.

aşk güven ilişkisi geliştirenler de vardır.³⁸⁶ Bazı ergin olan boşanmış aileye sahip bireyler kendi çocukluk yıllarının mutsuzluğunu telafi etmek için hemen evlenip düzenli bir aile atmosferi yaratmak istemişlerdir. Bunların çoğu eşleriyle böyle mutlu bir ev çevresi kurmayı da başarmıştır.³⁸⁷

Boşanmış ailelerdeki genç yetişkinler, kendi çocukluk dönemlerini yaşamayanlarının üzüntüsünü ve bu kendi yaşadıklarını çocuklarına asla yaşatmak istemediklerini de dile getirmektedirler.³⁸⁸

3.9.15. Yetişkinlikte Duygusal Sağlık

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri Amato ve Sobolewsky'nin yaptıkları araştırmanın bulgularıyla da desteklendiği üzere yetişkinlikte de devam etmektedir.³⁸⁹ Yapılan bazı çalışmaların sonuçları, boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarından iki kat daha fazla psikolojik yardım alma eğiliminde olduğunu göstermektedir.³⁹⁰

Boşanmadan sonra bir ebeveyn çocuğun üzerine ebeveynin görevlerini yüklerse aile içinde dengeler bozulur, aile içi roller belirsizleşir. Bir çocuğun anne-babalık yapmakla yükümlü olması çocuğun örnek alabileceği, taklit etmeye çalışacağı, bir şeyler öğrenebileceği kişileri ortadan kaldırmış olur. Duygusal dönemin tamamlandığı kritik dönemde, örnek alabileceği bir anne-babası olamayan çocuğun kimliği, şaşkınlık dolu bir akıntıya sürüklenip gider.³⁹¹

Boşanmış ebeveyne sahip bireyler, gençlikte ve genç ergin yaşta geçmişteki kaybın hüznünü hissederler. Bunun sebebinin çocuğun bir zamanlar sahip olduğu şeyi kaybetmesinden veya çocuğun kendi hakları içerisinde 'iyi' olabilecek şeylere hiçbir zaman sahip olamamasından dolayı olduğu görülür. Güvencesizlik hisleri bazı çocuklar tarafından ileri yıllara kadar hissedilir ve hayata karşı kendilerinden emin ve olumlu bir görüş sahibi olamazlar ayrıca hayatta kötü şeylerin olabileceği iyi şeylerin olabilme olasılığından daha

³⁸⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.114.

³⁸⁷ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.183.

³⁸⁸ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.88.

³⁸⁹ Sancaklı, "Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları".s.11.

³⁹⁰ Ferah, Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı. S. 84.

³⁹¹ Forward ve Buck, Zor Bir Ailede Büyümek.s.44.

fazla olduğu beklentisi içindedirler. Bazı çocuklarda alkole düşkünlük ve sürekli depresyon hali gözlemlenir.³⁹²

“Kız çocuklar uzun vadeli olarak boşanmadan daha çok psikolojik ve ilişkisel sorun yaşarlar. Ancak hem kız hem erkek çocuklar arasında eğitime devam etmeme, işsizlik, olumsuz hayat olayları, riskli davranışlar, boşanmamış aile çocuklarına göre daha çok görülmektedir. Çocuklukta yaşanan stres yetişkinlikte de kendini göstermektedir.”³⁹³

Ergenlik karmaşası içinde genç için ilave bir meydan okuma gibidir. Boşanmayla birlikte ilk önce şok, ardından mutsuzluk, üzüntü ve yalnızlık hisseder. Ailesi güvenli sığınacakken artık onu kaybetmiştir ve hayat daha da zor hale gelmiştir. Ergen; kimlik elde etmek, dış dünyayı keşfetmek, daha yetişkin gibi davranmak vb. gelişimsel ödevlerini gerçekleştirmeye çalışır. Aynı zamanda ailesinde, okulunda, arkadaşlarında, maddi ya da sosyal çevresinde çok büyük değişiklikler yaşar. Ayrıca anne babası boşanan ergen bireyde kaygı düzeyi artar. Kaygıyı artıran bir başka neden bireyin psikoseksüel gelişim ile ilgilidir. Ödipal komplekslerini gidermek ve takip edebileceği uygun bir psikoseksüel rol modeli için ergenlikteki bireyin her iki ebeveyne de ihtiyacı vardır.³⁹⁴

“Kasuto yapmış olduğu araştırma sonucunda boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre anksiyete/ depresyon, sosyal içe dönüklük, somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, sosyal sorunlar, dikkat sorunları, etkinliklere katılım, sosyal işlevsellik, okul işlevselliği ve öz saygı problemleri ile karşı karşıya kaldıklarını belirlemiştir.”³⁹⁵ “Bulgular cinsiyet açısından değerlendirildiğinde kız çocuklarının daha çok anksiyete/ depresyon, sosyal içe dönüklük, sosyal sorunlar gibi duygusal anlamda ruh sağlığı problemleri ile karşı karşıya kalırken erkek çocukları daha çok somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, okul sorunları gibi daha çok davranışsal anlamda ruh sağlığı problemleri ile karşı karşıya kaldığı”³⁹⁶, “araştırma bulguları yaş açısından değerlendirildiğinde çocuğun ergenlik döneminde çeşitli yaşlarda çeşitli ruh sağlığı problemlerine maruz kaldığı ortaya koyulmuştur. Araştırma sonucunda boşanmış aile

³⁹² Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.178-180.

³⁹³ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.s.11.

³⁹⁴ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.S.32-33.

³⁹⁵ Kasuto, “Boşanmış Ailelerin Çocuklarının Boşanmamış Ailelerin Çocuklarına Göre Öz saygı ve Ruh Sağlığı Değişkenlerinin İncelenmesi”.s.133.

³⁹⁶ Kasuto.s.134.

çocukların 11 yaşında daha çok anksiyete, sosyal içe dönüklük; 12 yaşında sosyallik, okul işlevselliği; 13 yaşında etkinliklere katılım; 14 yaşında somatik yakınmalar; 15 yaşında saldırgan davranışlar, sosyal sorunlar, dikkat sorunları; 16 yaşında kurallara karşı gelme gibi sorunları yaşadığı tespit edilmiş ancak sosyal sorunlar dışındaki hiçbir ruh sağlığı değişkeninin boşanma ile aralarında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.”³⁹⁷ “Araştırma bulguları anne ile olan ilişki, baba ile olan ilişki ve ebeveyne yakınlık hissi açısından değerlendirildiğinde kendisini annesine daha yakın hisseden boşanmış ailelerin çocuklarının anksiyete/depresyon seviyelerinin, annesi ile ilişkisini hiç iyi değil olarak tanımlayan boşanmış ailelerin çocuklarının saldırgan davranışta bulunma seviyelerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu ve anneleri ve babaları ile olan ilişkilerini iyi değil olarak tanımlayan boşanmış ailelerin çocuklarının öz saygı seviyelerinin anlamlı düzeyde düşük olduğu tespit edilmiştir.”³⁹⁸ “Çocuğun kiminle yaşadığı bulgusu değerlendirildiğinde annelerinin yanında kalan çocukların anksiyete/depresyon düzeyleri en yüksek, babalarının yanında kalan çocukların saldırgan davranış puanları en yüksek bulunmuş ancak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Aynı zamanda babalarının yanında kalan ebeveynleri boşanmış erkek çocuklarının ebeveynleri boşanmış kız çocuklarına oranla daha düşük öz saygıya sahip olduğu görülmüş ancak anlamlı bir fark bulunamamıştır.”³⁹⁹

Çalışmalar, ebeveynleri boşanmış çocuklarda daha sonraki hayatlarında, gelişme veya duygusal bozukluklar görülmesinin daha fazla ihtimal dahilinde olduğunu göstermiştir. Ancak bu çocuklar, ebeveynlerin boşanma öncesi gerginliklerini de yaşadıkları için sorun sadece boşanmadan meydana geldiği hususu pek de açık değildir.⁴⁰⁰

“Boşanmanın her çocuk üzerinde olumsuz etki yaratması beklenmemelidir. Boşanma sürecinde ve sonrasında ebeveynler arası tartışmalarda çocuk aracı konuma getirilip taraf tutmaya zorlanmazsa çocuğun boşanmadan sonra her iki ebeveyni ile ilişkileri sağlıklı bir şekilde devam ederse ve çocuk ebeveynleri ile yaşadığı paylaşımlardan duygusal doyum edindiğini hissederse boşanmanın çocuk üzerinde yaratacağı olumsuz durumlar engellenmiş olabilecektir.”⁴⁰¹

³⁹⁷ Kasuto.s.135.

³⁹⁸ Kasuto.s.137.

³⁹⁹ Kasuto.s.140.

⁴⁰⁰ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.63.

⁴⁰¹ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.27.

3.9.16. Çocukların Boşanmaya Uymu

Hayat içerisinde insanlar, kendilerini strese, sıkıntıya sokan pek çok olay ve durumla karşılaşır. Bir felaket yaşayabilir, kaza geçirebilir, sevdiği bir yakını kaybedebilir, sağlığı bozulabilir, maddi sıkıntı veya aile içi sıkıntılar yaşayabilir. İnsan zor bir durumla karşılaştığında, kendisini hayata bağlayan alanların, ilgilerin zarar gördüğünü veya tehdit edildiği düşüncesine kapılır. Böylece insan başına gelen her şeyi anlamlandırma, kaybettiği kontrolü yeniden kazanma ve teselli bulma arayışına girer.⁴⁰² Bu durumda başa çıkma süreci başlar ve sonrasında kişi tekrar içinde bulunduğu duruma uyum sağlayabilir ya da bu konuda başarısız olabilir. Boşanma olayı da hem ebeveynler için hem de çocuklar için baş edilmesi, olumsuzluklarına rağmen psikolojik ve sosyal uyum sağlanması beklenen bir durumdur.

“Boşanma, mevcut aile yapısını değiştiren en önemli etkenlerden biridir. Bu durum, aile bütünlüğü açısından normal gidişatın farklılaşması sürecini beraberinde getirdiğinden aile içerisindeki bireyleri bir bütün olarak önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etki, aile süreci içerisinde anne, baba ve çocuklar arası etkileşim bazında hem bireysel hem de ikili ilişkileri ayrı ayrı etkilemekte ve oluşan yeni duruma uyum sağlama sürecini başlatmaktadır.”⁴⁰³

Boşanma sonrasında yaşanan ortama uyum sağlamak için geçen süreç içinde çocuklar, boşanmayı reddetme, bu oluşturan nedene kızma, ebeveynlerini bir araya getirme çabası” depresyon ve boşanmayı kabullenme biçimi gibi evrelerden geçerler.⁴⁰⁴

Boşanmadan sonraki süreçte anne ya da babanın evden ayrılması, hayata uyum sağlama çabaları çocuk için zor bir süreçtir ve bu süreç çocukların üzücü, kendilerini olumsuz etkileyen durumlar karşısında sessizce olayların geçmesini beklemesi gereken kişi olabilmektedir. Boşanma sonrası uyum güçlüğü çocuğunun ebeveynleri ile olan çatışmaları, çocuğun kaygı ve stres yaşamasını ve çocuğun düşük düzeyde sosyal destek algısını içeren bir süreç olduğu dikkate alınırsa boşanmaya uyum güçlüğü çeken çocuklar kendilerini bu zor duruma katlanan sabırlı bireyler olarak değerlendirebilir.⁴⁰⁵

⁴⁰² Köse ve Ayten, Din Psikolojisi.s.37.

⁴⁰³ Atalay ve Ulucan, “Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci”.s.177.

⁴⁰⁴ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”. S.14.

⁴⁰⁵ Eroğlu ve Tokaya, “Boşanma ile İlgili Uyum Güçlüğü Çeken Çocuklarda Kişilik Özellikleri ve Benlik Kavramı”.s.197.

Boşanma sonrasındaki sorunlarla baş edemeyen bu sorunları çözilemeyen çocuklar sonraki dönemlerde daha içe kapanık veya aşırı sosyal bir yaşam tarzını benimseyebilir, karşılaştıkları sorunlar karşısında bocalayarak sosyal uyumsuzluk gösterme potansiyeli taşıyabilirler.⁴⁰⁶

Boşanmanın çocuklara etkisi üzerine yapılan araştırmalar, boşanmanın çocukların benliği üzerinde olumsuz etkisi olduğunu, boşanmış aile çocuklarında ciddi uyum güçlükleri olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁷ “Amato ve Keith’in 92 çalışma ile yapmış oldukları meta analiz araştırmasında, boşanmış aile çocuklarının boşanmamış aile çocuklarına göre daha fazla problemleri olduğu, psikolojik uyum sosyolojik uyum konusunda daha düşük puanlara sahip oldukları görülmüştür.”⁴⁰⁸

“Eroğlu ve Tokaya yapmış oldukları araştırmada boşanmış ilk ve ortaokul öğrencilerinde benlik kavramının boşanma sonrası uyumla ilişkisi incelenmiş ve bu örnekleme olumsuz bir benlik kavramına sahip olan öğrencilerin boşanma sonrası uyum düzeylerinin düşük, olumlu bir benlik kavramına sahip öğrencilerin ise boşanma sonrası uyumlarının yüksek olduğu görülmüştür. Bu araştırmada aynı zamanda boşanma sonrası uyum güçlüğü çeken öğrencilerin kendilerini endişeli, kötü huylu ve sabırlı bireyler olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Araştırma sonucunda boşanmaya uyum güçlüğünün öğrencilerin benlik kavramı ve endişeli, sabırlı ve kötü huylu kişilik özellikleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur.”⁴⁰⁹

Yılmaz ve Koç’un aktardığına göre Reifman, Villa, Ammans, Rethinam ve Telesca 1990 yılında 2019 yılına kadar yapmış oldukları bir meta analiz çalışmasında okul başarısı, davranışlar, psikolojik uyum, benlik saygısı, sosyal uyum, anne-çocuk ilişkisi ve baba-çocuk ilişkisi olmak üzere yedi alanı kapsamaktadır. Çalışma sonucunda sosyal uyumunda da diğer başlıklarda olduğu gibi boşanmış aile çocuklarında olumsuzluklara yol açtığı görülmüştür.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Aydın, “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.s.35.

⁴⁰⁷ Uçan, “Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi”.s.39.

⁴⁰⁸ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.60.

⁴⁰⁹ Eroğlu ve Tokaya, “Boşanma ile İlgili Uyum Güçlüğü Çeken Çocuklarda Kişilik Özellikleri ve Benlik Kavramı”.s.196.

⁴¹⁰ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.62.

Loomis ve Booth, çalışmalarında yüksek çatışmalı ailelerin çocuklarının boşanmadan sonra daha iyiye, düşük çatışmalı ailelerininkilerin ise daha kötüye seyrettiğini belirtmiştir.⁴¹¹

Çocukların uzun sürede hayata uyumu boşanmadan önceki dönem değil, boşanmadan sonra iletişim ve anne-babasıyla olan ilişkilere bağlıdır. Ebeveynlerin ziyaretleri ve çocuklarla olan ilişkileri çocukların uyumu ve mutlu olmaları ile çok hayati bir rol oynar. Boşanma sonrası uyumda, mali durumlar da önemlidir. Mali açıdan sıkıntı yaşayan çocuklar daha depresif ve uyum konusunda sıkıntı yaşarken, mali açıdan iyi olan çocukların uyumu ve mutlu olma oranları daha yüksektir. Yalnız bir ebeveynle ilişkisi olan çocuklar kısmi zarar görmüş çocuklardır. Bu sıkıntılı süreçte çocukların aile üyelerinden, çevredeki diğer sistemlerle onarıcı ilişkiler yani sosyal destek önemli rol oynar.⁴¹²

Walczak ve Burns tarafından gerçekleştirilen çalışmada boşanma olayında çocukların sosyal destek aldıklarında boşanmaya daha kolay uyum sağladıkları görülmüştür. Çocukların desteği ebeveynlerinden beklediği fakat boşanma anının kargaşalığından pek az çocuğun yardım bulabildiği, profesyonel yardım alanların sayısının da oldukça az olduğu, bu süreç içinde pek çok çocuğun boşanmadan sonra bu durumun gizlenmesi gereken bir şey olduğunu düşünmesi veya ailesinin bu yönde baskıları nedeniyle sır gibi saklamış, bazıları boşanma durumunu anlattığında insanlar tarafından olumsuz tepkilerle karşılaşmış, içlerinden kendilerini şanslı olarak addeden çocuklar, doktor, okul rehberlik servisi, öğretmen, özellikle kendileri gibi boşanmış ebeveyne sahip akran veya boşanmadan sonra aile büyüklerinden olan anane dede gibi yanında kaldıkları, ulaşabildikleri kişilerden yardım aldıklarını dile getirmişlerdir. Ancak boşanmanın verdiği acı dolu yaşantı nedeniyle yıllarca yardım arayan ancak hiç yardım bulamamış olan pek çok çocuk bulunduğu çalışma sonucunda gözlemlenmiştir. Sosyal destek alamayan çocukların da içlerindeki öfke kızgınlık üzüntü gibi durumlarla baş etme, bu süreci kolay atlatma gibi hususlarda yardım alanlara göre daha başarısız oldukları ve yardım alsalar hayata karşı daha başarılı ve uyumlu olacaklarına inandıkları gözlemlenmiştir.⁴¹³

⁴¹¹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç.s.62.

⁴¹² Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.196-199.

⁴¹³ Walczak ve Burns.s.107-116.

3.9.17. Toparlanma ve Acı

Kişinin toparlama gücü, karşılaştığı zorlu durumlar ve zor yaşam şartlarına rağmen normal işlevselliğe dönebilme yeteneğidir. Kendini toparlama gücü durumunun kavramsallaştırılması süreci için önemli tehdit, ağır güçlük veya travmaya maruz kalma ve gelişimsel sürece yönelik ağır saldırılara rağmen pozitif adaptasyonun sağlanması gibi iki önemli koşul mevcuttur⁴¹⁴ Bu durumda kendini toparlama gücü için gerekli olan iki koşulun birbiriyle ilişkisinden doğduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca tanımlara bakıldığında bireyin kendini toparlama gücü özelliğine sahip olması için olumsuz bir yaşam olayı yaşamış olmalı ve olayla başa çıkabilmeyi gerçekleştirmiş olması gerekir. Buradan yola çıkarak olumsuz yaşantıların beraberinde getirdiği risk faktörleri ve bu olaylarla başa çıkabilmeyi sağlayan koruyucu faktörlerin anlaşılması, kendini toparlama gücü sürecinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.⁴¹⁵

“Thomas Richardson Yılmazlık Modelini temel alarak yaptığı çalışmada, ailede ebeveyn boşanma durumunu dengenin bozulmasını sağlayan stresli ve sıkıntılı yaşam olayı olarak ele almış olup dengenin yeniden kazandırılmasından içsel ve dışsal koruyucu faktörleri incelemiştir. Çalışmaya yaşları 18 – 19 yaşları arasında değişen ve ebeveynleri en az 12 yıldır boşanmış olan ergenler alınmıştır. Çalışma sonucunda, ergenlerin boşanma durumuna karşı kendini toparlama güçlerine bireysel koruyucu faktör olarak katkıda bulunan iki önemli bilişsel strateji olarak kaçınma ve yeniden çerçeveleme; aile koruyucu faktörler olarak ergenlerin kardeşleri, teyzeleri, amcaları ve dayılarının boşanma sürecinde tampon görevi yapmaları ve son olarak da toplum koruyucu faktörler olarak çok samimi dostluklar, takım arkadaşları ile olan ilişkiler ve güvenilir bir yetişkin ile olan ilişkiler bulunmuştur. Ebeveynleri boşanmış ergenler üzerinde yurt dışında yapılan araştırmaların ortaya koyduğu önemli bulgular arasında aile, arkadaş ve sosyal desteğin, ekonomik olarak kendini güvende hissetmenin, güçlü aile iletişiminin ve çocuğun bireysel özelliklerinin kendini toparlama gücü gelişim sürecinde önemli koruyucu faktör etkisi yaratması yer almaktadır.”⁴¹⁶

“Lengua ve arkadaşları, anne babasının boşanmasının üstünden 2 yıl geçmiş olan çocukların boşanmayla başa çıkma becerilerini incelediği araştırmada boşanmanın ardından çocuklarda en yoğun görülen sorunların sinirlilik, sorunlarla başa çıkamama olduğunu

⁴¹⁴ Atalay ve Ulucan, “Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci”.s.178.

⁴¹⁵ Atalay ve Ulucan.s.178.

⁴¹⁶ Atalay ve Ulucan.s.179-180.

bulmuşlardır. Amato ve Booth, boşanmanın etkilerini araştırmış, on yıllık boylamsal bir çalışma yapmış ve sonuç olarak boşanmadan sonraki ilk yıl ve ikinci yılın daha güç olduğu gözlemlenmiştir. Zaman geçtikçe boşanmanın kısa süreli etkileri kaybolmaktadır.”⁴¹⁷ Buradan hareketle boşanma olayının kısa süreli etkilerinin ardından çocuklar bir toparlanma sürecine girer ve bu süreç ortalama iki yıl kadar sürebilir. Kısa süreli tepkiler etkisini yitirir ancak bazı risk ve olumsuzlukla çocuk üzerinde kalıcı durumlara neden olabilmektedir denilebilir.

Türkiye’de ebeveynleri boşanmış ergenler üzerinde yapılan kendini toparlama gücü çalışmalarında aile içi ilişkilerde ilgi, yüksek beklentiler ve aile içi etkinliklere katılım, psikolojik özerklik, aile içi yüksek beklentiler, arkadaşlardan algılanan sosyal destek, çevresel ilişkilerde ilgi ve yüksek beklentiler, okulda etkinliklere katılım, çocukların algıladığı kontrol/denetleme, eğitimsel beklentiler, işbirliği ve iletişim, ilgi, empati, amaçlar ve eğitimsel beklentiler, problem çözme becerilerinin önemli koruyucu faktörler olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca ebeveynleri boşanmış ergenlerde kendini toparlama gücü ile kendilik, benlik saygısı ve umut gibi değişkenler arasında olumlu yönde ilişkiler olduğunu yapılan çalışmalar göstermektedir.⁴¹⁸

Sancaklı, “boşanma sürecine ilişkin boşanmış anne ve çocuklarının boşanmanın olumsuz etkilerini daha çok belirttiği araştırmasında, çocukların boşanma sürecinde yaşadıkları güçlüklerle baş etmede en çok destek kaynaklarına ihtiyaç duydukları görülmüştür. Boşanma sonrasında anneler, en çok anne-baba ve kardeşlerinden destek aldıklarını söylemişlerdir. Çocuklar ise en çok annelerinden ve büyük anne-babalarından destek aldıklarını belirtmiştir.”⁴¹⁹ “Çocukların boşanma sonrası süreci arkadaşları ile paylaşmaları, çocuklarda rahatlama hissi vermesine karşın çocukların bu süreci paylaşmaktan çekindikleri ve utandıkları sonucuna ulaşılmıştır.”⁴²⁰

“Kurt ve Ulucan, tarafından yapılan bir çalışmada ebeveynleri boşanmış ergenlerin stresle başa çıkma becerisi ve benlik saygısının yüksek olmasının kendini toparlama güçlerine olumlu katkı sağladığı ve bu durumun psikolojik belirtilerin azalmasına neden olduğu ortaya koyulmuştur. Bu sonuçlar, ebeveynleri boşanmış ergenlerin kendini toparlama

⁴¹⁷ Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.16.

⁴¹⁸ Atalay ve Ulucan, “Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci”.s.180-181.

⁴¹⁹ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.103.

⁴²⁰ Sancaklı.104.

güçlerinin psikolojik sağlıklarını korumada önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Kendini toparlama gücü ile ilgili yapılan nitel araştırmalara bakıldığında belirli bir risk faktörünün ön planda tutularak kendini toparlama gücü süreci ve dinamiklerinin derinlemesine incelenmesi dikkat çekmektedir. Yapılan nitel araştırmalarda en çok vurgulanan görüş, her risk faktörü için kendini toparlama gücü sürecinin farklı bir yapılanma gösterebileceği görüşüdür.”⁴²¹

“Ebeveynleri boşanmış olan ergenlerde kendini toparlama gelişim sürecinin incelenmesini amaçlayan bir çalışma sonucunda, aile bütünlüğünün bozulması gibi önemli bir risk faktörü ile karşı karşıya kalan ergenlerin bakış açılarını değiştirme, olumlu benlik algısı geliştirme, gelecekle ilgili gerçekçi ve umutlu beklentilere sahip olma gibi içsel; her iki ebeveynin boşanma sonrası süreçteki olumlu tutumu, algıladıkları sosyal destek alanları ve sosyal aktivitelere yönelme gibi dışsal koruyucu faktörler aracılığı ile başarılı bir şekilde normal işlevselliklerine dönebildikleri şeklinde özetlenebilir.”⁴²²

3.9.18. Ebeveyni Boşanmış Çocuklar ve Baba Rolünün Eksikliği

Anne ya da babanın evden ayrılması ve kendini çekmesi, bir çocuğun hayatında ciddi bir hasar ve boşluk yaratır. Çocuklar aile içerisindeki problemlerde kendilerini suçlu görürler. Ortadan kaybolan anne ya da baba, çocuklarına hayatları boyunca acısını çekecekleri bir darbe bırakmış olurlar ve bu çocuklarda görünmezlik hisleri pekişmiş olur.⁴²³ Değişik nedenlerle anne ya da babanın evden ayrılması durumlarında çocukların beden gelişimlerinde durma saptanmıştır. Anne ya da babadan sadece birinin olması çocukta başıboşluk yaratabilmekte, bunun sonucunda da davranış problemleri ortaya çıkabilmektedir.⁴²⁴

Fidgor, çocuk bakış açısıyla boşanma sonrası çocukların durumlarını incelerken anneye beraber çocuğun da babadan boşandığını vurgular. Babanın evden ayrılıp gitmesini çocukla da boşanmış olarak değerlendirir. Çocuk bu ayrılığa alışkın olmadığından gelişen bu yeni durumu anlamakta zorluk çeker. Babasının aslında sadece annesinden ayrıldığını,

⁴²¹ Atalay ve Ulucan, “Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci”.s.180-181.

⁴²² Atalay ve Ulucan.s.190.

⁴²³ Forward ve Buck, Zor Bir Ailede Büyümek.s.57.

⁴²⁴ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.11.

neden annesiyle beraber kendisini de bıraktığını bir türlü anlayamaz; kendisini terk edilmiş ve yalnız hisseder. Böylece babanın sadece anneye boşanmadığını, aynı zamanda çocukla da boşandığını vurgular. Bu tespitin çocuk tarafından yapıldığını sorgular. Sanki kendisinin bu ayrılıştaki bir suçu varmışçasına kendisine yüklenir, babasının gitme hüznünü ve onu kaybetmiş olma duygusunu yaşadığını belirtir. Çocuk çoğu zaman bu ayrılığın aslında doğrudan kendisi ile alakalı olduğunu düşünür ve bu ayrılığı kendi beceriksizliği olarak değerlendirir.⁴²⁵

“Amato ve Sobolewsky’nin yaptıkları çalışmanın bulgularına göre, evlilikteki anlaşmazlıkların çocukların anneleriyle olan duygusal bağlarını zedelediği ama hem boşanmanın hem evlilikte yaşanan anlaşmazlığın çocukların babalarıyla olan duygusal bağlarını etkilediği görülmüştür.”⁴²⁶ Bilhassa küçük çocuklar, boşanma ile babayı kaybetme ile eş tutarlar. Bu çocuklarda anneyi de kaybedeceği korkusu güçlenir.⁴²⁷

İçinde problemlerin devam ettiği bir evliliğin sonlanması eşler gibi çocuklara da mutluluğu getirmez. Boşanmadan sonra çocukların anne-babalarıyla ilişkilerinin kalitesi düşebilir, kaybolabilir. Anneye yaşayan çocukların pek azı babalarıyla düzenli bir ilişkiyi devam ettirirler. Çoğunlukla babalar çocuklarını da boşanmış gibi davranmaktadırlar.⁴²⁸ Evlilikteki anlaşmazlıkların çocukların anneleriyle olan duygusal bağlarını zedelediği ama hem boşanmanın hem evlilikte yaşanan anlaşmazlığın çocukların babalarıyla olan duygusal bağlarını etkilediği görülmüştür.⁴²⁹ Boşanma sonrasında çocuklar birlikte yaşadıkları anneye birlikte yaşadıkları babadan daha yakın hissettiklerini belirtmişlerdir.⁴³⁰

Kasuto’nun yapmış olduğu çalışmada evden ayrılan anne ya da babasını hiç görmeyen çocukların en yüksek anksiyete/ depresyon, somatik yakınma, kurallara karşı gelme ve saldırgan davranışlarda bulunma düzeyinde oldukları görülmüştür. Yılda birkaç kez görüşenlerin ise en yüksek sosyal sorun, dikkat sorunu ve en düşük okul hayatı işlevselliğine sahip olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca ayda 1-2 defa görüşen çocukların en yüksek sosyal içe dönüklük ve en düşük öz saygı düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların tersine

⁴²⁵ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.64.

⁴²⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.52.

⁴²⁷ Yılmaz ve Evren Jülide Koç.s.100.

⁴²⁸ Ferah, Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı. s. 83-84.

⁴²⁹ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.s.11.

⁴³⁰ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.54.

evden ayrılan ebeveynle her gün görüşen çocukların en yüksek düşünce sorunlarına sahip olduğu görülmüştür.⁴³¹

Ebeveynlerin boşanma sürecinde, çocukların en çok zorlandığı konulardan biri tarafını belirleyememe çaresizliğidir. Bu çaresizlik uzmanlar tarafından sadakat çatışması yani çocukların anne ve baba arasında kalması olarak tanımlanmaktadır. Çocukların boşanma sonrası en çok rastlanılan vakalarındandır. Çocukların bu çaresizliği yaşamamaları için gereken yardımın verilmesi elzem ve gereklidir.⁴³²

“Boşanmanın babalar aracılığıyla çocuklar üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmalara göre, çocuğun babası ile olan ilişkinin kalitesi, babanın yaşadığı yer, annenin evli olup olmaması, çocuğu ile iletişimi, ne sıklıkta görüştüğü gibi etkenlerden etkilenmektedir.”⁴³³ Boşanma sonrası her iki ebeveynin birincil görevi aralarındaki çatışma ne kadar büyük olsa da çocuğun sağlıklı gelişimi için her iki ebeveynle iletişimde kalmalarının sağlanmasıdır.⁴³⁴

Boşanmadan sonra babanın çocuğu ile ilişkisinde önemli olan husus, çocukla değerli vakitler geçirebilmek, ona bir şey katmak ve rol model olmak olmalıdır. Ayrı yaşadığı ebeveyn baba ise babanın çocuğu ile ilişkisi için üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Çocuğu görüşmek istemiyorsa ikna etmeli, onu sık sık aramalı, görüşmelerine düzenle devam etmelidir. Babası tarafından çok uzun süre aralıklarla aranmayan ziyaret edilmeyen hatta söz verildiği halde görmeye gelinmeyen çocukta değersizlik duygusu ortaya çıkar, çocuğun duygusal yatırımını yok eder ve benlik saygısını ortadan kaldırır. Baba evden ayrıldıktan sonra asıl olan hiç ara verilmeden görüşme sıklığı çocuğun bilgisi dahilinde ayarlanmalı, takvime uygun şekilde çocukla görüşmeye devam edilmelidir.⁴³⁵

Babalarından ilgi ve sevgi görmeyen çocuklarda güvensizlik, öz saygısını yitirme, terk edilmişlik duyguları gelişmektedir.⁴³⁶ Ebeveynlerinin ayrılmaları veya boşanmaları sürecinde birtakım zorluklar yaşayan çocuklar, nereye ait olduklarını bilememekte ve ebeveynleri tarafından oradan oraya yönlendirilmektedirler.⁴³⁷

⁴³¹ Kasuto, “Boşanmış Ailelerin Çocuklarının Boşanmamış Ailelerin Çocuklarına Göre Öz saygı ve Ruh Sağlığı Değişkenlerinin İncelenmesi”.s.140-141.

⁴³² Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.67.

⁴³³ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.

⁴³⁴ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.67.

⁴³⁵ Öztürk ve Kas, Boşanmış Ailelerde Çocuk.s.37-38.

⁴³⁶ Ferah, Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı. s. 84.

⁴³⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.63.

Taş'ın aktardığına göre, Fthenakis bu alanın uzmanlarından biri olarak bu konuyu şöyle değerlendirir: Çocukların boşanma öncesi baba ile iyi bir iletişimi varsa çocukların bu boşanma sürecini daha kolay atlama imkanına sahip olduklarını belirtir. Aynı zamanda boşanma sürecinden sonra çocuğun her iki ebeveynle iyi bir iletişimi olursa davranış bozukluğunun bu çocuklarda olmadığını veya daha az olduğunu vurgular ve bu bozuklukların tamir edilebilecek bozukluklar olduğunu belirtir. Eğer bunun tersi olursa çocuklukların sosyal iletişim alanı kesilir. Bu çocukların kişiliği, kendilerine olan öz güvenleri, ileriki sosyal hayatları zedelenir.⁴³⁸

Yine Taşın aktarımına göre, Zill ve ark. ebeveyni boşanmış çocukların uzun süreli etkilenmelerini ele aldıkları çalışmada, önemli sonuçlar elde etmişlerdir.⁴³⁹ Boşanma sonrası çocukların ebeveynleri ile iletişimleri üzerine olan araştırmada örneklem grubu, 18-22 yaş grubundaki boşanmış aileden gelen genç yetişkinler ve ebeveyni evli genç yetişkinlerden oluşmaktaydı. Sonuçlar arasında, ebeveyni boşanmış genç yetişkinlerin ebeveyni evli genç yetişkinlere nazaran babalarıyla iletişimlerinin kötü olduğu tespit edilmiştir. Bunun, boşanma sonrası çocukların babalarıyla iletişimde olmamalarının uzun süreli olumsuz etkileri ile ilgili olduğu söylenebilir. Çalışmada aynı zamanda, boşanmış aileden gelen bu genç yetişkinlerin okul eğitimlerinin yarıda kaldığı sonucu da elde edilmiştir. Özellikle erkek çocuklarda liseyi bitirenlerin oranının %28 olduğu görülmüştür. Bu veri, erkek çocukların ebeveyn boşanmasından daha olumsuz ve uzun süreli etkilenebileceklerini göstermektedir.⁴⁴⁰ Wallerstein ve Blakeslee çalışmasında özellikle ilkökul birinci sınıf erkek çocuklarının baba özlemlerinin bir hayli yoğun olduğu görülmüştür. Çalışmada, kendini iyi hisseden ve yeni başlayan aile yaşam koşullarına uyum gösteren erkek çocukların, boşanmadan sonra da “Babam iyi bir insandır.” hissiyatında oldukları görülmüştür.⁴⁴¹ Wallerstein ve Blakeslee, baba- çocuk iletişiminin önemini vurgulamaktadırlar. Ebeveynler boşanmış olsalar bile babanın çocuğun tüm gelişiminde özellikle ergenlik sürecinde büyük rol oynadığını vurgularlar. Çocuklarıyla ayrı yaşamaları bunun önemini değiştirmez. Çocuklar babalarının değer ve düşünce yapılarını alırlar. Bu da çocukların karakter yapılarını, meslek seçimlerini ve hatta başka insanlarla iletişimde oluş şekillerini bile etkiler. Birçok çocuk, boşanma sonrası süreçte babalarını boşandığından dolayı atmaz.⁴⁴² Çocuklar

⁴³⁸ Taş.s.64.

⁴³⁹ Taş.s.64.

⁴⁴⁰ Taş.s.65.

⁴⁴¹ Taş.s.63.

⁴⁴² Taş.s.63.

için babaları yine özel biri olarak hayatlarında kalır. Onlar için biyolojik babaları çok önemlidir; onları bırakıp gitmiş olsalar dahi hayatlarında önemli yerleri vardır. Ayrıca babaların çocukları tarafından idealize edildiği vurgulanır.⁴⁴³ Ebeveynin ergene karşı olan ilgisi arttıkça, ergenin ebeveyllerine bağlanma düzeyi artmaktadır. Ebeveyn boşanmasının ardından anneleri daha ilgili olan ergenlerin anne bağlanma düzeyleri daha yüksekken boşanmadan sonra babası daha ilgili olan ergenlerin babaya bağlanma düzeyleri daha yüksektir.⁴⁴⁴

Yılmaz ve Koç'un aktardığına göre, Bee birçok çalışmayı kıyaslayarak babaların mevcut olmayışının kızlar ve erkekler üzerinde farklı etkilerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Erkek çocuklar, özellikle babanın mevcut olmayışının beşinci yıldönümünden evvelse kız çocuklarından daha fazla etkilenmişlerdir. Böyle erkek çocuklar tipik erkek karakteristiklerinde düşük bir profil sergileyip kızlarda olan konuşma yeteneği gibi algısal alanlarda gelişim kaydederler fakat verilen görevleri tamamıyla bitirmezler. Kızlar, bilhassa gençlik çağlarında erkeklerle ilişki kurmakta güçlük çekerler: ya kendilerini tamamen umursamaz ya da tam tersi çok çekingen davranırlar.⁴⁴⁵ Boşanma sürecinde baba-kız ilişkisi genellikle daha kırılgan ve duygusal olarak daha mesafelidir. Boşanmadan sonra kızın babası ile bağları zayıflarken anne ile daha çok kuvvetlenir.⁴⁴⁶

Taş'ın aktardığına göre,Napp-Peters boşanmasından 12 sene sonra kız çocukları babalarını görmediklerinde daha fazla etkilendikleri ve riskin daha fazla arttığı görülmüştür. Bu durumdaki kız çocukları, hayatlarında baba rolü eksikliğinden dolayı öz güven ve sosyal gelişme alanlarında baba rolü eksikliğinden dolayı öz güven ve sosyal gelişme alanlarında eksiklikle büyürler. Oysaki baba rolü sayesinde aynı zamanda ilerisi için karşı cinsle iletişim kurma becerisi gelişmektedir. Bu kız çocuklarının böylesi imkanları olmadığında ileriki hayatlarında, karşı cinsle iletişim kurmada sorunlar yaşadığı sonucu elde edilmiştir.⁴⁴⁷

“Baba, kız çocuğun gelişiminde anne kadar önemli rol oynar. Baba ile olumlu ilişkiler içinde olan kız çocuğunun sosyal gelişimi daha iyidir. Babadan ayrı olmanın kız çocuklarında saldırganlık, kendine zarar verme, kaygı duyma, cinsiyet rolü ile ilgili uyum

⁴⁴³ Taş.s.64.

⁴⁴⁴ Yılar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ailede Yetişen Ergenlerin Bağlanma ve Karar Verme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”.s.93.

⁴⁴⁵ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.194.

⁴⁴⁶ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.114.

⁴⁴⁷ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.59.

problemleri, karşı cinsle uyum kurmakta zorlanma gibi, kişilik bozuklukları oluşturduğu gözlemlenmiştir.”⁴⁴⁸

Baba-oğul ilişkisine bakıldığında, bu ilişkisinin olmadığı veya bu ilişkinin düşmanlık ve iticilikle dolu olduğu durumlarda, erkek çocukların pasif saldırgan kişilik geliştirdikleri, daha az rekabetçi, sporla daha az ilgili ve başkalarına bağımlı oldukları görülür. Babadan ayrı yetişen erkek çocuklarda, özgüven kavramının yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Baba ile birlikte olan erkek çocukların ise sorumluluk taşıdıkları ve lider pozisyonunda oldukları saptanmıştır.⁴⁴⁹

Baba-çocuk iletişimi kesildiğinde, aynı şekilde, çocukların yanı sıra babalar da kendilerini suçlu görürler ve boşanmış olmanın üzüntüsünü çok defa yaşarlar. Dolayısıyla bu durum babaları da psikolojik olarak olumsuz etkiler. Çoğu baba, boşanmadan sonra çocuklarının velayetlerini almayıp ayrı yaşamak zorunda kalınca “misafir baba” damgasını yer. Çocukların gündelik hayatları ve gelişim süreçleri ile ilgili konularda çoğu kez devre dışı bırakılır. Başka bir ifadeyle, çocuklarının gelişimlerine katkıda bulunmaya devam etmek isteseler de birçok vakada o imkân kendilerine verilememektedir. Tamamen devre dışı bırakılıp sadece mahkemenin talebi üzerine mecburi misafir edebilme imkânı istenmeden de olsa kendisine verilir ama sadece “misafir baba” olarak.⁴⁵⁰

Boşanmaların birçoğunda çocuğun ayrı kaldığı ebeveynin baba olduğu görülmektedir. Babaların çocuk ile iletişime devam edebilmeleri için çaba göstermeleri, annelerin bu durumda engel teşkil etmemeleri gerekmektedir. Eski eşe duyulan öfke ne şiddette olursa olsun babanın çocukla iletişiminin çocuğun psikolojik sağlığı için gerekli olduğunun bilincinde olması gerekir. Bunlar dikkate alınarak anne ve babaların en önemli görevi çocukları ile olan iletişimi devam ettirmeleridir. Ayrıca hiçbir ebeveyn çocuğun hayatında misafir konumunda olmamalıdır.

⁴⁴⁸ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.115.

⁴⁴⁹ Yılmaz ve Evren Jülide Koç.s.115.

⁴⁵⁰ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.66.

4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmaya katılım sağlayan kişilerin demografik özelliklerine ve Boşanma Sonrası Uyum (BSU), Dindarlık (DİN) ölçeklerine ilişkin bulgulara ve yorumlamalara yer verilmektedir.

4.1. Örneklem Grubu ve Özellikleri

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların cinsiyet, aile gelir düzeyi, yaşanılan yer, aile eğitim durumu ve birlikte yaşadığı kişi gibi demografik özelliklerine ilişkin bulgular bu bölümde yer almaktadır. Elde edilen verilerin incelenmesi için frekans analizinden faydalanılmıştır.

4.1.1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin bulgular bu bölümde yer almaktadır. Elde edilen verilerin incelenmesi için frekans analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

		N	%
CİNSİYET	Kadın	61	55,5
	Erkek	49	44,5

Tablo 8’de yer alan katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin verilerin dağılımına baktığımızda; 61 kadın (%55,5) ve 49 erkek (%44,5) araştırmaya katılım sağlamıştır. Kadınların sayısının erkeklere oranla fazla olduğu görülse de her iki tarafın sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

4.1.2. Örneklem Grubunun Aile Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların aile gelir düzeyine ilişkin bulgular bu bölümde yer almaktadır. Elde edilen verilerin incelenmesi için frekans analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 9. Katılımcıların Aile Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

		N	%
AİLENİN GELİR DÜZEYİ	Düşük	21	19,1
	Ortanın Altı	24	21,8
	Orta	41	37,3
	Ortanın Üstü	17	15,5
	Üst	7	6,4

Tablo 9’da katılımcıların aile gelir düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde düşük gelire sahip olan katılımcı sayısı 21 (%19,1), ortanın altı gelire sahip olan katılımcı sayısı 24 (%21,8), orta gelire sahip olan katılımcı sayısı 41 (%37,3), ortanın üstü gelire sahip olan katılımcı sayısı 17 (%15,5), üst gelire sahip olan katılımcı sayısı ise 7’dir (%6,4). Araştırmaya en çok orta gelire sahip olan kişiler katılım sağlamıştır. Araştırmaya en az katılım sağlayan kişiler ise üst gelire sahiptir.

4.1.3. Örneklem Grubunun Aile Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların aile eğitim durumuna ilişkin bulgular bu bölümde yer almaktadır. Elde edilen verilerin incelenmesi için frekans analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 10. Katılımcıların Aile Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

		N	%
AİLENİN EĞİTİM DURUMU	İlkokul	31	28,2
	Lise	51	46,4
	Lisans	22	20,0
	Lisansüstü	6	5,5

Tablo 10’da katılımcıların aile eğitim durumuna ilişkin verilere bakıldığında 31 (%28,2) kişinin ilkokul mezunu, 51 (%46,4) kişinin lise mezunu, 22 (%20) kişinin lisans mezunu ve 6 (%5,5) kişinin lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılım sağlayan kişilerin ailelerin çoğu lise mezunu iken lisansüstü mezun olanların sayısı ise en azdır.

4.1.4. Örneklem Grubunun İkamet Ettikleri Yere Göre Dağılımı

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların ikamet ettikleri yere ilişkin bulgular bu bölümde yer almaktadır. Elde edilen verilerin incelenmesi için frekans analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 11. Katılımcıların Yaşadığı Göre Dağılımı

		N	%
İkamet Edilen Yer	Merkez	16	14,5
	İlçe	94	85,5

Tablo 11’de katılımcıların ikamet ettikleri yere ilişkin verilere bakıldığında ise merkezde yaşayanların sayısı 16 (%14,5) iken, ilçelerde yaşayanların sayısı ise 94’tür (%85,5). Araştırmaya katılım sağlayan kişiler daha çok ilçelerde yaşamaktadır.

4.1.5. Örneklem Grubunun Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dağılımı

Araştırmaya katılım sağlayan katılımcıların birlikte yaşadığı kişiye ilişkin bulgular bu bölümde yer almaktadır. Elde edilen verilerin incelenmesi için frekans analizinden faydalanılmıştır.

Tablo 12. Katılımcıların Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dağılımı

		N	%
Birlikte Yaşanılan Kişi	Anne	53	48,2
	Baba	33	30,0
	Anneanne/Dede	15	13,6
	Babaanne/Dede	8	7,3
	Diğer	1	0,9

Tablo 12’de katılımcıların birlikte yaşadıkları kişilere ilişkin verilere bakıldığında ise annesi ile yaşayanların sayısı 53 (%48,2), babası ile yaşayanların sayısı 33 (%30), anneanne/dedesi ile yaşayanların sayısı 15 (%13,6), babaannesi/dedesi ile yaşayanların sayısı 8 (%7,3) ve diğer kişiler ile yaşayanların sayısı ise 1’dir (%0,9). Katılımcıların çoğu annesi ile yaşamaktadır. Başkaları ile yaşayanların sayısı ise en azdır.

4.2. Boşanma Sonrası Uyum ve Dindarlık Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Boşanmış aile çocuklarının en yüksek boşanma sonrası uyum ortalamalarının çatışma ve kötü uyum boyutunda toplandığı görülmektedir (3,350). Daha sonra sırasıyla en yüksek ortalamaya sahip boyutlarının ise sosyal destek (3,020), depresyon ve anksiyete (2,710) olduğu görülmektedir. Buna göre çocukların birçoğunun boşanma sonrası depresyon ve anksiyeteye girme eğiliminde olduğu görülmektedir. Çatışma ve kötü uyum düzeyinin ortanın üzerinde, sosyal destek düzeyinin ise orta derecede olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında da boşanma sonrası uyum düzeyinin orta düzeyde olduğu görülmektedir (3,020).

Boşanmış aile çocuklarının en yüksek dindarlık ortalamalarının iman-dini duygu-etki boyutunda toplandığı görülmektedir (3,650). İbadet boyutunun ortalamasının ise ortalamanın altındadır (2,542). Buna göre çocukların birçoğunun iman düzeyi yüksek iken, ibadet etme düzeyi ise daha düşüktür. Genel olarak bakıldığında ise boşanmış aile çocuklarının dindarlık düzeylerinin ortalamanın üstünde olduğu görülmektedir (3,360).

4.2.1. Boşanma Sonrası Uyum-Demografik Yapı İlişkisi

Bu bölümde katılımcıların cinsiyet, aile gelir düzeyi, aile eğitim durumu, ikamet edilen yer ve birlikte yaşanan kişi gibi demografik özellikleri ile boşanma sonrası uyum arasında bir ilişki olup olmadığına ilişkin bulgulara ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

4.2.2. Boşanma Sonrası Uyum-Cinsiyet İlişkisi

Mann-Whitney U Testi, bir sürekli değişken üzerinde iki bağımsız grup arasındaki farklılığı test ettiği için cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi'nden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_{1a}: Cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 13. Boşanma Sonrası Uyumun ve Dindarlığın Cinsiyet Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları Özeti

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Std. Sap.	Mann-Whitney U	P
Boşanma Sonrası Uyum	Kadın	61	52,34	,66726	1301,500	,245
	Erkek	49	59,44			

Tablo 13'te yer alan Mann-Whitney U analiz sonuçlarına göre cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,245>,05$). Buna göre kız çocuklarının ve erkek çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyi aynıdır ve farklılık göstermemektedir.

Bu durumda H_{1a} hipotezi reddedilmiştir.

4.2.3. Boşanma Sonrası Uyum- Aile Gelir Düzeyi İlişkisi

Kruskal-Wallis H Testi, üç veya daha fazla grup için sürekli değişken üzerinden farklılığı test ettiği için katılımcıların aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Gruplardaki katılımcı sayısının 30'dan az olması ve normallik varsayımını karşılamaması nedeniyle bu analiz türünden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_{1b} : Aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 14. Boşanma Sonrası Uyumun Aile Gelir Düzeyine Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti

Boşanma Sonrası Uyum (Aile Gelir Düzeyi)	N	Ort.	Kruskal-Wallis H	P
Düşük	21	64,14	5,477	,242
Ortanın Altı	24	44,60		
Orta	41	53,89		
Ortanın Üstü	17	59,97		
Üst	7	65,50		

Tablo 14'te yer alan Kruskal Wallis H analiz sonuçlarına göre aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,242>,05$). Buna göre ailelerin gelir düzeyinin farklı olması, çocuklarda boşanma sonrası uyum düzeyinde bir farklılık oluşturmamaktadır.

Bu durumda H_{1b} hipotezi reddedilmiştir.

4.2.4. Boşanma Sonrası Uyum- Aile Eğitim Durumu İlişkisi

Katılımcıların aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Gruplardaki katılımcı sayısının 30'dan az olması ve normallik varsayımını karşılamaması nedeniyle bu analiz türünden faydalanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{1c} : Aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 15. Boşanma Sonrası Uyumun Aile Eğitim Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti

BOŞANMA SONRASI UYUM (Aile Eğitim Durumu)	N	Ort.	Kruskal- Wallis H	P
İlkokul	31	60,18	5,232	,156
Lise	51	48,22		
Lisans	22	64,57		
Lisansüstü	6	60,00		

Tablo 15'de yer alan Kruskal Wallis H analiz sonuçlarına göre aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,156>,05$). Buna göre ailelerin eğitim durumunun farklı olması, çocukların boşanma sonrası uyum düzeyinde bir farklılık oluşturmamaktadır.

Bu durumda H_{1c} hipotezi reddedilmiştir.

4.2.5. Boşanma Sonrası Uyum- İkamet Edilen Yer İlişkisi

Mann-Whitney U Testi, bir sürekli değişken üzerinde iki bağımsız grup arasındaki farklılığı test ettiği için ikamet edilen yer ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi'nden faydalanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{1d}: İkamet yer ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 16. Boşanma Sonrası Uyumun İkamet Edilen Yere Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları Özeti

	Yaşadığı Yer	N	Sıra Ortalaması	Std. Sap.	Mann-Whitney U	P
BOŞANMA SONRASI UYUM	Merkez	16	41,91	,66726	534,500	,065
	İlçe	94	57,81			

Tablo 16'da yer alan Mann-Whitney U analiz sonuçlarına göre yaşanan yer ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,065>,05$). Buna göre merkezde yaşayan boşanmış aile çocukları ile ilçelerde yaşayan boşanmış aile çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyinde bir farklılık yoktur.

Bu durumda **H_{1d}** hipotezi reddedilmiştir.

4.2.6. Boşanma Sonrası Uyum- Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisi

Kruskal-Wallis H Testi, üç veya daha fazla grup için sürekli değişken üzerinden farklılığı test ettiği için katılımcıların birlikte yaşadığı kişi ile boşanma sonrası uyum arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Gruplardaki katılımcı sayısının 30'dan az olması ve normallik varsayımını karşılamaması nedeniyle bu analiz türünden faydalanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{1e}: Birlikte yaşadığı kişi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 17. Boşanma Sonrası Uyumun ve Dindarlığın Birlikte Yaşanılan Kişiye Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti

Boşanma Sonrası Uyum (Birlikte Yaşadığı Kişi)	N	Ort.	Kruskal- Wallis H	p
Anne	53	56,15	2,579	,630
Baba	33	49,17		
Anneanne/Dede	15	62,77		
Babaanne/Dede	8	62,50		
Diğer	1	65,00		

Tablo 17’de yer alan Kruskal Wallis H analiz sonuçlarına göre birlikte yaşanan kişi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,630>,05$). Aileleri boşanmış çocukların birlikte yaşadığı kişinin farklı olması, çocukların boşanma sonrası uyum düzeyinde farklılık oluşturmamaktadır.

Bu durumda H_{1e} hipotezi reddedilmiştir.

4.2.7. Dindarlık-Demografik Yapı İlişkisi

Bu bölümde katılımcıların cinsiyet, aile gelir düzeyi, aile eğitim durumu, ikamet edilen yer ve birlikte yaşanılan kişi gibi demografik özellikleri ile dindarlık arasında bir ilişki olup olmadığına ilişkin bulgulara ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

4.2.8. Dindarlık-Cinsiyet İlişkisi

Mann-Whitney U Testi, bir sürekli değişken üzerinde iki bağımsız grup arasındaki farklılığı test ettiği için cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi’nden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_{2a} : Cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 18. Dindarlığın Cinsiyet Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları
Özeti

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Std. Sap.	Mann-Whitney U	P
DİNDARLIK	Kadın	61	60,88	,98820	1166,500	,048
	Erkek	49	48,81			

Tablo 18’de yer alan Mann-Whitney U analiz sonuçlarına göre cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p=,048<,05$). Buna göre kadınların erkeklere göre daha fazla dindar olduğu görülmektedir.

Bu durumda H_{2a} hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.9. Dindarlık- Aile Gelir Düzeyi İlişkisi

Kruskal-Wallis H Testi, üç veya daha fazla grup için sürekli değişken üzerinden farklılığı test ettiği için katılımcıların aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi’nden faydalanılmıştır. Gruplardaki katılımcı sayısının 30’dan az olması ve normallik varsayımını karşılamaması nedeniyle bu analiz türünden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_{2b} Aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 19. Boşanma Sonrası Uyumun ve Dindarlığın Aile Gelir Düzeyine Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti

Dindarlık	N	Ort.	Kruskal-Wallis H	P
Düşük	21	62,93	9,640	,047
Ortanın Altı	24	48,52		
Orta	41	55,91		
Ortanın Üstü	17	66,59		
Üst	7	27,79		

Tablo 19’da yer alan Kruskal Wallis H analiz sonuçlarına göre aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p=,047<,05$). Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu belirlemek için Games-Howell analizi yapılmıştır.

Tablo 20. Aile Gelir Düzeyine İlişkin Games-Howell Analizi Sonuç Özeti

Games-Howell (Aile Gelir Düzeyi)	Grup 1	Grup 2	Ortalama Fark	Sd	p
Dindarlık	Ortanın Üstü	Üst	-1,45451	,43126	,049

Tablo 20’de yer alan Games-Howell analizi sonucuna göre ortanın üstü aile gelir düzeyine sahip katılımcılar ile üst aile gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p=,049$; $p<0,05$). Ortanın üstü aile gelir düzeyine sahip katılımcılar üst aile gelir düzeyine sahip katılımcılara göre daha dindardır.

Bu durumda H_{2b} hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.10. Dindarlık- Aile Eğitim Durumu İlişkisi

Kruskal-Wallis H Testi, üç veya daha fazla grup için sürekli değişken üzerinden farklılığı test ettiği için katılımcıların aile eğitim durumu ile dindarlık arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi’nden faydalanılmıştır. Gruplardaki katılımcı sayısının 30’dan az olması ve normallik varsayımını karşılamaması nedeniyle bu analiz türünden faydalanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{2c} : Aile eğitim durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 21. Dindarlığın Aile Eğitim Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti

Dindarlık	N	Ort.	Kruskal-Wallis H	p
İlkokul	31	65,39	8,701	,034
Lise	51	52,20		
Lisans	22	57,25		
Lisansüstü	6	26,08		

Tablo 21’de yer alan Kruskal Wallis H analiz sonuçlarına göre aile eğitim durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p=,034<,05$). Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu belirlemek için Games-Howell analizi yapılmıştır.

Tablo 22. Aile Eğitim Durumuna İlişkin Games-Howell Analizi Sonuç Özeti

Games-Howell (Aile Eğitim Durumu)	Grup 1	Grup 2	Ortalama Fark	Sd	p
Dindarlık	İlkokul	Lisansüstü	1,40537	,48555	,085

Tablo 22’de yer alan Games-Howell analizi sonucuna göre ilkokul mezunu olan ailelerin çocuklar ile lisansüstü mezun olan ailelerin çocukları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,085$; $p<0,05$).

Bu durumda H_{2c} hipotezi reddedilmiştir.

4.2.11. Dindarlık- İkamet Edilen Yer İlişkisi

Mann-Whitney U Testi, bir sürekli değişken üzerinde iki bağımsız grup arasındaki farklılığı test ettiği için yaşanan yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi’nden faydalanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{2d} : İkamet edilen yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 23. Dindarlığın İkamet Edilen Yere Göre Farklılığına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları Özeti

	Yaşadığı Yer	N	Sıra Ortalaması	Std. Sap.	Mann-Whitney U	P
DİNDARLIK	Merkez	16	71,94	,98820	489,000	,026
	İlçe	94	52,70			

Tablo 23'te yer alan Mann-Whitney U analiz sonuçlarına göre yaşanan yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p=,026<,05$). Buna göre merkezde yaşayan boşanmış aile çocukları, ilçelerde yaşayan boşanmış aile çocuklarına göre daha çok dindardır.

Bu durumda H_{2a} hipotezi kabul edilmiştir.

4.2.12. Dindarlık- Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisi

Kruskal-Wallis H Testi, üç veya daha fazla grup için sürekli değişken üzerinden farklılığı test ettiği için katılımcıların birlikte yaşadığı kişi ile dindarlık arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Gruplardaki katılımcı sayısının 30'dan az olması ve normallik varsayımını karşılamaması nedeniyle bu analiz türünden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_{2e} : Birlikte yaşadığı kişi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 24. Dindarlığın Birlikte Yaşanılan Kişiye Göre Farklılığına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları Özeti

Dindarlık	N	Ort.	Kruskal-Wallis H	p
Anne	53	58,43	1,313	,859
Baba	33	51,14		
Anneanne/Dede	15	54,87		
Babaanne/Dede	8	53,44		
Diğer	1	70,00		

Tablo 24’te yer alan Kruskal Wallis H analiz sonuçlarına göre birlikte yaşanan kişi ile dindarlık arasında da anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,859>05$). Aileleri boşanmış çocukların birlikte yaşadığı kişinin farklı olması, çocukların dindarlık düzeyinde farklılık oluşturmamaktadır.

Bu durumda H_{2e} hipotezi reddedilmiştir.

4.2.13. Boşanma Sonrası Uyum-Dindarlık İlişkisi

Bu bölümde boşanma sonrası uyum ile dindarlık ölçekleri boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_3 : Boşanma sonrası uyum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Cohen’e (1988: 79-81) göre korelasyon katsayısı (r) değeri .10 ile .29 arasında değişiyorsa ilişki gücü az, .30 ile .49 arasında değişiyorsa ilişki gücü orta ve .50 ile 1.00 arasında değişiyorsa ilişki gücü büyüktür.

Tablo 25. Boşanma Sonrası Uyum ile Dindarlık İlişkisi

Boyutlar	Dindarlık	
	R	P
Boşanma Sonrası Uyum	,172	,072

Tablo 25’te yer alan bilgilere bakıldığında; boşanma sonrası uyum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Boşanmış ailelerin çocuklarının dindarlık düzeyi ile boşanma sonrası uyum düzeyi arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

4.2.14. Çatışma ve Kötü Uyum ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi

Bu bölümde çatışma ve kötü uyum ile iman-dini duygu-etki boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{3a} : Çatışma ve kötü uyum ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 26. Çatışma ve Kötü Uyum ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi

Boyutlar	İman-Dini Duygu-Etki	
	R	P
Çatışma ve Kötü Uyum	,245	,010

Tablo 26’da yer alan bilgilere bakıldığında; çatışma ve kötü uyum ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça çatışma ve kötü uyum düzeyi de artmaktadır.

Bu durumda H_{3a} kabul edilmiştir.

4.2.15. Depresyon ve Anksiyete ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi

Bu bölümde depresyon ve anksiyete ile iman-dini duygu-etki boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{3b} : Depresyon ve anksiyete ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 27. Depresyon ve Anksiyete ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi

Boyutlar	İman-Dini Duygu-Etki	
	R	p
Depresyon ve Anksiyete	-,142	,138

Tablo 27’de yer alan bilgilere bakıldığında depresyon ve anksiyete ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna göre boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi ile depresyon ve anksiyete arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Bu durumda H_{3b} reddedilmiştir.

4.2.16. Sosyal Destek ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi

Bu bölümde sosyal destek ile iman-dini duygu-etki boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{3c}: Sosyal destek ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 28. Sosyal Destek ile İman-Dini Duygu-Etki İlişkisi

Boyutlar	İman-Dini Duygu-Etki	
	R	P
Sosyal Destek	,316	,001

Tablo 28’de yer alan bilgilere bakıldığında sosyal destek ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça sosyal destek düzeyi de artmaktadır.

Bu durumda **H_{3c}** kabul edilmiştir.

4.2.17. Çatışma ve Kötü Uyum ile İbadet İlişkisi

Bu bölümde çatışma ve kötü uyum ile ibadet boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{3d}: Çatışma ve kötü uyum ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 29. Çatışma ve Kötü Uyum ile İbadet İlişkisi

Boyutlar	İbadet	
	R	P
Çatışma Ve Kötü Uyum	-,006	,952

Tablo 29’da yer alan bilgilere bakıldığında çatışma ve kötü uyum ile ibadet arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna göre boşanmış ailelerin çocuklarının ibadet düzeyi, çatışma ve kötü uyum düzeyi ile ilişkili değildir.

Bu durumda H_{3d} reddedilmiştir.

4.2.18. Depresyon ve Anksiyete ile İbadet İlişkisi

Bu bölümde depresyon ve anksiyete ile ibadet boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{3e} : Depresyon ve anksiyete ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 30. Depresyon ve Anksiyete ile İbadet İlişkisi

Boyutlar	İbadet	
	R	P
Depresyon Ve Anksiyete	-.120	,210

Tablo 30’da yer alan bilgilere bakıldığında depresyon ve anksiyete ile ibadet arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna göre boşanmış ailelerin çocuklarının ibadet düzeyi ile depresyon ve anksiyete arasında bir ilişki yoktur.

Bu durumda H_{3e} reddedilmiştir.

4.2.19. Sosyal Destek ile İbadet İlişkisi

Bu bölümde sosyal destek ile ibadet boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine yer verilmektedir. Ölçeklerin boyutları arasındaki ilişki gücünü ve yönünü belirlemek için Spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kurulan hipotez:

H_{3f} : Sosyal destek ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 31. Sosyal Destek ile İbadet İlişkisi

Boyutlar	İbadet	
	R	P
Sosyal Destek	,066	,176

Tablo 31’de yer alan bilgilere bakıldığında sosyal destek ile ibadet arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna göre boşanmış ailelerin çocuklarının ibadet düzeyi, sosyal destek ile ilişkili değildir.

Bu durumda **H₃** reddedilmiştir.

4.2.20. Dindarlığın Boşanma Sonrası Uyum Üzerine Etkisi

Bu bölümde dindarlık bağımsız değişkeninin bağımlı değişken olan boşanma sonrası uyum üzerine etkisi olup olmadığına ilişkin analizler yer almaktadır. Dindarlığın boşanma sonrası üzerine etkisini tespit etmek için regresyon analizinden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H₄: Dindarlığın boşanma sonrası uyum üzerine etkisi vardır.

Tablo 32. Dindarlığın Boşanma Sonrası Uyum Üzerine Etkisi

Ölçek	B	T	P	Regresyon Modeline İlişkin Değerler
Boşanma Sonrası Uyum	,121	1,272	,206	Adj. R ² =,006
				F=1,618
				P=,206

Tablo 32’de boşanma sonrası uyum bağımsız değişkeninin dindarlık bağımlı değişkenine etkisini tespit etmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre regresyon modelinin anlamlı olmadığı görülmektedir (F=1.618, p=,206). Buna göre dindarlığın boşanma sonrası uyum üzerinde etkisi yoktur.

Bu durumda **H₄** hipotezi reddedilmiştir.

4.2.21. Dindarlığın Boşanma Sonrası Uyum Boyutları Üzerine Etkisi

Bu bölümde dindarlığın boşanma sonrası uyum boyutları üzerine etkisi olup olmadığına ilişkin analizler yer almaktadır. Dindarlık boyutlarının boşanma sonrası uyum

boyutları üzerine etkisini tespit etmek için çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Kurulan hipotezler şunlardır:

H_{4a}: Çatışma ve kötü uyumun dindarlık üzerine etkisi vardır.

H_{4b}: Depresyon ve anksiyetenin dindarlık üzerine etkisi vardır.

H_{4c}: Sosyal desteğin dindarlık üzerine etkisi vardır.

Tablo 33. Dindarlık Boyutlarının Boşanma Sonrası Uyum Boyutları Üzerine Etkisi

Boyutlar	B	T	p	Tolerans	VIF	Regresyon Modeline İlişkin Değerler
Çatışma ve Kötü Uyum	,175	1,753	,082	,813	1,231	Adj. R ² =,120 F=5,976 Sig.=,001
Depresyon ve Anksiyete	-,285	-2,952	,004	,867	1,153	
Sosyal Destek	,267	2,770	,007	,866	1,155	

Tablo 33'te çatışma ve kötü uyum, depresyon ve anksiyete ve sosyal destek boyutlarının dindarlık bağımlı değişkenine etkisini tespit etmek için yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmektedir (F=5.976, p<.01). Boşanma sonrası uyum ölçeği boyutlarının toplam-zaman riski boyutunu açıklama oranı (R²) ,120 düzeyindedir. Buna göre boşanma sonrası uyum ölçeğine ilişkin boyutlar toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Boşanma sonrası uyum ölçeği boyutlarının dindarlık üzerindeki göreceli önem sırası; depresyon ve anksiyete ($\beta=-,285$) ve sosyal destektir ($\beta=,267$). Çatışma ve kötü uyum boyutunun dindarlık üzerinde etkisi yok iken depresyon ve anksiyete ile negatif yönlü, sosyal destek boyutlarının dindarlık üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir.

Çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığını tespit etmek için tolerans ve VIF değerlerine bakılabilir. Tolerans değerinin .10'un üzerinde ve VIF değerinin de 10'dan küçük veya eşit olması çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığını göstermektedir.⁴⁵¹

⁴⁵¹ Pallant, Çev. Balcı ve Ahi, Spss Kullanma Kılavuzu Spss ile Adım Adım Veri Analizi.s.176.

Tablo 33’te yer alan tolerans ve VIF değerlerine bakıldığında çoklu doğrusal bağlantı sorunun olmadığı görülmektedir.

Bu durumda **H_{4a}** hipotezi reddedilirken, **H_{4b}** ve **H_{4c}** hipotezi kabul edilmiştir.

Hipotezler	Kabul/Red
H₁: Demografik özellikler ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.	
H _{1a} : Cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H _{1b} : Aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H _{1c} : Aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H _{1d} : İkamet edilen yer ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H _{1e} : Birlikte yaşadığı kişi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H₂: Demografik özellikler ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.	
H _{2a} : Cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul
H _{2b} : Aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul
H _{2c} : Aile eğitim durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H _{2d} : İkamet edilen yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Kabul
H _{2e} : Birlikte yaşadığı kişi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Red
H₃: Boşanma sonrası uyum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H _{3a} : Çatışma ve kötü uyum ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H _{3b} : Depresyon ve anksiyete ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H _{3c} : Sosyal destek ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H _{3d} : Çatışma ve kötü uyum ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H _{3e} : Depresyon ve anksiyete ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H _{3f} : Sosyal destek ile ibadet arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Red
H ₄ : Dindarlığın boşanma sonrası uyum üzerine etkisi vardır.	Red
H _{4a} : Çatışma ve kötü uyumun dindarlık üzerine etkisi vardır.	Red
H _{4b} : Depresyon ve anksiyetenin dindarlık üzerine etkisi vardır.	Kabul
H _{4c} : Sosyal desteğin dindarlık üzerine etkisi vardır.	Kabul

5. TARTIŞMALAR

Bu bölümde bulguların konuyla ilgili literatür kapsamında tartışma ve yorumuna yer verilmiştir.

5.1. Demografik Değişkenlere Göre Sosyal Uyum Karşılaştırmasına Dair Bulguların Tartışılması

5.1.1. Boşanma Sonrası Uyum-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Boşanmış aile çocuklarında cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi'nden faydalanılmıştır.

Sosyal uyum toplam puanına cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında analiz sonuçlarına göre cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Buna göre kız çocuklarının ve erkek çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyi aynıdır ve farklılık göstermemektedir.

Yapılan bir çalışmada cinsiyete göre ergenleri akran ilişki düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı, benzer şekilde ergenlerin akran sapma davranışlarında da yine cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.⁴⁵² 12-14 yaşlarında bulunan boşanmış ve boşanmamış aile çocuklarının yalnızlık ve utanç düzeylerinin incelendiği bir başka çalışmada, boşanmış aile çocuklarının cinsiyete göre yalnızlık puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmamıştır.⁴⁵³ Kırdök yapmış olduğu çalışmada benzer şekilde ebeveynleri boşanmış kadın ve erkeklerin ölçeklerden ve ölçeklerin alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır.⁴⁵⁴ Yine Altuntaş'ın boşanmış ve boşanmamış ebeveynlerin çocuklarına yönelik yapmış olduğu

⁴⁵² Timur, "Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Akran İlişkilerinin Karşılaştırılması".s.50.

⁴⁵³ Aydoğan Candan, "12-14 Yaşlarında Bulunan Boşanmış ve Boşanmamış Aile Çocuklarının Yalnızlık Suçluluk ve Utanç Düzeylerinin İncelenmesi".s.72.

⁴⁵⁴ Kırdök, "Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveyn Sahip Bireylerin Depresyon ve Aleksitimi ve Öfke Düzeylerinin İlişkisi".s.55.

çalışmada cinsiyet değişkenin anksiyete düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur.⁴⁵⁵

Konuyla ilgili Batı’da yapılan araştırmalarda elde edilen bulgularda çalışmamızın sonucu ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Mechanic ve Hansell ebeveyn boşanmasının ergen bireyler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yaptıkları araştırmada, anne-babası boşanmış bireylerin boşanmadan olumsuz etkilenmelerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁵⁶ Battaglia ve diğ., 1,5 – 6 yaş aralığındaki çocuklarda gözlenen ayrılık anksiyetesi ile ilgili boylamsal bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular neticesinde; çocukların ayrılık anksiyetesi ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.⁴⁵⁷ Mahon ve Yarcheski’in, yaptıkları çalışma sonucunda da kız ve erkek öğrencilerin mutluluk ölçümleri arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür.⁴⁵⁸

Yapılan literatür taramasına bakıldığında araştırmamızın sonucunu destekleyen çalışmaların olduğu görülmüştür. Boşanmış aile çocuklarının cinsiyeti ile boşanma sonrası sosyal uyum farkının olmaması çocuğun kişisel özellikleri, toplumsal yapı, bulunulan toplumun boşanma olayına karşı bakış açısı, boşanma sonrasında çocuğun destek aldığı kimselerin olup olmaması gibi farklı değişkenlere dayanabilir. Yani sosyal uyumun cinsiyetten çok boşanma ve boşanma sonrasında çocuğun içinde bulunulan durumla ilgilidir diyebiliriz.

Konuyla ilgili farklı bulgulara ulaşılan çalışmalarda mevcuttur. Candan yapmış olduğu çalışmada; boşanmış ailenin çocuklarının reddetme davranışının, birlikte olan ailenin ise çocuklarını kabul etme davranışının yüksek düzeyde olduğu ve erkek çocukların boşanmadan daha fazla etkilendikleri sonucunu elde etmiştir.⁴⁵⁹ Yine yapılan bir çalışmada cinsiyet değişkenin benlik saygısı düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğu

⁴⁵⁵ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.130.

⁴⁵⁶ Mechanic ve Hansell, “Divorce, Family Conflict, and Adolescents’ Well-Being”.s.113.

⁴⁵⁷ Battaglia vd., “Distinct Trajectories of Separation Anxiety in the Preschool Years: Persistence at School Entry and Early-life Associated Factors”.s.44.

⁴⁵⁸ Nur Şahin, “Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.107.

⁴⁵⁹ Candan, “8-11 Yaşındaki Parçalanmış ve Tam Aile Çocuklarının Anne Babalarının Kabul Ve Reddetme Davranışını Algılayışı”.s.135.

bulmuştur.⁴⁶⁰ Karakuş'un ise anne babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeylerini ve okul başarılarını incelediği araştırmasında; kız çocukların boşanmadan daha fazla erkek çocukların ise boşanmadan daha az etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁶¹

Batı'da yapılan araştırmalarda farklı bulgulara da ulaşılmıştır. Walbinder'in çalışmasında ise erkek çocukların olumsuz davranışlar sergileme konusunda genel olarak kızlardan daha çok etkilendiği sonucu elde edilmiştir.⁴⁶² Hetherington araştırmasında ergenlik döneminin ilk yıllarındaki ebeveynleri boşanmış kızların erkeklerle olan iletişimlerinde yaşlarından daha olgun ve daha kışkırtıcı davrandığını bulmuştur.⁴⁶³ Napp-Peters ebeveyn boşanmasından 12 sene sonra çocukların duygu ve davranış evreni tekrardan araştırdıklarında; kız çocukların ebeveyn boşanmasında duygularını daha fazla gizledikleri, kalan ebeveyni üzmemek için özlemlerini gizlediklerini ve kırgınlıklarını kendi içlerine attıkları tespit edilmiştir.⁴⁶⁴

“Rana ve Malthorta, çocukların saldırgan eğilimleri üzerinde ailesel faktörlerin etkisine baktıkları çalışmalarında 15-18 yaş arasında değişen, 100 kız ve 100 ergenle yaptıkları çalışmalarında, Doğrudan ve Dolaylı Saldırganlık Ölçme aracını ve Aile Çevresi Ölçme Aracını kullanmışlardır. Aile çevresi ölçme aracının üç alt boyutu vardır: ilişki boyutu (tutarlılık, dışavurumculuk, çatışma), kişisel gelişim (bağımsızlık, başarıya uyum, zihinsel-kültürel uyum, ahlaki ve dinsel vurgulamalar) ve sistemin sürdürülmesine ilişkin boyutlardır. Buna göre çocukların saldırgan davranışlarının aile çevresiyle ilişkili olduğu bulunmuştur. Erkeklerin, kızlara göre fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlıklarının daha fazla olduğu sonucu bulunmuştur. Bu çalışma ailenin ve ailede yaşanan özel durumların çocuğun yaşamında önem arz ettiğini ve farklı durumlarda da yaşanmasına neden olduğunu ortaya koymuştur.”⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Altuntaş, “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.130.

⁴⁶¹ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansıması”.s.70.

⁴⁶² Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.60.

⁴⁶³ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyum.s.64.

⁴⁶⁴ Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.59.

⁴⁶⁵ Timur, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Akran İlişkilerinin Karşılaştırılması”.s.52.

5.1.2. Boşanma Sonrası Uyum- Aile Gelir Düzeyi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Katılımcıların aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre aile gelir düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Yapılan bir araştırmada yalnızlık ve sosyo-ekonomik düzey arasında farklılığa rastlanmamıştır.⁴⁶⁶ Nur-Şahin'in yapmış olduğu başka bir çalışmada ailenin gelir durumuna göre yaşam doyumunun farklılaşmadığını tespit edilmiştir.⁴⁶⁷

Aile gelir seviyesi yükseldikçe çocuğa sunulan ekonomik imkanların artması ile boşanmaya uyumun olumlu yönde artması beklenebilir ancak çalışmamızın sonucunda çocuğun maddi imkanlarının artması veya azalması çocuğu boşanmaya uyum konusunda etkilememektedir. Boşanma sonrasında değişen yaşam şartları, sosyal kabul veya ebeveyn ile olan ilişkilerin niteliğinin çocuğun sosyal uyumu üzerinde maddi imkanlardan daha etkili olabileceği dolayısıyla da boşanma sonrası sosyal uyumunu etkilemede aile gelir düzeyinin önemli bir etken olmadığı söylenebilir.

Çalışmamızın sonuçlarının tersi sonuçlar bulan araştırmalar da bulunmaktadır. Demirtaş, ilköğretim öğretim 8. sınıf öğrencilerine yönelik yaptığı çalışmada ailesinin ekonomik durumu düşük olanların daha yüksek yalnızlık yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır.⁴⁶⁸ Canbay yapmış olduğu araştırmada yüksek gelirin yüksek yaşam doyumu ile ilişkili olduğunu gösteren sonuçlara ulaşmıştır.⁴⁶⁹

Batı'da yapılan araştırmalarda yine farklı bulgulara ulaşıldığı görülmüştür. McLanahan ve Sandefur yapmış oldukları çalışmada boşanmanın bir risk faktörü olduğunu işaret eden en güçlü kanıtlatın bir kısmını derledikleri araştırmada ebeveynliğin kalitesi,

⁴⁶⁶ Erözkan, "Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi".s.170.

⁴⁶⁷ Nur Şahin, "Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması".s.111.

⁴⁶⁸ Demirtaş, "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Arasındaki İlişki".s.135.

⁴⁶⁹ Canbay, "Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri ile Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi".s.81.

ebeveynler arası çatışma ve ailenin ekonomik koşulları riskin boşanmanın çocuklar üzerindeki risk açısından büyük bir rol oynadığını belirtmişlerdir.⁴⁷⁰

5.1.3. Boşanma Sonrası Uyum-Aile Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Katılımcıların aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre aile eğitim durumu ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Yapılan bir çalışmada ergenlerin anne – baba eğitim durumuna göre akran sapma düzeylerine ilişkin gruplar arasında önemli bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.⁴⁷¹ Anne babası boşanmış ve boşanmamış çocuklarda ayrılık anksiyetesi ve depresyon düzeylerini incelediği başka bir çalışmada, boşanmış ve boşanmamış ebeveynlerin çocuklarındaki depresyon puanı ebeveynlerin öğrenim durumlarına göre incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.⁴⁷² Yine başka bir çalışmada boşanmamış aile sisteminden gelen öğrencilerin aile aidiyet ölçeği puan ortalamaları anne mesleğine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.⁴⁷³ Başer de üniversite öğrencilerine yönelik yaptığı çalışmasında aile, arkadaş ve öğretmenden algılanan sosyal desteğin anne eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır.⁴⁷⁴

Anne ve babanın eğitim seviyesi yükseldikçe ebeveynlerin çocuğa karşı doğru davranış şekillerine uygun hareket etmesi, çocuğun içinde bulunduğu dönemi dikkate alarak hassasiyet gösterilmesi gereken hususlarda özenli davranması ve dolayısıyla bunun sonucunda boşanma sonrası yaşanan sıkıntının kolaylıkla atlatılmasında ve sosyal uyumunda olumlu etkisi olacağı öngörülmektedir. Ancak anne babanın eğitim alanlarının farklılığı, çocuk yetiştirmede geleneksel yöntemlerin devam ettirilmesi, çocuk yetiştirmede kendi doğrusuna göre veya ebeveynin içinde bulunduğu sıkıntılı dönemde kendi sıkıntısı

⁴⁷⁰ Emery, Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumunu.s.48.

⁴⁷¹ Timur, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Akran İlişkilerinin Karşılaştırılması”.s.50-51.

⁴⁷² Kurtman, “Anne- Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocuklarda Ayrılık Anksiyetesi ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi”.S.82.

⁴⁷³ Avşar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ailelerin Çocuklarının Aile Aidiyet ve Piskolojik Sağlamlığının Karşılaştırılması”.s.93.

⁴⁷⁴ Başer, “Aileden Algılanan Sosyal Destek İle Kendini Kabul Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)”.s.65.

içinde çocuğu fark edememesi gibi etkenler çocuğun sosyal uyumunu olumsuz yönden etkileyebilir. Aksine anne-babanın çocuk eğitimi alanında kendini geliştirmesi ve bu doğru bilgiler noktasında hareket etmesi boşanma sonrasında psikolojik ve sosyal destek almasında çocuğa yardımcı olması gibi hususlarla boşanma sonrasında sosyal uyum olumlu yönde etkilenebilir. Dolayısıyla boşanma sonrası uyum anne babanın eğitimi ile ilgili değil anne babanın çocuk eğitimi alanında bilgiye sahip olması özellikle de bu eğitimin işlevselliği ile ilgilidir diyebiliriz.

Baba eğitim düzeyi bakımından genel yaşam doyumunun fark yaratıp yaratmadığına ilişkin önceki çalışmalara bakıldığında Başer-Şeker, anlamlı düzeyde bir fark saptamamıştır.⁴⁷⁵ Benzer bir durum, Başer,⁴⁷⁶ ve Kozaklı'nın⁴⁷⁷ çalışmalarında babanın eğitim düzeyi ile sosyal destek düzeyi arasında fark oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Altuntaş çalışmasının sonucunda baba eğitimi değişkenin benlik saygısı, anksiyete ve sürekli öfke düzeyi üzerinde ve alt boyutlarında da anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuştur. Aynı çalışmada anne eğitimi değişkenin benlik saygısı ve anksiyete düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur.⁴⁷⁸

Bulgularının aksine Nur-Şahin, algılanan sosyal desteğin anne öğrenim durumuna göre farklılaştığını saptamıştır.⁴⁷⁹ Kozaklı⁴⁸⁰ ve Şencan,⁴⁸¹ anne eğitim düzeyi arttıkça sosyal destek düzeyinin arttığına dair bulgu elde etmişlerdir. Yapılan bir çalışmada baba eğitim düzeyi arttıkça algılanan sosyal destek düzeyinin de yükseldiği görülmüştür.⁴⁸² Baba eğitim düzeyi ile ilgili algılanan sosyal destek bakımından farklı sonuçlara ulaşılmaktadır.

⁴⁷⁵ Başer-Şeker, "Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi".s.68.

⁴⁷⁶ Başer, "Aileden Algılanan Sosyal Destek ile Kendini Kabul Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)".s.35.

⁴⁷⁷ Kozaklı, "Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırılması".

⁴⁷⁸ Altuntaş, "Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması".s.140.

⁴⁷⁹ Nur Şahin, "Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması".s.113.

⁴⁸⁰ Kozaklı, "Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırılması".

⁴⁸¹ Şencan, Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik.s.106.

⁴⁸² Akyol, "Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi".s.122.

5.1.4. Boşanma Sonrası Uyum-İkamet Edilen Yer İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

İkamet edilen yer ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi'nden faydalanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre merkezde yaşayan boşanmış aile çocukları ile ilçelerde yaşayan boşanmış aile çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyinde bir farklılık yoktur.

Yapılan bir çalışmada yaşadıkları yerlere göre göre kendini açma, öznel iyi oluş ve algıladıkları sosyal destek puanlarının farklılaşmadığı görülmüştür.⁴⁸³

Boşanmış ailelere ait çocukların sosyal desteğin fazla olduğu mahalle kültürünün devam ettirildiği kırsal kesimlerde yaşaması ile sosyal uyumu olumlu yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Ancak çalışmamızın sonucunda ikamet edilen bölge ile sosyal uyum arasında bir farklılık görülmemiştir. Bu durum giderek değişen yaşam koşulları ile insanların yalnızlaşması ve iş yoğunluğunun artması gibi etkenler sosyal uyumu olumsuz yönde etkilerken bir yandan da sosyal destek alabileceği ortamda yaşayan çocuğun sosyal uyumu olumlu yönde etkilenebilir. Dolayısıyla boşanmaya uyum ve ikamet edilen bölgede yaşayan toplumun dayanışma ve yardımlaşma kültürünün devam edip etmemesi gibi hususlar boşanmaya uyumu etkileyeceğinden bu durum çocuğun içinde bulunduğu toplum özelliğinden kaynaklanabilir.

Konuyla ilgili benzer çalışmalarda farklı bulgulara ulaşılan çalışmalarda mevcuttur. Boşanmış ve boşanmamış ailelerin çocuklarının aile aidiyet ve psikolojik sağlamlığının karşılaştırılmasına dair yapılan bir çalışmada, boşanmış aile sisteminden gelen öğrencilerin aile aidiyet ölçeği puan ortalamaları boşanmış aile sisteminden gelen öğrencilerde; büyükşehir-il merkezinde yaşayan öğrencilerin köy-kasaba ya da ilçe merkezinde yaşayan öğrencilere göre; annesi memur olanların ankette belirtilen meslek gruplarının dışında çalışanlara göre aldıkları puan ortalaması anlamlı derecede yüksektir.⁴⁸⁴

⁴⁸³ Nur Şahin, “Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması”.s.110.

⁴⁸⁴ Avşar, “Boşanmış ve Boşanmamış Ailelerin Çocuklarının Aile Aidiyet ve Psikolojik Sağlamlığının Karşılaştırılması”.s.93.

5.1.5. Boşanma Sonrası Uyum-Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Katılımcıların birlikte yaşadığı kişi ile boşanma sonrası uyum arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında birlikte yaşanan kişi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Ergenlerin boşanma sonrası uyumu üzerine yapılmış olan bir çalışmada ergenin birlikte yaşadığı annesiyle, babasıyla, anne/büyükanne-büyükbabasıyla, baba/büyükanne-büyük babasıyla, anne-üvey baba, baba-üvey anne ve diğer kişilerle yaşayan ergenlerin boşanma sonrası uyumunda bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁸⁵ Yapılan başka bir çalışmada ebeveynleri boşanmış ergenlerin kiminle yaşadığı ve sürekli devam eden öfke ve öfke tarzı ölçeği alt boyutlarından hiç birisinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁸⁶ Boşanmış ebeveynler ile boşanmamış ebeveynlerin lisenin farklı kademelerindeki çocuklarının sürekli öfke ve öfke ifade tarzı, benlik saygısı ve anksiyete düzeylerinin karşılaştırıldığı bir çalışmanın istatistiksel analizleri sonucunda ergenlerin kimle yaşadığı değişkenin benlik saygısı, anksiyete ve sürekli öfke düzeyinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur.⁴⁸⁷ Yine yapılan benzer bir çalışmada boşanmış ailedeki ergenlerin denetim odakları ile sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarının kiminle yaşadığına göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁸⁸ Boşanmış ve boşanmamış ebeveyne sahip bireylerin depresyon ve aleksitimi ve öfke düzeylerinin araştırıldığı Kırdök'ün çalışmasında da ebeveynleri boşanmış bireylerin ebeveynlerinin ayrıldıkları dönemde kiminle yaşadıklarına göre ölçeklerden ve alt ölçeklerden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır.⁴⁸⁹ Benzer şekilde Karakaya çalışmasında

⁴⁸⁵ Şahin, "Ebeveynleri Boşanmış Ergenlerin Boşanma Sonrası Yaşama Uyumunu".s.81.

⁴⁸⁶ Alkış, "Boşanmış ve Boşanmamış Ailedeki Ergenlerde Denetim Odağı ve Öfke İfade Tarzlarının Karşılaştırılması".s.97.

⁴⁸⁷ Altuntaş, "Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması".

⁴⁸⁸ Alkış, "Boşanmış ve Boşanmamış Ailedeki Ergenlerde Denetim Odağı ve Öfke İfade Tarzlarının Karşılaştırılması".

⁴⁸⁹ Kırdök, "Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveyne Sahip Bireylerin Depresyon ve Aleksitimi ve Öfke Düzeylerinin İlişkisi".s.56.

çocukların hangi ebeveyniyle yaşadıkları ile benlik saygısı arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁹⁰

Aydoğan-Candan, 12-14 yaş aralığındaki çocukların yalnızlık suçluluk ve utanç düzeyleri üzerine yapmış olduğu çocuklarının kiminle yaşadığı ile suçluluk ve utanç puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulmamıştır Yine aynı çalışmada boşanmış aile çocuklarının kiminle yaşadığına göre yalnızlık puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Babasıyla yaşayan çocukların yalnızlık sıra ortalaması annesiyle yaşayan çocukları yalnızlık sıra ortalamalarına göre istatistiksel olarak daha yüksek bulunmuştur.⁴⁹¹

Literatür taramasında araştırmamızın sonucunu destekleyen çalışmalar olduğu görülmüştür. Çocuk için anne ve baba ayrılmaz bir bütündür. Çocuğun boşanma gibi zor bir olayın sıkıntılarını atlatmaktan çok bir ebeveyn ile ya da iki ebeveynden herhangi biriyle de yaşayamayacak olması çocuk için en çok olumsuz durumlardan biridir. Çocuk anne ile kalsa baba eksikliği baba ile kalsa anne eksikliği, iki ebeveynden de ayrı kalması ise çocukta anne baba eksikliğine neden olabilmektedir. Fakat bunların yanında çocuğun beraber yaşadığı bireyin çocuğun ruh sağlığını sosyal uyumunu destekleyici davranışlarda bulunması, ebeveynleri ile düzenli aralıklarla görüşmesine imkân tanınması ve ebeveynlerin çocuğa karşı her türlü sorumluluğunu yerine getirmeye devam ettirilmesi çocuğu olumlu yönde etkileyebilir. Dolayısıyla çocuğun kimin yanında kaldığı değil çocuğun boşanma sonrasında ebeveynlerle ilişkilerinin düzenli, sağlıklı olması ve çocuğa huzurlu bir yaşam ortamı sunulması ile ilgilidir diyebiliriz.

Konuyla ilgili Batı’da yapılan araştırmalarda elde edilen bulgularda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Schmidt-Denter ve Beelmann çalışmasında, ebeveynlerin boşanmasından sonra boşanmanın ağır yükünü babalarıyla irtibatı zayıf olan çocukların çektiğini belirtmişlerdir.⁴⁹²

Jacobson, araştırmasında yapılan analizlerde evlilik sürecindeki ebeveyn-çocuk ilişkileriyle kıyaslandığında, ayrılık/boşanma sonrasında çocukların ebeveynlerden biriyle veya her iki ebeveynle geçirdikleri zamanla birlikte yaptıkları etkinlik sayılarında azalma

⁴⁹⁰ Karakaya, “Boşanmanın Çocukların Benlik Saygısı ve Sosyal Sorun Çözme Becerilerine Etkisi: Denizli Örneğinde Karşılaştırılması Bir Çalışma”.s.154.

⁴⁹¹ Aydoğan Candan, “12-14 Yaşlarında Bulunan Boşanmış ve Boşanmamış Aile Çocuklarının Yalnızlık Suçluluk ve Utanç Düzeylerinin İncelenmesi”.s.72-73.

⁴⁹² Taş, Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması.s.65.

olduğu bulunmuştur. Çocukların babayla geçirdikleri zaman azaldıkça uyumsuz davranışlarının da arttığı sonucuna varılmıştır.⁴⁹³

5.2. Demografik Değişkenlere Göre Dindarlık Karşılaştırmasına Dair Bulguların Tartışılması

5.2.1. Dindarlık-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi'nden faydalanılmıştır.

Mann-Whitney U analiz sonuçlarına göre cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Buna göre kadınların erkeklere göre daha fazla dindar olduğu görülmektedir.

Gürsu, Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi üzerine yapmış olduğu çalışmada kızlarda dindarlığın erkeklerden daha yüksek olduğunu bulmuştur.⁴⁹⁴ Yine Baynal, yapmış olduğu çalışmasında kadınların erkeklere oranla daha dindar oldukları görülmüştür.⁴⁹⁵ Benzer şekilde Sağır⁴⁹⁶, Karşlı⁴⁹⁷, Uysal⁴⁹⁸, Mehmedoğlu ve Korkmaz⁴⁹⁹, Şengül⁵⁰⁰, Ceviz⁵⁰¹, Saroglou ve Uysal⁵⁰², tarafından yapılmış çalışmalarda da cinsiyet ile dindarlık arasındaki ilişkide kadınlar erkeklerden daha dindardır sonucuna ulaşılmıştır.

Batıda yapılan çalışmalara bakıldığında hipotezimizi destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Miller ve Hoffman'ın gerçekleştirdiği çalışmaya göre kadınlar erkeklere oranla dinsizliğe daha az eğilimli olmakla beraber, inanç boyutunda daha samimi ve sadık olduğu ve dini organizasyonlara daha çok katılım sağladıkları tespit edilmiştir.⁵⁰³

⁴⁹³ Timur, "Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Akran İlişkilerinin Karşılaştırılması".s.52.

⁴⁹⁴ Gürsu, "Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi".s.170.

⁴⁹⁵ Baynal, "Evlenme ve Boşanma Deneyimleri Arasındaki İlişkide Dindarlık Faktörünün İncelenmesi".s.213.

⁴⁹⁶ Sağır, "Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyet İlişkisi".S.40.

⁴⁹⁷ Karşlı, "Gençlerde Özsaygı- Dindarlık İlişkisi".s.27.

⁴⁹⁸ Uysal, "Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık".s.45.

⁴⁹⁹ Korkmaz ve Mehmedoğlu, "Dindarlık, Siber Zorbalık ve Problemlili İnternet Kullanımı İlişkisine Dair Nicel Bir Araştırma".s.45.

⁵⁰⁰ Şengül, "Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi".s.122.

⁵⁰¹ Ceviz, "Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dindarlık, Mistik Tecrübe ve Benlik Saygısı".s.54.

⁵⁰² Saroğlu ve Uysal, "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri".s.134.

⁵⁰³ Miller ve Hoffmann, "Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity".s.65.

Namaz, oruç, nafil ibadetler Kuran okuma, dua vb. ritüelleri gerçekleştirerek geleneksel, kurumsal, bireysel ve halk dindarlığında kadınların erkeklerden daha dindar oldukları öngörülmüş ve araştırmamızda da bu sonuca ulaşılmıştır. Kadınların erkeklere göre içinde bulundukları ruhsal yapı ve günah sevap gibi duyguların daha çok gelişmesi bulunduğu ortamda yaşanan halk dindarlığı ve örneklem grubumuzun ergenlik döneminde yer alan genç kızların içinde bulundukları sıkıntılı durumlarda namaz, oruç ve dua ibadetlere yönelmeleri erkeklerden daha dindar olma sonucunu doğurmuş olabilir.

Konuyla ilgili farklı bulgulara ulaşan çalışmalarda mevcuttur. Ayten, Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü üzerine yapmış olduğu çalışmada kadınların dindarlık eğilimleri, erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁰⁴ Mehmedoğlu, yapmış olduğu çalışmada cinsiyet ile dindarlığın anlamlı ilişkisinin ortaya konduğu görülmüştür ve erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁰⁵ Acar Yıldırım ve Ergene, de benzer sonuca ulaşarak erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğunu saptamışlardır.⁵⁰⁶

Tokur'un Stres ve Dindarlık İlişkisi üzerine yaptığı araştırmasında cinsiyet değişkeni ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.⁵⁰⁷ Kavun benzer şekilde yapmış olduğu araştırmasında cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir fark bulmamıştır.⁵⁰⁸ Kımter⁵⁰⁹, İncedal⁵¹⁰, Öztürk⁵¹¹ Acat⁵¹², Çetin⁵¹³, Nalbant⁵¹⁴, Çoban⁵¹⁵, Öztürk⁵¹⁶ tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda cinsiyet değişkeni ile dindarlık seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

⁵⁰⁴ Ayten, "Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü".s.119.

⁵⁰⁵ Mehmedoğlu, "Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)".s.148.

⁵⁰⁶ Acar, Yıldırım ve Ergene, "Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi".s.47.

⁵⁰⁷ Tokur, "Stres ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma".s.151.

⁵⁰⁸ Kavun, "Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler".s.120.

⁵⁰⁹ Kımter, "Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi".

⁵¹⁰ İncedal, "Ergenlerde Dindarlık ve Kimlik Statüsü Arasındaki İlişki".s.89.

⁵¹¹ Öztürk, "Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)".s.69.

⁵¹² Acat, "Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyet İlişkisi".S.50

⁵¹³ Çetin, "Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık- Empati İlişkisi (Isparta Örneği)".s.79.

⁵¹⁴ Nalbant, "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ile Başarı Algısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (MAKÜ Örneği)".s.74.

⁵¹⁵ Çoban, "Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Burdur Gölhissar Örneği)".s.103.

⁵¹⁶ Öztürk, "İyimserlik ve Dindarlık".s.62.

5.2.2. Dindarlık - Aile Gelir Düzeyi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Katılımcıların aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre aile gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir.

Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu belirlemek için Games-Howell analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre ortanın üstü aile gelir düzeyine sahip katılımcılar ile üst aile gelir düzeyine sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Ortanın üstü aile gelir düzeyine sahip katılımcılar üst aile gelir düzeyine sahip katılımcılara göre daha dindardır.

Acar, Yıldırım ve Ergene, bireylerin dindarlık düzeyleri üzerine yapmış olduğu çalışmada dindar / çok dindar olanların daha çok orta ve alt sosyo-ekonomik düzeyde yer aldıklarını saptamışlardır.⁵¹⁷

Karlı, yapmış olduğu çalışmada sosyo-ekonomik durumu düşükten yükseğe doğru değiştikçe örneklemin dini şuur düzeyleri de anlamlı şekilde azaldığı sonucuna ulaşmıştır.⁵¹⁸ Benzer şekilde Ceviz, yapmış olduğu çalışmada dindarlık düzeyinde en yüksek ortalama puana sahip olan grup ekonomik durumu düşük olanlar olduğunu saptamıştır.⁵¹⁹

Yapılan bir çalışmaya göre ailenin gelir düzeyi ile örneklemin dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve örneklemin aile gelir düzeyi arttıkça dindarlığın da arttığı görülmüştür.⁵²⁰

Kıntar, Benlik Saygısı ve Dindarlık üzerine yapmış olduğu çalışmada ailelerinin gelir durumlarına göre dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutundaki puan ortalamalarının farklılaştığı görülmüş, öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre dini hayatın inanç 195 boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın gelir durumu bakımından ailesi “zengin” statüsünde olanlara ait olduğu daha sonra bunları ailesi “orta halli” grubundakilerin izlediği sonucuna ulaşmıştır.⁵²¹

⁵¹⁷ Acar, Yıldırım ve Ergene, “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.49.

⁵¹⁸ Karlı, “Gençlerde Özsaygı- Dindarlık İlişkisi”.s.29.

⁵¹⁹ Ceviz, “Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dindarlık, Mistik Tecrübe ve Benlik Saygısı”.s.69.

⁵²⁰ Çetin, “Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık- Empati İlişkisi (Isparta Örneği)”.s.89.

⁵²¹ Kıntar, “Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi”.s.194-195.

Literatüre bakıldığında aile gelir seviyesi ve dindarlık ile ilgili farklı bulgularla karşılaşmıştır. Araştırmamızın sonucu aile gelir seviyesi arttıkça dindarlık artar sonucuna ulaşan çalışmalarla kısmen benzerlik gösterse de dindarlık seviyesi aile gelir seviyesi ortanın üstü olanlar, aile gelir seviyesi yüksek olanlardan daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Örneklem grubunda aile gelir düzeyi üst seviyede olanların sayılarının diğer seviyelere göre oldukça az olması, üst gelir seviyesindeki bireylerin dindarlığını ortaya koymada yetersiz olmuş olabilir. Daha geniş örneklem grubu ile yapılacak çalışmalarda bu durum ortadan kalkabilir.

Kavun⁵²², İncedal⁵²³, Gürsu⁵²⁴, Çoban⁵²⁵ ve Öztürk⁵²⁶ tarafından yapılan çalışmalarda ise ailenin ekonomik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

5.2.3. Dindarlık -Aile Eğitim Durumu İlişisine Dair Bulgularının Tartışılması

Katılımcıların aile eğitim durumu ile dindarlık arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre aile eğitim durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p=,034<,05$). Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu belirlemek için Games-Howell analizi yapılmıştır.

Analiz sonucuna göre ilkökul mezunu olan ailelerin çocuklar ile lisansüstü mezun olan ailelerin çocukları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Kavun, ergenlerde dindarlık ve insani değerler hakkında yapmış olduğu çalışmasında, anne eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Baba eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.⁵²⁷ Yapılan başka bir araştırmada anne ve baba eğitim durumu değişkeni ile durumluk-sürekli kaygı durumu düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.⁵²⁸ Benzer

⁵²² Kavun, “Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler”.s.122.

⁵²³ İncedal, “Ergenlerde Dinarlık ve Kimlik Statüsü Arasındaki İlişki”.s.85.

⁵²⁴ Gürsu, “Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi”.s.183.

⁵²⁵ Çoban, “Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Burdur Gölhisar Örneği)”.s.115.

⁵²⁶ Öztürk, “İyimserlik ve Dindarlık”.s.73.

⁵²⁷ Kavun, “Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler”.s.127.

⁵²⁸ Çınar, “Anne ve Babası Boşanma Sürecinde Olan 9-12 Yaş Çocukların, Ebeveynlerinin Evlilik Çatışmalarını Algılayış Düzeyleri ile Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: İzmir İli Örneği”.s.43.

şekilde Öztürk, çalışmasında lise öğrencilerinin dindarlık özelliklerinin anne eğitim düzeyine göre anlamlı farklılaşma gösterdiği, baba eğitim düzeyine göre inanç, ibadet ve etki alt boyutlarında anlamlı farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁵²⁹ Bu araştırmayı babanın eğitimi noktasında Gürsu'nun çalışması desteklemiştir ve babanın eğitim durumları ile ergenlerin dindarlık düzeyleri arasında bir fark saptanmamıştır.⁵³⁰

Anne veya babanın eğitim seviyesinin dindarlık üzerinde olumlu etkisi olacağı öngörülmüş ancak bir ilişki saptanmamıştır. Bunun nedeni boşanma olayıyla birlikte çocuklarının ebeveynlerinden bir tanesi ile veya diğer akraba bireyleri ile yaşaması sonucu anne-babanın eğitim seviyesinin çocuğun eğitimi üzerinde bir etkiye sahip olmamasını ortaya çıkarmış olabilir. Ayrıca anne-baba boşanma olayının etkilerini bireysel yaşarken çocuğun eğitimi üzerinde gereken özeni gösteremeyebilir.

Konuyla ilgili farklı bulgulara ulaşan çalışmalarda mevcuttur. Yapılan bir çalışmada babası ilköğretim mezunu olanların dindarlık ve dini yönelimleri, babası lise mezunlarından anlamlı derecede daha yüksek olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada dindarlık ortalamalarına baktığımızda anne eğitim seviyesi arttıkça dindarlık oranının düştüğü görülmüştür.⁵³¹ Gürsu, ise yaptığı çalışmada ergenlerin dindarlık düzeylerinde, annelerinin eğitim durumları açısından anlamlı farklılık olduğu görülmüş, annenin eğitim düzeyinin artması ile ergenin dindarlık düzeyinin düştüğü bulgusuna ulaşmıştır.⁵³²

Kımtır, dini hayatın inanç boyutunda en yüksek ortalamanın annesi sadece okur-yazar olan öğrencilere ait olduğu⁵³³ sonucuna ulaşmışken aynı çalışmada öğrencilerin babalarının eğitim düzeylerine göre dini hayatın boyutlarından aldıkları puanların ortalamaları farklılaşmadığı ve babalarının eğitim düzeyine göre dini hayatın inanç boyutunda en yüksek ortalama, babaları sadece okuma-yazma bilen öğrencilere ait olduğu görülmüştür.⁵³⁴

⁵²⁹ Öztürk, "Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)".s.72.

⁵³⁰ Gürsu, "Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi".s.182.

⁵³¹ Öztürk, "İyimserlik ve Dindarlık".s.177-179.

⁵³² Gürsu, "Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi".s.180.

⁵³³ Kımtır, "Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi".s.197.

⁵³⁴ Kımtır.s.200.

5.2.4. Dindarlık -İkamet Edilen Yer İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Yaşanılan yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi'nden faydalanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre yaşanılan yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Buna göre merkezde yaşayan boşanmış aile çocukları, ilçelerde yaşayan boşanmış aile çocuklarına göre daha çok dindardır.

Kavun, tarafından yapılan çalışmada ergenlerde en yüksek dindarlık puanının İl merkezinde hayatını geçirmiş olan ergenlerde olduğu görülmüştür.⁵³⁵ Nalbant, ise çalışmasında beldeden gelenler ilçe, köy ve ilden gelenlere göre anlamlı derecede daha az dindar olduğunu saptamıştır.⁵³⁶

Araştırmamızda merkezde yaşayan çocukların daha dindar olması sonucunu merkezde dini eğitim açısından fırsatlara sahip olunması ile açıklayabiliriz. Kırsal kesimlerden merkeze göç edilmesi ile kırsal kesimde yaşayan insanların sahip olduğu dindarlık anlayışı merkezlere taşınmış olabileceği ihtimalide merkezde yaşayan boşanmış aile çocuklarının dindarlığına etki edebilir. Ayrıca il merkezinde yaşayan çocukların sosyal destek açısından daha çok imkana sahip olabileceği düşünülerek sosyal desteğin dindarlık üzerindeki olumlu etkisinden yola çıkarak tüm bu sebepler dindarlığı artırıcı nedenler olduğu söylenebilir.

Tokur , araştırmasında örneklem grubunun dindarlığı yaşanılan yere göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır sonucuna ulaşmış ve köyde oturanların toplam dindarlık puanının şehir merkezinde ve ilçede bulunanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.⁵³⁷ Öztürk'ün, İyimserlik ve Dindarlık çalışmasında ise aynı şekilde sadece köyde yaşayanlarla büyük şehirde yaşayanlar arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiş ve dindarlık düzeyinde genelde köyden kente doğru izlenen süreçte bir düşüş yaşanmakta olduğu saptanmıştır.⁵³⁸ Onay'ın üniversite öğrencileri üzerine yapmış olduğu bir araştırmada

⁵³⁵ Kavun, "Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler".s.124-125

⁵³⁶ Nalbant, "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ile Başarı Algısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (MAKÜ Örneği)".s.80.

⁵³⁷ Tokur, "Stres ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma".s.175.

⁵³⁸ Öztürk, "İyimserlik ve Dindarlık".s.75.

ise, köyden ve ilçeden gelen öğrencilerin dindarlık düzeyi puanlarının ilden gelen öğrencilerden anlamlı bir şekilde farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵³⁹

Gürsu⁵⁴⁰ ve Çetin⁵⁴¹ tarafından yapılan çalışmalarda ise en uzun süresini geçirdikleri yer açısından dindarlık puanları arasında anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür.

5.2.5. Dindarlık -Birlikte Yaşanılan Kişi İlişkisine Dair Bulgularının Tartışılması

Katılımcıların birlikte yaşadığı kişi ile dindarlık arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis H Testi'nden faydalanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre birlikte yaşanan kişi ile dindarlık arasında da anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Aileleri boşanmış çocukların birlikte yaşadığı kişinin farklı olması, çocukların dindarlık düzeyinde farklılık oluşturmamaktadır.

Sağır, ergenlerde dindarlık ve öz denetim ve hayat memnuniyeti üzerine yapmış olduğu çalışmasında, ailesinin yanında ikamet ve dindarlık arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark oluşturmadığı bulgulanmıştır.⁵⁴²

5.3. Sosyal Uyum ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Elde edilen bulgulara göre ailesi boşanmış gençlerin dindarlık düzeyleri ile sosyal uyum düzeyleri arasında bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada dini inanç ile kişisel ve sosyal uyum arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁴³

⁵³⁹ Onay, Dindarlık Etkileşim ve Değişim.s.122-123.

⁵⁴⁰ Gürsu, “Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi”.s.178.

⁵⁴¹ Çetin, “Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık- Empati İlişkisi (Isparta Örneği)”.s.92.

⁵⁴² Sağır, “Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyet İlişkisi”.S.51.

⁵⁴³ Kayıklık ve Kalgı, “Dindarlık ile Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması (Siverek Örneği)”.s.532.

Özen, yapmış olduğu çalışmada çocukların eşler arası çatışma ve boşanma gibi hoş olmayan olaylar karşısında kullandıkları başa çıkma mekanizmalarından en etkili olanlarından birinin sosyal destek olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁴⁴

Araştırmamızda dindarlık ile sosyal uyum arasında bir ilişkinin görülmemesinin farklı nedenleri olabilir. Özellikle örneklem grubunun yetişmiş olduğu sosyal çevrenin farklı dini kültürlerden oluşması ve dinin toplumsal yapıdaki etkisinin görünürde az olmasının bu duruma neden olduğu düşünülebilir.

Dindarlık ile boşanma sonrası sosyal uyumun alt boyutları açısından boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi, depresyon ve anksiyete ile boşanma sonrası uyum düzeyi arasında bir ilişki saptanmamıştır.

Boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça çatışma ve kötü uyum düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Sosyal destek ile iman-dini duygu-etki arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmış; boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça sosyal destek düzeyi de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dindarlığın boyutlarından ibadet boyutunun, çatışma ve kötü uyum, depresyon ve anksiyete ve sosyal destek ile bir ilişkisinin olmadığı saptanmıştır.

Ailesi boşanmış gençlerin dindarlığı ile sosyal uyum düzeyinin alt boyutları arasındaki ilişkiyi anlamak için çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Boşanma sonrası sosyal uyum ölçeği boyutlarının dindarlık üzerindeki görelî sırası; depresyon ve anksiyete ve sosyal destek olarak sıralanmıştır. Sonuçlara göre dindarlık düzeyi ile çatışma ve kötü uyum arasında bir ilişki yokken dindarlık düzeyi ile depresyon ve anksiyete arasında negatif yönlü, sosyal destek ile de pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Buna göre dindarlık arttıkça depresyon ve anksiyete azalırken sosyal destek artmaktadır.

⁵⁴⁴ Özen, “Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Farklı Yaş ve Cinsiyetteki Çocukların Davranış ve Uyum Problemleri ile Algıladıkları Sosyal Destek Üzerindeki Rolü”.s.127-128.

5.3.1. Çatışma ve Kötü Uyum ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça çatışma ve kötü uyum düzeyi de artmaktadır. Çatışma ve kötü uyum düzeyi ile dindarlığın ibadet boyutu arasında ise bir ilişki saptanmamıştır. Ayrıca, yapılan çoklu regresyon analizi de dindarlığın çatışma ve kötü uyum üzerinde etkisi olmadığı görülmüştür.

Ergenlerin problem çözme ve iletişim becerilerinin cinsiyet, yaş, boşanmış/boşanmamış aile yapısı gibi değişkenlere göre incelemiş bir araştırmada ebeveynleri bir arada yaşayan ergenlerin anne babası boşanmış ailelerden gelenlere oranla, anne babayla ilişkilerinde daha az anlaşmazlık ve çatışma yaşadıkları saptanmıştır.⁵⁴⁵

Boşanmış aile çocuklarının boşanmamış aile çocuklarına göre daha fazla yalnızlık hissettiklerini bulgulayan araştırmalara rastlanmıştır.⁵⁴⁶ Bu durum çocuklarda sosyal ortamdaki uzaklaşma toplum yapısının da giderek bireyselleşmeye yönelik olması gibi durumlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Böylece kendi başına bırakılmış bir birey inanç olarak bir dine mensup olsa da bu dinin faydasını fark edemediği, göremediği zaman çatışma yaşaması da olasıdır diyebiliriz.

Dindarlık, bireyin hayatında dinin ne kadar yer aldığı ve hayatına ne kadar yön verdiğiyle ilgilidir. İnandığın din senin için ne ifade eder, hayatında nasıl bir etkiye sahiptir, davranışlarına, sosyal ilişkilerine, tutumlarına, zihinsel ve fiziksel sağlığına, iyiliğine ve mutluluğuna, karşılaştığın sorunlarla baş edebilme kabiliyetine nasıl etkide bulunur gibi sorulara verilecek cevaplar bireyin dini yönelimi, dine bakış açısı, kısacası dindarlığı hakkında önemli ipuçları verir.⁵⁴⁷ Bu nedenle dindarlığın insan hayatının her alanında etkisini görmek mümkündür. İçinde bulunulan sosyal çevre ve ruhsal hal insanın dindarlığını, dindarlığın boyutlarını ve dindarlığın yansımalarını farklılaştırabilmektedir. Araştırmamızda boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça

⁵⁴⁵ Dalkılıç, “Lise Öğrencilerinin Ana-Baba ve Ergen İlişkilerinde Algıladıkları Problem Çözme ve İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”.s.111.

⁵⁴⁶ Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.108.

⁵⁴⁷ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.31.

çatışma ve kötü uyum düzeyinin de artması; içinde bulunulan ergenlik döneminin etkisiyle açıklanabilir.

Ergenlik dönemindeki gelişimlerle birlikte bireyin şüpheciliğinin artması, çocukluk döneminde sorgulamadan kabullendiği her şeyi sorgulamaya başlaması gözlemlenen özelliklerdendir. Dine karşı olan tutumlarındada bunun etkisi görülür. Allah'ın varlığı ve bazı dini ilkelerle ilgili şüpheler oluşabilir. Bu dönemde cinselliğin de gelişmesiyle birlikte ergenler fiziksel ihtiyaçları ile dinin ilkeleri ve isyankârlık duyguları ile dinin itaat çağrısı arasında kalarak çatışma ve bunalım dönemi yaşarlar.⁵⁴⁸ Ayrıca bu dönemde aileden kopma, onlarla çatışma yine yaygın görülen ergenlik gelişim özelliklerindendir. Bunun yanı sıra ibadetin en düşük olduğu dönem de ergenlik dönemidir. Bu nedenle dindarlığın ibadet boyutu ile çatışma ve kötü uyum arasında bir ilişkinin olmaması bu şekilde açıklanabilir.

5.3.2. Sosyal Destek ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Araştırmamızda boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi sosyal destek düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ancak araştırmamızda dindarlığın alt boyutlarından olan ibadet boyutu ile sosyal destek arasında ilişki saptanmamıştır.

Yanar tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, katılımcıların boşanma sonrası sosyal destek kaynakları olarak çoğunlukla arkadaş ve beraber yaşadıkları aile üyelerini belirtirken baba desteğinden yalnızca bir katılımcı bahsetmiştir. Katılımcılar bu yaşantıların sonucunda zorluklar karşısında sosyal destek almanın önemini anladıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda merhamet- empati gibi duygularda olumlu değişimler meydana geldiği saptanmıştır.⁵⁴⁹

Walczak ve Burns tarafından gerçekleştirilen çalışmada boşanma olayında çocukların, desteği ebeveynlerinden beklediği fakat boşanma anının kargaşalığından pek az çocuğun yardım bulabildiği, profesyonel yardım alanların sayısının da oldukça az olduğu, bu süreç içinde pek çok çocuğun boşanmadan sonra bu durumun gizlenmesi gereken bir şey olduğunu düşünmesi veya ailesinin bu yönde baskıları nedeniyle sır gibi saklamış, bazıları boşanma

⁵⁴⁸ Köse ve Ayten, Din Psikolojisi.s.120.

⁵⁴⁹ Yanar, “Boşanmış Aile Çocuklarında Boşanmanın Etkileri ve Travma Sonrası Büyüme: Nitel bir Araştırma”.s.40.

durumunu anlattığında insanlar tarafından olumsuz tepkilerle karşılaşmış, içlerinden kendilerini şanslı olarak addeden çocuklar, doktor, okul rehberlik servisi, öğretmen, özellikle kendileri gibi boşanmış ebeveyne sahip akran veya boşanmadan sonra aile büyüklerinden olan anane dede gibi yanında kaldıkları, ulaşabildikleri kişilerden yardım aldıklarını dile getirmişlerdir. Ancak boşanmanın verdiği acı dolu yaşantı nedeniyle yıllarca yardım arayan ancak hiç yardım bulamamış olan pek çok çocuk bulunduğu çalışma sonucunda gözlemlenmiştir. Sosyal destek alamayan çocukların da içlerindeki öfke kızgınlık üzüntü gibi durumlarla baş etme, bu süreci kolay atlatma gibi hususlarda yardım alanlara göre daha başarısız oldukları ve yardım alsalar hayata karşı daha başarılı ve uyumlu olacaklarına inandıkları gözlemlenmiştir.⁵⁵⁰

Birey toplumdan ayrılmaz bir parçadır ve toplum, birey ile anlam kazanır. Birey tarafından deneyimlenen, öğrenilen, tecrübe edilen, var olan her şey toplum içinde etkisini gösterir ve toplumda bir karşılığı vardır. Bireyler çevrelerinde güvenebilecekleri, kendileriyle ilgilenen, değer veren ve onları seven kişilerin varlığını hissettiklerinde bir sosyal destek sistemi içinde bulunduklarını kabul ederler. Hayatın ilk dönemlerinde çocukların bağlanabilecekleri bir kişiyi bulabilmeleri ilk sosyal destek kaynağını oluşturur. Bir yetişkinle yakın bağlar kurarak büyüyen çocuklar, ileride sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip erişkinler olurlar. Sosyal destek görmüş bireylerde psikolojik bozukluklara rastlama ihtimali de düşüktür. Ayrıca stres yapıcı olaylar karşısında dost ve akrabaların sorunlarla başa çıkmaları için başa çıkma yollarını sunarak sosyal destek imkanlarını sağlaması tampon etkisi yaratmaktadır.⁵⁵¹ Aile ve arkadaştan alınan sosyal destek arttıkça problem becerileri de aynı yönde artmaktadır.⁵⁵² Böylece aile kişinin sadece duygusal yönden ayakta tutan bir yapı değil aynı zamanda en büyük sosyal destek kaynağı özelliği taşır denilebilir.

Yapılan bir çalışmada kişinin duygusal yardım ve destek alabileceği birinin olması, o kişiye ne zaman ihtiyacı olsa yanında olacağını bilmesi, sorunlarını birileriyle paylaşabilmesi, sevinç ve kederlerini paylaşabilmesi, duygularına önem verildiğini bilmesi

⁵⁵⁰ Walczak ve Burns, Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.s.107-116.

⁵⁵¹ Torun, “Tükenmişlik Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme”.s.22-23.

⁵⁵² Budak, “Lise Öğrencilerinde Algılanan Sosyal Destek Düzeyi ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki”.s.46.

ve kararlarını vermede birilerinin ona yardımcı olacağını bilmesi kişiyi intihar riskine karşı oldukça koruyor görünmektedir.⁵⁵³

Din, zorluklar karşısında ferde çıkar yolu gösteren bir rehberdir. Doğal olarak sosyal destek zor süreç içinde fertler, içinde bulundukları bazı olumsuzluklar nedeniyle negatif duygu, düşünce ve davranış içerisinde bulunabilirler. Din bireyleri başlarına gelen olumsuzluklardan kurtaracak, onlara çıkış yolu gösterecek olan rehberdir. Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak da bireyin sosyal, ekonomik, beslenme, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılama yanında bilgi, öğrenme, anlama ve danışmanlık gibi sosyal destek mekanizmaları devrede olmalı ve problemleri de çözüme kavuşturulmalıdır.⁵⁵⁴ Din, hayata daha pozitif bir şekilde sarılmaya yardım ederek yapılan işi daha anlamlı hale getirmektedir. Dinler aynı inancı paylaşanları bir araya getirerek bir grup oluşturmakta ve grup içi dayanışmayı emrederek önemli bir sosyal destek üretmektedir. Grupla bütünleşme düzeyi arttıkça, bireyin gruptan aldığı sosyal destek de artmakta ve bu şekilde mensuplarına sosyal destek sağlayan dinler, dolaylı olarak ruh sağlığını koruyucu bir işlev görmektedir.⁵⁵⁵

Boşanmış aile çocukları en temel sosyal destek mekanizması olan aile yapısının parçalanması, toplumların bazı kesimlerinde boşanma olayına olumsuz bakılması gibi hususların boşanmış aile çocuklarının olumsuz tepkilerle karşılaşması ve toplumdan soyutlanmasına neden olabilmektedir. Ancak boşanma oranının toplum içinde artması ile boşanmış aileye sahip çocukların da sayısını artırmış ve toplum tarafından doğal kabul edilebilen bir olay haline gelmiştir. Ayrıca ailede yer alan diğer nine-dede, hala-teyze amca-dayı gibi bireylerin de böyle olumsuz durumlarda çocukların yanlarında olmaları, toplum içinde okul ve arkadaş çevreleri tarafından destek görmeleri ile ailede ve eğitim kurumlarında öğrenilen dinin özelliklerinin birbirini desteklemesi olumlu sonuçları doğurabilir. Boşanmış aile çocukları yaşanan zorlu süreçten sonra sosyal destekle ruhsal yapısında meydana gelen veya gelebilecek durumlar ile başa çıkmada başarılı olabilir ve sağlıklı bireylerde, din ile sağlıklı ilişki kurulabilir. Öğrendiği dinin sosyal destek yönü ile toplumda yaşadığını gören bireyin bu desteğin kaynağı olan dine yönelmesi de

⁵⁵³ Bülbül, “Kendini Zehirleme Yoluyla İntihar Girişimi Nedeniyle Bir Üniversite Hastanesine Başvuranlarda Algılan Sosyal Destek, Dini Yönelim ve Bağlanma Özellikle Araştırılması”.s.56.

⁵⁵⁴ Özdemir, “Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri”.s.198.

⁵⁵⁵ Altun, “Dindarlık ve Depresyon İlişkisi”.s.37.

kolaylaşabilir. Toplum birey ilişkisinde kişinin dini yaşanır gördüğü alan toplumdur. Toplumdan sosyal destek görmek dini anlayışa da olumlu bakmaya imkân tanır diyebiliriz.

Dindarlık ile sosyal destek arasında ilişkinin saptanmamış olmasını ergenlik döneminde dini katılımın ve ibadet etme oranının en düşük olduğu dönem olması ile açıklayabiliriz.

“İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın...”⁵⁵⁶ ayeti İslam toplumunda yardımlaşma ve dayanışmanın içeriğini ortaya koymuştur. Sosyal yardımlaşmanın alanları manevi, ilmi, siyasi, ahlaki, ekonomik ve ibadetler gibi farklı alanlarda gerçekleşebilir. Hucurat Suresi 10. ayette “Müminler ancak kardeşirler.”⁵⁵⁷ ifadesi ile toplum içerisindeki bireylerin birbirleri ile ortak amaç ve hedef doğrultusunda yoldaş oldukları, bir oldukları vurgulanmaktadır ve insanların birbirlerine gerekli alanlarda destek olmaları istenmektedir. Toplum içinde herhangi bir sorunla karşılaşan bireye toplumun diğer üyelerinin destek olması dinin ortaya koyduğu destek mekanizmalarının da aktif olduğunu dolayısıyla Allah’ın toplumda yaşadığını gösterir. Toplum tarafından destek gören bireylerde bu dayanışmanın kaynağı olan dine yönelim, dini duygu, düşünce ve inancın gelişmesi de kaçınılmaz olacaktır.

5.3.3. Depresyon ve Anksiyete ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Tartışılması

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunun dindarlığın sosyal uyumun alt boyutlarından depresyon ve anksiyete ile negatif yönlü ilişkisi olduğu görülmektedir. Buna göre dindarlık arttıkça depresyon ve anksiyete azalmaktadır. Ayrıca araştırmamızda dindarlığın alt boyutlarından olan ibadet boyutu ile depresyon ve anksiyete ile arasında bir ilişki olmadığı saptanmamıştır.

Her ne kadar araştırmamızda ailesi boşanmış gençlerin dindarlık düzeyi arttıkça depresyon ve anksiyetesi azaldığı görülse de yapılan araştırmaların çoğunluğunda⁵⁵⁸ bu çocukların yoğun bir kaygı ve depresyon yaşadıkları görülmektedir.

⁵⁵⁶ Karaman vd., Kur’an-ı Kerim Meali.s.113. Maide Suresi 2.

⁵⁵⁷ Karaman vd.552.

⁵⁵⁸ Yılmaz ve Evren Jülide Koç, Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk.s.63.

“Depresyon fiziksel, ruhsal ve zihinsel durumları içeren ve tıbbi bir rahatsızlıktır ve bireyde meydana gelen bir ümitsizlik, karamsarlık, yetersizlik kendine güvensizlik, çaresizlik ve değersizlik duygusudur.”⁵⁵⁹ Aynı zamanda bu rahatsızlığı tecrübe edenlerde dünyaya karşı ilginin iyice azalması, insanlara bağlanma kapasitesinin yok olması, kişinin öz saygı ve benlik değerinde büyük bir düşüş olması söz konusudur.⁵⁶⁰

Şentürk, yapmış olduğu çalışmadaki sonuçlar ailenin parçalanmasının çocuğun eğitimde başarısız olmasını, ruh sağlığı problemleri yaşamasını ortaya çıkararak çocuğun yaşantısını olumsuz etkilemesine sebep olduğu yönündedir.⁵⁶¹ Yapılan başka bir çalışmada ise anne babası boşanmış ve anne babası boşanmamış çocukların kaygı düzeyi ve benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılık bulmuştur.⁵⁶² Kasuto⁵⁶³, Sancaklı⁵⁶⁴ da yapmış oldukları çalışmalarda buna benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Literatür incelendiğinde ayrılık süresi 2 yıldan az olan durumlarda çocukların depresyon düzeyi yükselmektedir okul başarıları düşmektedir.⁵⁶⁵ Boşanmaya uyum konusunda yapılan çalışmalarda, boşanmanın etkilerinin 1-2 yıl içinde normale dönebileceği fakat boşanma sonrasında en az 20 yıl süren uyum sorunlarının da olabileceği dikkat çekmektedir. Boşanmadan 6 yıl sonra ruh sağlığı sorunlarının kızlarda %35, erkeklerde %20 olduğu, bu oranın anne babası boşanmamış grupla karşılaştırıldığında 7 kat fazla olduğu saptanmıştır.⁵⁶⁶

Özen’in araştırmasında ise çatışmalı ve boşanmış anne babaların çocuklarının çatışmasızlara göre daha fazla psikolojik problem yaşadıkları ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.⁵⁶⁷

⁵⁵⁹ Tokur, Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi.s.201.

⁵⁶⁰ Altun, “Dindarlık ve Depresyon İlişkisi”.s.29.

⁵⁶¹ Şentürk, “Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)”.s.321.

⁵⁶² Öztürk, “Anne-Babası Boşanmış 9-13 Yaşlarındaki Çocuklar ile Aynı Yaş Grubundaki Anne-Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri İlişkisi”.s.66.

⁵⁶³ Kasuto, “Boşanmış Ailelerin Çocuklarının Boşanmamış Ailelerin Çocuklarına Göre Öz saygı ve Ruh Sağlığı Değişkenlerinin İncelenmesi”.s.134-140

⁵⁶⁴ Sancaklı, “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları”.s.11

⁵⁶⁵ Karakuş, “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansımaları”.s.71.

⁵⁶⁶ Akyol, “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.124.

⁵⁶⁷ Özen, “Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri II”.

Araştırma sonuçları; boşanma sürecinde özellikle baba-çocuk ilişkisinin azaldığını, anne-çocuk ve baba-çocuk ilişkisinin birbirlerini etkileyebildiğini, birlikte yaşadığı annesi ya da babasıyla ilişkisinin çocuğun benlik saygısı ve depresyonu üzerinde etkili olduğunu; birlikte yaşamadığı anne ya da babadan algılanan kontrolün artışının çocuğun depresyon düzeyiyle negatif yönlü ilişkili olduğunu; birlikte yaşadığı anne ya da babayla görüşme sıklığına göre algılanan kabul-red ve kontrolün farklılaşabildiğini göstermektedir⁵⁶⁸

Dolayısıyla anne babası boşanan çocuklar birden fazla zorluk ile karşılaşır. Boşanmış aile çocukları boşanmamış aile çocukları ile karşılaştırıldığında daha düşük okul başarıları, davranışsal ve duygusal problemler gösterme, daha düşük benlik saygısı ve kendine güven ile sosyal ilişkilerde zorluk çekme konusunda daha çok risk altındadırlar. ⁵⁶⁹

Özen'in yaptığı araştırmada ise evli ancak çatışmalı anne babaların çocukları ile boşanmış anne babaların çocukları arasında, gösterdikleri davranış ve uyum problemleri açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır.⁵⁷⁰

Literatüre bakıldığında boşanmanın çocuklar üzerinde olumsuz etkileri olumlu etkisinden daha fazladır ve bu olumsuz sonuçlarından biri depresyon ya da depresyon belirtilerinin boşanmamış aile çocuklarına göre daha çok göstermeleridir. Bu noktada dinin rehabilite edici yönü ön plana çıkarılarak depresyon üzerinde olumlu etkisi olan etmenlerden biri olduğu söylenebilir.

Çok boyutlu olan dinin insanın ruh sağlığı üzerindeki etki ve işlevleri de çok boyutludur ve her boyutu arasında sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Bu yönüyle dindarlık, ruh ve beden sağlığını etkileyen bütün faktörler üzerinde önemli etkilere sahipken, o faktörlerin de dinin algılanması ve dindarlığın yaşanması üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Buna göre gerek bedensel gerekse psikolojik açıdan sağlıklı insanların mı daha dindar olduğu, yoksa dindarların mı daha sağlıklı olduğunu net bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Ancak şurası gerçektir ki, psiko-sosyal olaylarda nedenler ile sonuçlar arasında döngüsel bir ilişki bulunmakta ve sonuçlar geri dönerek kendilerini üreten nedenleri yeniden üretmektedir. Yapılan tecrübî çalışmalar genellikle dindarlık ile bedensel ve psikolojik sağlık arasında olumlu ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Dindarlık genellikle korku ve

⁵⁶⁸ Güler, “Boşanma Sürecinde Çocukların Benlik Saygısı Depresyon ve Kabul-Red Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”.s.103.

⁵⁶⁹ Erdim ve Ergün, “Boşanmanın Ebeveyn ve Çocuk Üzerindeki Etkileri”.s.80.

⁵⁷⁰ Özen, “Eşler arası Çatışma ve Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri I: Davranış ve Tutum Problemleri”.

kaygıyı hafifletici etkiye sahiptir ve genellikle dindarlıkla depresyon arasında ters yönlü ilişki mevcuttur.⁵⁷¹

Din insanın bu dünya hem de ahiret için olan sorularına cevaplarını bulmasına yardımcı olmaktadır. Dinin emirlerine ve ahlaki öğretilerine bakıldığında insanın huzurunu sağlamak üzerine kurulu olduğu görülecektir. Dini ritüeller insanın ruh sağlığına zarar veren depresyon, kaygı, korku, öfke, aşağılık duygusu, yabancılaşma vb. duygular üzerinde hafifletici etkiye sahiptir.⁵⁷²

Bunlardan yola çıkılarak boşanmış aileye sahip çocuklar karşılaştıkları olumsuz etkilere rağmen din ile bağının kuvvetlenmesi durumunda olumsuzluklarla başa çıkması, psikolojik sağlığını koruması daha olası görülmektedir. Ortaya çıkan problemlerde dindar bireylerin sosyal desteğe açık olması boşanma sonrasında çocuk üzerinde olumlu etki yaratabilir.

Yapılan araştırmalara bakıldığında yoğun olarak boşanmış aile çocuklarının depresyon ve anksiyete yaşadıkları görülmektedir. Ancak çalışmamızın sonucunda dindarlık arttıkça depresyon ve anksiyetenin azaldığı görülmüştür. Buradan hareketle din eğitimi, dindar çevresi, ailedeki dindarlığın yüksek olması gibi etkenlerden dolayı bu çocuklar daha az depresyon ve anksiyete yaşadıkları söylenebilir.

⁵⁷¹ Karaca, Din Psikolojisi.s.110-120.

⁵⁷² Altun, “Dindarlık ve Depresyon İlişkisi”.s.38.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuçlar

Bu bölümde, araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan varılan sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

Araştırmamızın amacı “Boşanmış aileye sahip gençlerin sosyal uyum süreci ve dindarlık düzeyleri arasında ilişki var mıdır?” sorusuna cevap aramaktır. Bu bağlamda önce boşanmaya sosyal uyum ile demografik özellikler sonra dindarlık ve demografik özellikler nihayetinde dindarlık ile boşanmaya sosyal uyum düzeyleri çoklu regresyon analizi yapılarak da ele alınmaya ve sonuçlar irdelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, 12-17 yaş aralığında bulunun ergenlik dönemindeki boşanmış aile çocuklarının cinsiyet ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir

Aile gelir düzeyi, aile eğitim durumu, yaşanan yer, birlikte yaşanan kişi ile boşanma sonrası uyum arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Katılımcıların cinsiyet, aile gelir düzeyi, aile eğitim durumu, ikamet edilen yer ve birlikte yaşanan kişi gibi demografik özellikleri ile dindarlık arasında bir ilişki olup olmadığına ilişkin bulgulara ve değerlendirmelere bakıldığında; cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Buna göre kadınların erkeklere göre daha fazla dindar olduğu görülmektedir.

Ortanın üstü aile gelir düzeyine sahip katılımcılar üst aile gelir düzeyine sahip katılımcılara göre daha dindardır.

İlkokul mezunu olan ailelerin çocukları ile lisansüstü mezun olan ailelerin çocukları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Merkezde yaşayan boşanmış aile çocukları, ilçelerde yaşayan boşanmış aile çocuklarına göre daha çok dindardır.

Aileleri boşanmış çocukların birlikte yaşadığı kişinin farklı olması, çocukların dindarlık düzeyinde farklılık oluşturmamaktadır.

Boşanma sonrası uyum ile dindarlık ölçekleri boyutlarının birbiriyle olan ilişkisine bakıldığında; boşanmış ailelerin çocuklarının dindarlık düzeyi ile boşanma sonrası uyum düzeyi arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça çatışma ve kötü uyum düzeyi de artmaktadır.

Boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi ile depresyon ve anksiyete arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Boşanmış ailelerin çocuklarının iman-dini duygu-etki düzeyi arttıkça sosyal destek düzeyi de artmaktadır.

Boşanmış ailelerin çocuklarının ibadet düzeyi, çatışma ve kötü uyum düzeyi ile ilişkili değildir.

Boşanmış ailelerin çocuklarının ibadet düzeyi ile depresyon ve anksiyete arasında bir ilişki yoktur.

Boşanmış ailelerin çocuklarının ibadet düzeyi, sosyal destek ile ilişkili değildir.

Dindarlık bağımsız değişkeninin bağımlı değişken olan boşanma sonrası uyum üzerine etkisi olup olmadığına ilişkin analizlerin sonuçlarına göre dindarlığın boşanma sonrası uyum üzerinde etkisi yoktur.

Dindarlığın boşanma sonrası uyum boyutları üzerine etkisi olup olmadığına ilişkin analizlere bakıldığında; çatışma ve kötü uyum boyutunun dindarlık üzerinde etkisi yokken depresyon ve anksiyete ile negatif, sosyal destek boyutlarının dindarlık üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu görülmektedir.

6.2. Öneriler

Yapılan araştırmalara bakıldığında anne babası boşanmış çocukların depresyon ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu tür çocuklara sosyal destek sağlamak önem arz etmektedir.

Anne babası boşanmış çocuklar annenin çalışması veya babanın sosyal açıdan yalnızlığı gibi nedenlerden dolayı yalnız kalıyorsa çocuğun daha rahat sosyal destek

alabileceği ebeveyninde kalması ve mahkemelerin bu bağlamda karar vermesi önem arz etmektedir.

Yaptığımız araştırmada dindarlığın sosyal destek düzeyi ile depresyon ve anksiyete olumlu bir ilişkisinin olduğu görülmüştür. Yani dindarlık arttıkça sosyal destek düzeyi artmakta, dindarlık arttıkça depresyon ve anksiyete azalmaktadır. Bu bağlamda boşanmış aile çocukları için din eğitimi ve dindar çevrede yetişmeleri son derece önemlidir. Çocuk yetiştirme kurumları gibi yerlerde kalan anne babası boşanmış çocuklar için de sosyal destek ortamlarının hazırlanması, manevi destek ve din eğitimi gibi eğitimlerle katkı sağlanması önem arz etmektedir.

Yaptığımız çalışmada dindarlığın çatışma ve kötü uyum arasında pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Yani dindarlık arttıkça çatışma ve kötü uyum da artar. Bu bağlamda özellikle ergenlik dönemindeki çatışma ve kötü uyum dikkate alındığında bu çocukların tipik bir ergenlik özellik sergiledikleri görülmektedir. Bu çatışma ve kötü uyumlarında psikolojik bir etken aranmamalı, olduğu gibi görülmeli ve destek sağlanmaya devam edilmelidir.

Özellikle ilçe ve kırsal kesimlerde yaşayan çocukların dindarlık açısından daha problemlili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu çocukların şehirde daha rahat kendilerini geliştirebilecekleri ve sosyal destek imkânlarının fazla olduğu yetiştirme yurtlarında, yurtlarda veya ailelerde kalmaları sağlanmalıdır.

7. KAYNAKÇA

“OXFORD”, t.y.

“TDK”, t.y.

Abdulkader Saleh, Muhsen (2013) “Türk ve Irak Hukukunda Genel Sebeplere Dayanarak Boşanma ve Sonuçları” (Doktora), Selçuk Üniversitesi.

Acar, Nilüfer Voltan / Yıldırım, İbrahim / Ergene, Tuncay (1996) “Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi” Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C:12, S:12.

Acat, Betül (2019) “Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyet İlişkisi” (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi.

Ağyar, Hakan (2017) “Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveyn Sahip Ortaokul Öğrencilerinin Akılcı Olmayan İnanç ve Depresyon İlişkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü” (Yüksek Lisans), Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Akıcı, Hacer (2012) “Türkiye’de Boşanmanın Dini ve Psiko-Sosyal Sebepleri Üzerine Bir İnceleme” (Yüksek Lisans).

Aksan, Gamze / Sönmez, Özlem Altunsu (2019) Boşanma Sürecinde Sosyal Destek, Çizgi Kitabevi.

Aktaş, Özgül (2011) “Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler” (Doktora), Dokuz Eylül Üniversitesi.

Akyol, Seval Ulviye (2013) “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık, Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Pamukkale Üniversitesi.

Alkış, Lale (2016) “Boşanmış ve Boşanmamış Ailedeki Ergenlerde Denetim Odağı ve Öfke İfade Tarzlarının Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altun, Rıza (2015) “Dindarlık ve Depresyon İlişkisi” Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, C:1, S:1, s.0-2.

Altuntaş, Gülay (2012) “Boşanmış Ebeveynler ile Boşanmamış Ebeveynlerin Lise Birinci, İkinci Üçüncü Sınıflarında Okuyan Çocuklarının Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı, Benlik Saygısı ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), Maltepe Üniversitesi.

Arvas, Fatma BALCI, Hökelekli ,Hayati (2017) “Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. Değerler Eğitimi Dergisi 15, sy 34, s.129-60.

- Atalay, Nazife Üzbe / Ulucan, Tuğba Kurt** (2018) “Kendini Toparlama Gücü Gelişim Süreci: Ebeveynleri Boşanmış Ergenler Üzerinde Nitel Bir Araştırma” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:16, S:2, s.176-96.
- Avşar, Emine** (2019) “Boşanmış ve Boşanmamış Ailelerin Çocuklarının Aile Aidiyet ve Piskolojik Sağlamlığının Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi.
- Aydın, Okan** (2009) “Boşanma Sürecinde Velayet ile İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanma Uyum Düzeylerinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi.
- Aydın, Songül Karaca** (2019) “Kadınlar İçin Tek (Yalnız) Ebeveynlik ve Zorlukları” *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:1, s.23-34.
- Aydoğan, Candan Sibel** (2019) “12-14 Yaşlarında Bulunan Boşanmış ve Boşanmamış Aile Çocuklarının Yalnızlık Suçluluk ve Utanç Düzeylerinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayten, Ali** (2009) “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü” (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakırcıoğlu, Rasim** (2015) *Çocuk ve Ergenlerde Ruh Sağlığı*, 6. Baskı, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Başer, Zülfikar** (2006) “Aileden Algılanan Sosyal Destek İle Kendini Kabul Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)” (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başer-Şeker, Gülhan** (2009) “Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Battaglia, Marco / Touchette, E'velyne / Garon-Carrier, Gabrielle / Dionne, Ginette / Côte, M. Sylvana / Vitaro, Frank / Tremblay, Richard E. / Boivin, Michel** (2016) “Distinct Trajectories of Separation Anxiety in the Preschool Years: Persistence at School Entry and Early-life Associated Factors” *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, C:57, S:1, s.39-46.
- Battal, Ahmet** (1998) *Boşanma Sebepleri Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları (Nihai Rapor)*, İstanbul, Akademik Dayanışma Araştırma ve Geliştirme Vakfı.
- Baynal, Fatma** (2019) “Evlenme ve Boşanma Deneyimleri Arasındaki İlişkide Dindarlık Faktörünün İncelenmesi” *Darulfunun İlahiyat*, C:30, S:1, s.111-140.
- Benedek, P. Elissa / Brown, F. Catherine** (1997) *Boşanma ve Çocuğunuz: Çocuğunuzun Boşanmanızla Başetmesine Nasıl Yardımcı Olursunuz*, Ankara, HYB Yayıncılık.
- Bilici, Ali Baz** (2014) “Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:18, S:2, s.79-110.
- Budak, Bülent** (1999) “Lise Öğrencilerinde Algılanan Sosyal Destek Düzeyi ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki” (Yüksek Lisans), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Bülbül, İsrail (2011) “Kendini Zehirleme Yoluyla İntihar Girişimi Nedeniyle Bir Üniversite Hastahanesine Başvuranlarda Algılan Sosyal Destek, Dini Yönelim ve Bağlanma Özellikle Araştırılması” (Tıpta Uzmanlık), Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı.

Büyüköztürk, Şener (2002) “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı” Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, C:32, S:32, s.470-483.

Büyüköztürk, Şener / Çakmak, Ebru Kılıç / Akgün, E. Özcan / Karadeniz, Şirin / Demirel, Funda (2020) Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 28. Baskı, Ankara, Pegem Akademi.

Büyükşahin, Gülşen (2009) “Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11-13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri İle İlişkisi” (Yüksek Lisans), Maltepe Üniversitesi.

Canbay, Hidayet (2010) “Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri ile Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi.

Candan, Gözde (2006) “8-11 Yaşındaki Parçalanmış ve Tam Aile Çocuklarının Anne Babalarının Kabul ve Reddetme Davranışını Algılayışı” (Yüksek Lisans), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceviz, Fatma Hayrünnisa (2009) “Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dindarlık, Mistik Tecrübe ve Benlik Saygısı” (Yüksek Lisans), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, Ümit Fahri (2010) “Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık- Empati İlişkisi (İsparta Örneği)” (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çınar, Hasibe Erden (2015) “Anne ve Babası Boşanma Sürecinde Olan 9-12 Yaş Çocukların, Ebeveynlerinin Evlilik Çatışmalarını Algılayış Düzeyleri ile Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: İzmir İli Örneği” (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çoban, Ramazan (2013) “Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Burdur Gölhissar Örneği)” (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dalkılıç, Meryem (2006) “Lise Öğrencilerinin Ana-Baba ve Ergen İlişkilerinde Algıladıkları Problem Çözme ve İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirtaş, Ayşe Sibel (2007) “İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Arasındaki İlişki” (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Emery, E. Robert (2013) Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyum.

Erdim, Leyla / Ergün, Ayşe (2016) “Boşanmanın Ebeveyn ve Çocuk Üzerindeki Etkileri” Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, C:3, S:1, s.78-84.

Eroğlu, Yasemin / Nursel Tokaya (2019) “Boşanma ile İlgili Uyum Güçlüğü Çeken Çocuklarda Kişilik Özellikleri ve Benlik Kavramı” Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, C:9, S:5, s.181-208.

Erözkan, Atılğan (2010) “Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:4, S:2.

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33708&fbclid=IwAR1kr4gwnxgaTOw2w1NgCD2an7aTU6Ca3I5KosO3G0LKy4em_2eFBCpTTvI%F1>

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8534&tb_id=7>

Ferah, Nimet (2019) Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı, İstanbul, Marmara Akademi Yayınları.

Forward, Susan / Craig, Buck (2020) Zor Bir Ailede Büyümek, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Güçray, S. Sonay (1993) “Çocuk Yuvasında ve Ailesinin Yanında Kalan 9-10-11 Yaş Çocuklarının Öz-Saygı Gelişimini Etkileyen Bazı Faktörler” Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, C:3, S:3.

Güler, Filiz (2014) “Boşanma Sürecinde Çocukların Benlik Saygısı Depresyon ve Kabul-Red Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi.

Gülmez, Çiğdem / Karadağ, Mehmet (2020) “Ebeveynleri Boşanmış Çocuklarla Ebeveynleri Boşanmamış Çocukların Bazı Dini Davranışları ve Dini Motivasyonlarının Karşılaştırılması” Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:9, S:19, s.163-183.

Güneşlioğlu, Filiz (2009) “Boşanma ve Boşanmanın Hukuki Sonuçları” (Yüksek Lisans), Bahçeşehir Üniversitesi.

Gürsu, Orhan (2011) “Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi” (Doktora), Selçuk Üniversitesi.

İmamoğlu, Abdulvahit / Ferah, Nimet (2019) “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:28, S:2, s.497-530.

İncedal, Ayhan (2019) “Ergenlerde Dindarlık ve Kimlik Statüsü Arasındaki İlişki” (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpek, Ali İhsan (2007) “Türk Hukukunda Genel Boşanma Sebepleri” (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi.

Kaplan, Sena / Abay, Halime / Bükecik, Esra / Şahin, Sevil / Arıöz, Ayten Düzgün / Bay, Aysun Karabulut (2018) “Türkiye’de 2000-2018 Yılları Arasında Kadınlarda Boşanma Nedenlerine Yönelik Yapılmış Çalışmaların İncelenmesi: Sistemik Derleme” Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), C:3, S:2, s.821-33.

Karaca, Faruk (2011) Din psikolojisi, Trabzon, Eser Ofset.

Karahan, Ayşegül Sayan / Yıldırım, İbrahim (2012) “Aile Mahkemelerinde Boşanan Bireylerin Boşanma Sonrası Yaşama Uyumlarına İlişkin Bir İnceleme” Türkiye Adalet Akademisi, S:46, s.55-74.

Karakaş, Sevda Yılmaz (2011) “İlköğretim 1., 2. ve 3. sınıflarda Din Eğitim İhtiyacı” (Yüksek Lisans), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakaya, Şeyma (2018) “Boşanmanın Çocukların Benlik Saygısı ve Sosyal Sorun Çözme Becerilerine Etkisi: Denizli Örneğinde Karşılaştırılması Bir Çalışma” (Yüksek Lisans), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakuş, Sedat (2003) “Anne-Babası Boşanmış Aile Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansımaları” (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi.

Karaman, Hayrettin / Çağrıçı Mustafa / Dönmez, İbrahim Kafi / Gümüş, Sadrettin (2017) Kuran-ı Kerim Meali, 3. Baskı, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Karlı, Necmi (2017) “Gençlerde Özsaygı- Dindarlık İlişkisi” Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C:4, S:6, s.16-46.

Kasuto, Mirey (2017) “Boşanmış Ailelerin Çocuklarının Boşanmamış Ailelerin Çocuklarına Göre Öz saygı ve Ruh Sağlığı Değişkenlerinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans), Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kasuto, Mirey / Aktan, Zekeriya Deniz / Yardımcı, Eda (2020) “Ebeveyn Medeni Durumunun Çocukların Ruh Sağlığına Etkisi” Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, C:3, S:2, s.48-68.

Kavun, Yusuf (2016) “Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler” (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayıklık, Hasan / Kalgı, Mehmet Emin (2020) “Dindarlık ile Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması (Siverek Örneği)” Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:20, S:2.

Keskin, Gurbet Sıla (2013) “Travmatik Bir Yaşantı Olarak Boşanma: Aile İçi Şiddet, Travmatik Stres ve Sosyal Desteğin Travma Sonrası Büyüme ile İlişkisi” (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi.

Kınter, Nurten (2008) “Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi” (Doktora), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırdök, Feray (2017) “Boşanmış ve Boşanmamış Ebeveyne Sahip Bireylerin Depresyon ve Aleksitimi ve Öfke Düzeylerinin İlişkisi” (Yüksek Lisans), Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kınter, Nurten. (2015) “İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları İle Din Ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine”. Dini Araştırmalar 18, sy 46 (15-06-2015): s. 9-44.

Kir, İbrahim / Bülbül, Ömer (2012) “İslâhiye İlçesinde Boşanma Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:9, S:2, s.99-122.

- Konak, Ram** (2018) “İzmir İli Konak İlçesinde Öğrenim Gören Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyum Düzeylerinin İncelenmesi”.
- Korkmaz, Sezai / Mehmedoğlu, Ali Ulvi** (2018) “Dindarlık, Siber Zorbalık ve Problemlili İnternet Kullanımı İlişkisine Dair Nicel Bir Araştırma” Dini Araştırmalar, C:21, S:53, s.35-54.
- Kozaklı, Hatice** (2006) “Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köroğlu, Tevfik** (2013) “Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği” (Yüksek Lisans), Karabük Üniversitesi.
- Köse, Ali / Ayten, Ali** (2020) Din Psikolojisi, 11. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Kurt, Abdurrahman.** (2009) “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18, sy:2: s.1-26
- Kurtman, Elif** (2019) “Anne- Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocuklarda Ayrılık Anksiyetesi ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans), İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Mechanic, David / Hansell, Stephen** (1989) “Divorce, Family Conflict, and Adolescents’ Well-Being” American Sociological Association, C:30, S:1, s.105-116.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi** (1999) “Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)” (Doktora), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Miller, S. Alan / Hoffmann, P. John** (1995) “Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity” Journal for the Scientific Study of Religion, C:34, S:1, s.63-75.
- Nalbant, Haldun** (2010) “Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ile Başarı Algısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (MAKÜ Örneği)” (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nur Şahin, Gülin** (2011) “Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Onay, Ahmet** (2004) Dindarlık Etkileşim ve Değişim, İstanbul, Dem Yayınları.
- Öngider Gregory, Nilgün** (2016) “Boşanma mı yoksa Çocuk için Evliliği Sürdürmek mi? Çocuğun Psikolojik Uyumunu Açısından Önemli Bir Soru” Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry, C:8, S:22173, s.275-289.
- Öngider, Nilgün** (2013) “Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri” Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, C:5, S:2, s.140-161.
- Özdemir, Saadettin** (2012) “Dinî Sosyal Hizmetlerin Temelleri” SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S:25, s.125-138.

- Özen, Dilek Şirvanlı** (1998) “Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Farklı Yaş ve Cinsiyetteki Çocukların Davranış ve Uyum Problemleri ile Algıladıkları Sosyal Destek Üzerindeki Rolü” (Doktora), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Şirvanlı Dilek** (1999) “Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri II: Sosyal Destek” Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, C:6, S:2, s.83-88.
- Özen, Şirvanlı Dilek** (1999b) “Eşler arası Çatışma ve Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri I: Davranış ve Tutum Problemleri” Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, C:6, S:1, s.19-29.
- Öztürk, Eyüp Ensar** (2013) “İyimserlik ve Dindarlık” (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, Mücahit / Kas, Nilüfer** (2014) Boşanmış Ailelerde Çocuk, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, Sevdâ** (2006) “Anne-Babası Boşanmış 9-13 Yaşlarındaki Çocuklar ile Aynı Yaş Grubundaki Anne-Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri İlişkisi” (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, Yusuf** (2017) “Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)” (Yüksek Lisans), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pallant, Julie / Balci, Ç. Sibel / Ahi, Berat** (2016) Spss Kullanma Kılavuzu Spss ile Adım Adım Veri Analizi, 1. Baskı, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Sağır, Rukiye** (2019) “Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyet İlişkisi” (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi.
- Sağlam, Mehmet / Kivrak, Mehmet / Baysal, Tahir** (2017) “Ebeveyn Ayrılığında Çocukların Suça Sürüklenmesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi” İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS), C:6, S:1, s.111-120.
- Salim, Esma** (2017) “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği” (Yüksek Lisans).
- Sancaklı, Derya** (2014) “Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları” (Yüksek Lisans), Maltepe Üniversitesi.
- Saroglou, Vassilīs / Uysal, Veysel** (2014) “Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’ da Yapılan Yeni İncelemeler” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:19.
- Sayan Karahan, Ayşegül** (2012) “Boşanma Sonrası Uyum” (Doktora), Hacettepe Üniversitesi.
- Sevim, Yelda / Güldeste, Ayşenur** (2016) “Boşanan Erkeklerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elâzığ İli Örneği)” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:26, S:2, s.293-312.
- Sevinç, Kenan** (2017) İnançsızlık Psikolojisi, 1. Baskı, İstanbul, Çamlıca Yayınları.

- Soylu, Ömer** (2013) “Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatip Liseleri” (Yüksek Lisans), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Rıdvan** (2019) “Ebeveynleri Boşanmış Ergenlerin Boşanma Sonrası Yaşama Uyumu” (Yüksek Lisans), Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Şencan, Hüner** (2005) Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik, 1. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Şengül, Fatma** (2007) “Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentürk, Dızman Zeynep** (2019) “Sosyal Medyanın Boşanmaya Etkileri” Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C:6, S:4, s.548-555.
- Şentürk, Ünal** (2006) “Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)” (Doktora), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, Besra** (2019) Çocuk Bakış Açısıyla Ebeveyn Boşanması, 2. Baskı, Ankara.
- Taşdan, Demet** (2009) Okul, Aile ve Toplum İlişkilerinde Çocuk ve Şiddet, 1.Baskı, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılık.
- Tatlıhoğlu, Kasım / Demirel, Nuri** (2016) “Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme” Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:4, S:22, s.59-73.
- Timur, Çağrı** (2019) “Boşanmış ve Boşanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Akran İlişkilerinin Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Tokaç, Naciye** Evdeki Tartışmaların Çocuklar Üzerindeki Etkisi,
<<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/evdeki-tartismalarin-cocuklar-uzerine-etkisi-10994967>>
- Tokur, Behlül** (2011) “Stres ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” (Doktora), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokur, Behlül** (2020) Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi, 1.Baskı, Ankara, Sonçağ Akademi.
- Torun, Alev** (1995) “Tükenmişlik Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme” (Doktora), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜİK** (2012) Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2011, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Türk, Hakan** (2015) Boşanma Yetimleri, 1. Baskı, İstanbul, Acar Basım.
- Türkarlan, Nesrin** (2007) “Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları” Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi, C:3, S:11.
- Uçan, Özge** (2007) “Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi” Klinik Psikiyatri, C:10, S:1, s.38-45.

- Uğur, Sinem Burcu** (2014) “Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma” *Mediterranean Journal of Humanities*, C:4, S:2, s.293-326.
- Uysal, Veysel** (2015) “Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:48, S:48, s.35-56.
- Walczak, Yvette / Burns, Sheila** (1999) *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*, 1. Baskı, İstanbul, Özgür Yayınları.
- Yanar, Kübra** (2019) “Boşanmış Aile Çocuklarında Boşanmanın Etkileri ve Travma Sonrası Büyüme: Nitel bir Araştırma”. (Yüksek Lisans), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Yavuzer, Haluk** (2019) *Ana-Baba ve Çocuk*, 29. Baskı, İstanbul.
- Yılar, Kübrabur** (2020) “Boşanmış ve Boşanmamış Ailede Yetişen Ergenlerin Bağlanma ve Karar Verme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” (Yüksek Lisans), İstanbul Sabahhattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Neşide** (2004) “Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri” *Bilig*, S:28, s.59-81.
- Yılmaz, Mahmut / Koç, Evren Jülide** (2019) *Evlilik Biter Ebeveynlik Sürer Boşanma ve Çocuk*, 2. Baskı, Ankara, Eğiten Kitap.
- Yılmaz, Nadire Deniz** (2011) “Çatışma Yaşayan ve Boşanmış Ailelerin İlköğretim Çağındaki 7-12 Yaş Çocuklarının Benlik Algıları ve Kaygı Düzeyleri Açısından Çatışma Yaşamayan Ailelerin Çocukları ile Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zara, Ayten** (2013) *Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi*, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.

8. EKLER

EK-1: Anket Formu

Boşanmış Aile Çocuklarının Psikolojik Sorunları, Değer Algıları ve Dindarlık Ölçeği

Boşanmış aile çocuklarının boşanma sonrasında yaşadıkları psikolojik sıkıntılar, değer algılarındaki değişiklikler ve dindarlık ilişkisini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu anket formu, bilimsel bir çalışmada kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Soruları rahatlıkla cevaplayabilmeniz için sizden ad soy ad bilgileri istenmemektedir. Elde edilecek sonuçlar yalnızca bilimsel amaçla kullanılacaktır. Vereceğiniz samimi ve gerçeğe uygun cevaplar araştırmadan güvenilir ve geçerli sonuçlar elde edilmesi için önemlidir.

Lütfen her maddeyi atlamadan dikkatlice okuyunuz ve size en uygun ya da en yakın olan seçeneği işaretleyiniz. İlgi ve katkılarınız için teşekkür ederiz.

Amine AKDEMİR

1	Yaşınız	
2	Cinsiyetiniz	() Kadın () Erkek
3	Ailenin gelir düzeyi	() Düşük () Ortanın Altı () Orta () Ortanın Üstü () Üst
4	Ailenin eğitim durumu	() ilkokul () Lise () Lisans/ Üniversite () Lisansüstü
5	Birlikte yaşadığınız kişi	() Anne () Baba () Anane/Dede () Babaanne/ Dede
6	Yaşadığınız il/ilçe	

Aşağıdaki davranışları gerçekleştirme sıklığınızı ilgili kutucuğa (×) işareti koyarak belirtiniz.	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
1.Bazen annemle babamın yaşadığı sorunların benden kaynaklandığını düşünüyorum.					
2.Annemle babam ayrıldığından beri, ben okulda sorunlar yaşıyorum.					
3.Keşke babamla daha çok zaman geçirebilseydim.					
4.Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarımla daha fazla zaman geçirebiliyorum.					
5. Annemle babam ayrıldığından beri okul sonrası faaliyetlere (müzik, spor vb.) daha çok katılabiliyorum.					
6.Ailemize ne olacağı konusunda endişeliyim.					
7.Keşke annemle daha fazla zaman geçirebilseydim.					
8. Annemle babam ayrıldığından beri kendimi zaman zaman üzgün hissediyorum.					
9. Annemle babam ayrıldığından beri kardeşlerimle eskisinden daha iyi geçiniyorum.					
10. Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarıma sık sık kıızıyorum.					
11.Sık sık anne ve babamın beni anlamadığını hissediyorum.					

12. Annemle babam benim hakkımda sık sık kavga ediyorlar.					
13. Büyükbabam, büyükannem ve ailenin diğer üyeleri benimle birlikte bir şeyler yaparlar.					
14. Annem ve babam hala iyi geçinemiyorlar.					
15. Keşke annemle babam yeniden bir araya gelseler.					
16. Annem babamdan ayrıldığından beri çekilmez biri oldu.					
17. Annemin arkadaşlarıyla iyi geçinemiyorum.					
18. Annemle babam ayrıldığından beri ikisinden birinin tarafını tutmak zorundaymışım gibi hissediyorum.					
19. Annemle babam ayrıldığından beri daha fazla cezalandırılıyorum.					
20. Ayrıldıklarından beri annem ve babam beni daha çok eleştiriyorlar.					
21. Annemle babam ayrıldığından beri babamla bir şey yaparsam, annem rahatsız oluyor.					
22. Ayrıldıklarından beri anne ve babamla daha iyi geçiniyorum					

Aşağıdaki dini ifadelere yönelik kanaatlerinizi İlgili kutucuğa (X) işareti koyarak belirtiniz.	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
23) Allah'ın varlığına inanırım.					
24) Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inanırım.					
25) Bir hata işlediğimde tövbe etme ihtiyacı hissedirim.					
26) Kur'an'ı Kerim'in Allah'ın gönderdiği ilahi kitap olduğuna inanırım.					
37) Allah'ı her şeyden ve herkesten daha çok sevdiğimi hissedirim.					
28) Farz olan ibadetleri yapmadığımda suçluluk hissedirim.					
29) Dua ettiğimde içimi bir huzur ve ferahlık kapladığımı hissedirim.					
30) Cennetin ve cehennemin varlığına inanırım.					
31) İbadet ettiğimde Allah'a yakınlaştığımı hissedirim.					
32) Kuran okuduğumda huzurlu ve mutlu olurum.					
33) Meleklerin varlığına inanırım.					
34) Dini görevleri yerine getirdiğimde huzurlu olurum.					
35) Öldükten sonra tekrar dirileceğimize inanırım.					
36) Karşı cinsle olan ilişkilerimde dinin belirlediği ölçülerine uyarım.					
37) Dinen yasaklandığı için evlik öncesinde veya evlilik dışı cinsel ilişkiye yaklaşmam.					

38) Dinen yasaklandığı için içki içmem.					
39) Dinen yasaklandığı için kumar oynamam.					
40) Ne sıklıkta beş vakit namazı kılarırsınız? a) Hiç kılmam b) Hayatımda birkaç kez kıldım c) Ara sıra kılarım d) Düzenli olmamakla birlikte çoğunlukla kılarım e) Aksatmadan düzenli kılarım					
41) Ne sıklıkta ramazan orucunu tutarsınız? a) Hiç tutmam b) Hayatımda birkaç kez tutum c) Ramazan'da birkaç gün tutarım d) Ramazan ayının çoğunu tutarım e) Aksatmadan tümünü tutarım					
42) Ne sıklıkta Kur'an'ın Arapçasını(yüzünden) okursunuz? a) Hiç okumam b) Hayatımda birkaç kez okudum c) Ara sıra okurum d) Sıkça okurum e) Çok sık okurum					
43) Ne sıklıkta Kur'an'ın mealini okursunuz? a) Hiç okumam b) Hayatımda birkaç kez okudum c) Ara sıra okurum d) Sıkça okurum e) Çok sık okurum					
44) Ne sıklıkta dua edersiniz? a) Hiç etmem b) Hayatımda birkaç kez ettim c) Ara sıra ederim d) Sıkça ederim e) Çok sık ederim					
45) Ramazan orucu dışında ne sıklıkta nafil oruç tutarsınız? a) Hiç tutmam b) Hayatımda birkaç kez tutum c) Ara sıra tutarım d) Sıkça tutarım e) Çok sık tutarım					
46) Farz namazlar dışında ne sıklıkta nafil namaz kılarırsınız? a) Hiç kılmam b) Hayatımda birkaç kez kıldım c) Ara sıra kılarım d) Sıkça kılarım e) Çok sık kılarım					

EK-2: Etik Kurul Raporu

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (AYBÜ) ETİK KURULU PROJE ONAY BELGESİ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ...İslami İlimler Fakültesi/Enstitüsü Din Psikolojisi bölümü akademisyenlerinden / öğrencilerinden Amine Akdemir'in **Boşanmış Ailedeki Çocuklarının Sosyal Uyum Süreci ve Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma** adlı araştırması değerlendirilmiştir.

Proje etik açısından uygun bulunmuştur.

Proje etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır.

AYBÜ ETİK KURULU KARARI (Etik Kurul tarafından doldurulacaktır)	
Araştırma kodu (Yıl – Araştırma sıra no)	
Başvuru formunun Etik Kurula ulaştığı tarih	
Etik Kurul Karar toplantı tarihi ve karar no	
Yer	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Külliyesi
Katılımcılar	Formda imzası bulunan üyelerimiz toplantıya katılmıştır.

KURUL BAŞKANI, BAŞKAN YARDIMCISI VE ÜYELER:

İMZA

Prof. Dr. Cem Şafak ÇUKUR

Üye

Prof. Dr. Tekin AKDEMİR

Üye

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

Üye

Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN

Üye

Doç. Dr. Behlül TOKUR

Üye

Doç. Dr. Birgül ÖZKAN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Şule KAYA

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DEMİRDEL

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Nimet YILDIRIM TİRGİL

Üye